

Lipiec 1943 r. na Wołyniu

I. Ogólny przebieg wydarzeń (oprac. Ewa Siemaszko)

Zbrodnie dokonywane przez nacjonalistów ukraińskich w lipcu 1943 r. na Wołyniu są fragmentem, obejmującym tylko jeden miesiąc, trwającej kilka lat tzw. Zbrodni Wołyńskiej, kwalifikowanej jako zbrodnia ludobójstwa dokonana na Polakach¹. Ten jeden wybrany do opisu miesiąc stanowił apogeum ludobójstwa, którego przebieg i sposób dokonywania odzwierciedlały planowość, organizację i bezwzględność procesu depolonizacji ziem zamieszkanymi wspólnie przez Polaków i Ukraińców.

Dążenie do „oczyszczenia ziem ukraińskich” z elementu nieukraińskiego znajdowało się w programie powstałej w 1929 r. Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, stawiającej sobie za cel wywalczenie niezależnego państwa ukraińskiego, jednolitego narodowościowo, przez „całkowite usunięcie wszystkich okupantów z ziem ukraińskich [...] w toku rewolucji narodowej”². Dla OUN w czasie, gdy tworzyła się, okupantami byli Polacy na terenie II Rzeczypospolitej Polskiej oraz „Moskale” w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej. Podczas II wojny światowej Polacy byli nadal uważani przez OUN za „okupantów”, choć faktycznymi okupantami byli wówczas Sowiet i Niemcy, co wynikało z założenia, że Polacy będą usiłowali odtworzyć państwo polskie w granicach przedwojennych. Toteż na III Konferencji OUN Stepana Bandery³ w lutym 1943 stwierdzono, że Konferencja uznaje „ideę niepodległych państw narodowych wszystkich narodów europejskich na ich etnograficznych terytoriach” oraz że OUN prowadzi „walkę o przygotowanie Ukraińskiej

¹ Zob. P. Zając, *Prześadowania ludności narodowości polskiej na terenie Wołynia w latach 1939-1945 – ocena karno-prawna zdarzeń w oparciu o ustalenia śledztwa OKŚZPNP w Lublinie* w: *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, t. 2: *Ludobójstwo*, Warszawa 2008, s. 34-49; R. Szawłowski, *Kwalifikacja prawna tzw. akcji antypolskiej na Kresach Wschodnich w latach czterdziestych XX wieku jako ludobójstwa*, w: *Wołyń 1943 – rozliczenie*, Warszawa 2010, s. 48-62.

² W. Poliszczuk, *Dowody zbrodni OUN i UPA. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*, t. 1: *Zasady ideologiczne nacjonalizmu ukraińskiego. Ukraiński ruch nacjonalistyczny: struktura organizacyjna i założenia programowe*, Toronto 1998, s. 120. Koncepcja jednolitego narodowościowo państwa jest zawarta w głównych dokumentach programowych OUN: uchwale I Kongresu (założycielskiego) w 1929 r. w Wiedniu, II Wielkiego Zjazdu Ukraińskich Nacjonalistów w 1939 r. w Rzymie. Zob. Ibidem, s. 119 i nast.

³ W 1940 r. doszło do rozłamu OUN na dwie frakcje: OUN Andrija Melnyka i OUN Stepana Bandery, lecz ideologiczne podstawy i program sformułowane w dwudziestolecie międzywojennym, nie zostały zmienione, przy czym udział OUN Melnyka w zagładzie ludności polskiej był stosunkowo niewielki. Jak dotąd udało się ustalić, że melnykowcy brali udział w rzeziach wraz z banderowcami w powiecie krzemienieckim i włodzimierskim. Zob. W. Filar, *Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1999, s. 54; Maksym Skorupskyj, *U następach i wistupach (spohady)*, Czikało 1961.

Rewolucji Narodowej, która w chwili kryzysu współczesnej wojny doprowadzi do usunięcia okupantów z Ukrainy”⁴. Przygotowanie rewolucji narodowej, która na terenach II RP miała być antypolskim powstaniem mas ukraińskich, było procesem długotrwałym i miało różne etapy. Do wybuchu wojny OUN przeprowadzało akcje terrorystyczne, w tym zamachy i zabójstwa, sabotaże, dywersje⁵, szkolenia członków organizacji i działalność propagandową skierowaną do ludności ukraińskiej. Publicystyka nacjonalistyczna, materiały koncepcyjne, szkoleniowe, propagandowe w różnej formie (np. wiersze i pieśni), przysposabiające do zrywu rewolucyjnego, bez stosowanych niedomówień i słownego kamuflażu w oficjalnych dokumentach konferencji i zjazdów, wskazywały na Polaków jako element do zniszczenia, zalecały posługiwanie się nienawiścią, bezwzględnością, brakiem miłosierdzia, okrucieństwem – jako najskuteczniejszymi metodami⁶. Po wybuchu wojny w 1939 i 1941 r. OUN wspierało zajmowanie kolejnych obszarów państwa polskiego przez Niemcy hitlerowskie, inspirując i dokonując zbrodni na Polakach i Żydach (głównie w Małopolsce Wschodniej), a po objęciu Kresów okupacją niemiecką intensyfikując antypolską indoktrynację społeczeństwa ukraińskiego. Kolejnym etapem przygotowań do tzw. rewolucji narodowej było tworzenie bojówek o charakterze wojskowym w 1942 r. i na początku 1943 r. W tym czasie dochodziło do zabójstw pojedynczych osób, a czasem całych rodzin, głównie postaci, które wyróżniały się w swoim środowisku pozycją społeczną, pełnioną funkcją, autorytetem i potencjalnymi możliwościami organizowania polskiej konspiracji i obrony⁷. Po zorganizowaniu przez OUN

⁴ W. Poliszczuk, *Dowody zbrodni OUN i UPA. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*, t. 2: *Działalność ukraińskich struktur nacjonalistycznych w latach 1920-1999*, Toronto 2000, s. 286-287.

⁵ Najpełniej tego rodzaju aktywność nacjonalistów ukraińskich w okresie międzywojennym została przedstawiona przez Lucynę Kulińską w pracy: *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji w Polsce w latach 1922-1939*, Kraków 2009.

⁶ Zob. K. Łada, *Pomiędzy wypędzeniem a eksterminacją: nacjonaści ukraińscy wobec Polaków na Kresach w: Cz. Partacz, K. Łada, Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej*, Toruń 2004, s. 70-95. Autor przedstawił czołowych kreatorów zbrodniczego rozwiązywania polsko-ukraińskiego sporu o ziemię, poczynając od początków XX stulecia i odzwierciedlenie ich poglądów w publicystyce nacjonalistycznej. Z kolei Grzegorz Motyka zwrócił uwagę na ważną rolę nieeksploatowanego do tej pory Mychajły Kołodzińskiego, szefa referatu wojskowego OUN, którego publikacje propagowały plan pozbycia się „do ostatniej nogi” elementu polskiego oraz zalecały nienawiść i okrucieństwo jako głównego atrybutu powstania, czyli tzw. rewolucji narodowej (zob. tego autora *Wołyń 1943. Ludobójcza czystka – fakty, analogia, polityka historyczna*, Kraków 2016, s. 24, 26-36). Niewątpliwie latami upowszechniane: idea „Ukrainy dla Ukraińców” i amoralne, a nawet barbarzyńskie, metody osiągania założonego celu, zostały zaakceptowane najpierw przez członków OUN, następnie przez utworzoną przez nią UPA aż w końcu bliżej nieokreśloną część chłopów ukraińskich.

⁷ Na wojskowej konferencji OUN w październiku 1942 r. we Lwowie postanowiono polskich aktywistów zlikwidować na dzień przed ogłoszeniem mobilizacji, a wcześniej sporządzić „spisy wrogiego elementu”. Mordercze napady na pojedyncze osoby, prawie wyłącznie mężczyzn (incydentalnie ginęli też członkowie rodziny) zaczęły się już na początku 1942 r., co mogło być skutkiem antypolskiej propagandy, lecz zdecydowany wzrost zabójstw następował od października 1942 r., a więc prawdopodobnie po otrzymaniu odpowiednich wytycznych. Dla przykładu: według ustaleń współautorki opracowania na terenie powiatu dubieńskiego w miesiącach styczeń-wrzesień 1942 r. ukraińscy nacjonaści zamordowali siedem osób, w ostatnim kwartale 1942 r. – 36 osób oraz sześć osób w nieznanych miesiącach 1942 r. (ze względu na ograniczone ramy opracowania nie są podane źródła informacji).

formacji typu wojskowego, nazwanej z czasem Ukraińską Powstańczą Armią, w lutym 1943 r. przystąpiono do stopniowego i systematycznego niszczenia polskich osad i sadyb – mieszkańców i mienia, rozpoczynając tzw. rewolucję narodową⁸. Pierwszej masowej zbrodni na Wołyniu banderowcy dokonali 9 lutego 1943 r. w kolonii Parośla w pow. sarneńskim, tj. przed III Konferencją OUN Bandery (17-21 luty 1943), kojarzoną w publikacjach o Zbrodni Wołyńskiej z decyzją o przystąpieniu do depolonizacji Wołynia, choć wyraźnych, świadczących o tym, sformułowań w znanych dokumentach z tej konferencji nie ma⁹. W marcu największe nasilenie napadów dotyczyło powiatów kostopolskiego i sarneńskiego oraz części powiatu łuckiego. W kwietniu 1943 r. nastąpił znaczący wzrost napadów na Polaków w powiecie krzemienieckim. W maju 1943 r. większa fala mordów przetoczyła się przez powiaty: sarneński, dubieński i zdołbunowski. W czerwcu 1943 r. najwięcej ofiar padło w powiecie łuckim w trzech sąsiadujących ze sobą gminach oraz w powiecie zdołbunowskim¹⁰.

Jak wynika z powyższego opisu do połowy 1943 r. OUN-UPA nie ogarnęły akcjami ludobójczymi całego Wołynia. Do końca czerwca 1943 r. zostało zamordowanych co najmniej 9130 osób i jest to liczba niepełna¹¹, ale istniały duże obszary, gdzie do tego czasu Polacy nie byli masowo mordowani. Planowane wyeliminowanie Polaków przeciągało się w czasie i prawdopodobnie wzbudziło zniecierpliwienie na szczytach aktywu nacjonalistycznego, bowiem w czerwcu 1943 r. Dmytro Kłaczkiwskyj „Kłym Sawur”, członek Centralnego Prowodu (kierownictwa) OUN i komendant UPA na Wołyniu, przekazał ustnie dyrektywę „o powszechnej fizycznej likwidacji całej ludności polskiej”¹², co należy rozumieć jako rozkaz zintensyfikowania z użyciem wszelkich sił i sposobów definitywnego niszczenia Polaków, o czym świadczą rozmach i determinacja, z jakimi wkrótce nacjonałiści ukraińscy przystąpili do tzw. rzezi wołyńskiej na wielką skalę w powiatach horochowskim, włodzimierskim i w mniejszych fragmentach pozostałych powiatów z wyjątkiem lubomelskiego.

⁸ Zob. W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, Warszawa 2000, s. 738-742.

⁹ Wydaje się, że odpowiednie postanowienie musiało być już wcześniej podjęte, przed lutym 1943 r., skoro stopniowo coraz liczniejsze napady na pojedyncze osoby, potem grupowe, choć z małą liczbą ofiar, występowały od 1942 r.

¹⁰ Zob. W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 1045. „Oczyszczuwalną akcją” w powiecie łuckim w czerwcu 1943 r. objęto przede wszystkim gminy: Czaruków, Połonka i Torczyn, a w gminie Kołki usiłowano dokończyć wyniszczanie Polaków – por. *Ibidem*, ss. 536-541, 543-552, 568, 569, 571, 573, 575, 576, 578, 594-602, 638-645, 646.

¹¹ Jest to liczba stanowiąca podsumowanie ustaleń z 2000 r. zawartych w tabeli nr 7 w pracy: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, Warszawa 2000, s. 1045. Danych z późniejszych badań brak z powodu niemożności ciągłego aktualizowania czasochłonnych podliczeń statystycznych.

¹² Zob. *Polska i Ukraina w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, tom 4 *Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942-1945*, cz. 1, Warszawa-Kijów 2005, s. 443.

Główna baza źródłowa

Przedstawiony poniżej obraz ludobójczych akcji OUN-UPA na Wołyniu w lipcu 1943 r. został odtworzony na podstawie materiałów wykorzystanych do cytowanej wyżej pracy *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945* oraz materiałów dodatkowych, których lista znajduje się w załączniku *Wykaz źródeł*, obejmujący 304 pozycje oraz źródeł podanych w przypisach. W składzie analizowanych dokumentów, które łącznie w liczbie 972 posłużyły do ustalenia faktów zbrodni i ich okoliczności popełnionych tylko w przeciągu lipca 1943 r., znajdują się następujące rodzaje źródeł:

- 1) Dokumenty Polskiego Państwa Podziemnego z lat 1943-1944 znajdujące się w kilku archiwach oraz w publikacjach (30 dokumentów);
- 2) Dokumenty działaczy Komitetu Ziemi Wschodnich Stronnictwa Narodowego, prowadzących dokumentację zbrodni nacjonalistów ukraińskich dla Polskiego Komitetu Opiekuńczego we Lwowie, RGO i Delegatury Rządu z r. 1944 oraz dokumenty RGO, znajdujące się w archiwach, opublikowane (25 dokumentów);
- 3) Dokumenty archiwalne powojennych organów administracji państwowej i instytucji opiekuńczej z lat 1945-1947 (9 dokumentów);
- 4) Dokumenty okupacyjnej administracji ukraińskiej i dziennik pracownika tej administracji z 1943-1944 r. (5 dokumentów);
- 5) Dokumenty struktur OUN-UPA w publikacjach z 1943 r. (4 dokumenty);
- 6) Protokoły przesłuchań członków UPA przez sowieckie organa służb bezpieczeństwa (6 dokumentów) z lat 40. i 50. w publikacjach (9 dokumentów);
- 7) Księgi parafii rzymskokatolickich diecezji łuckiej z 1943 r. – zapisy w 9 księgach i notatki księdza z archiwum zakonnego;
- 8) Sądowe akta spraw o uznanie faktu śmierci z różnych archiwów z lat 1947-1950 (37 dokumentów);
- 9) Akta śledztw w sprawie zbrodni popełnionych przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach polskich na Wołyniu w latach 1939-1945 prowadzonych przez IPN (156 dokumentów);
- 10) Relacje i wspomnienia z lat 1984-2016 znajdujące się w archiwach, bibliotekach, zbiorach i organizacji stowarzyszeń, zbiorach własnych (688 dokumentów) oraz w publikacjach.

Warunki okupacyjne, a przede wszystkim bezwzględne tępienie ludności polskiej przez OUN-UPA i postawienie Polaków w położeniu wymuszającym walkę o życie i przetrwanie,

spowodowało, że istnieje niewiele dokumentów wytworzonych w czasie zagłady polskośći na Wołyniu w latach 1942-1944. W tej sytuacji relacje świadków, tj. osób ocalałych, które utraciły bliskich, stanowią przeważający materiał wobec wszelkich innych źródeł informacji. W wyniku drobiazgowej analizy porównawczej wykazanych źródeł i ich zawartości, zostały nakreślone poniżej ludobójcze działania UPA wymierzone w ludność polską oraz ich skutki.

Obszary lipcowych zbrodni i techniki mordowania

Do lipca 1943 r. z jedenastu powiatów Wołynia najmniej ofiar było w powiatach: horochowskim, kowelskim i włodzimierskim; w lubomelskim znana jest tylko jedna zabita osoba¹³. Na terenie powiatów horochowskiego i włodzimierskiego ginęły tylko pojedyncze osoby i rodziny, co było już zapowiedzią zbliżającej się krwawej rozprawy z Polakami. W pozostałych powiatach, w których w pierwszym półroczu 1943 r. dochodziło do większych akcji ogarniających kilka-kilkanaście miejscowości, istniały rejony, w których Polacy nadal trwali w sadybach, a w niektórych miejscowościach nawet zorganizowali się i założyli placówki samoobrony.

Jak wynika z dotychczas zebranego i opracowanego materiału badawczego, OUN-UPA, pomimo czterokrotnej liczebnej przewagi ludności ukraińskiej nad polską, nie dysponowała odpowiednio dużymi siłami nawet z udziałem lokalnych zmobilizowanych chłopów ukraińskich, by móc w jednym czasie dokonywać ludobójczych akcji na dużych obszarach. Zorganizowane lipcowe akcje obejmujące teren większy niż jedna gmina zostały przeprowadzone w kilku terminach, a ponadto w kilku przypadkach z nieznanymi powodów likwidowano odrębnie pojedyncze wytypowane osiedla polskie.

Ze względu na techniki i okoliczności mordowania można było wyróżnić kilka typów postępowania. Miejscowości czysto polskie o znaczącej liczbie mieszkańców likwidowały duże bojówki UPA z pomocą tzw. *Samoobronnych Kuszczowych Widdiłów* (tj. przebywających stale na terenie wsi ukraińskiej bojówek wiejskich, angażowanych do akcji przez OUN i UPA) oraz miejscowego ukraińskiego chłopstwa. Po okrążeniu osiedla przez kordon wyłapujący uciekających, grupki bojówkarzy rozchodziły się i atakowały znalezionych w różnych miejscach Polaków, ściagały uciekających, przeszukiwały zagrody i ich otoczenie. W celu usprawnienia mordowania i oszczędzenia wysiłku oprawców zwoływano zebrania pod fałszywym powodem (powiadomienie lub omówienie „ważnych spraw”) i dokonywano egzekucji zgromadzonych Polaków. Niekiedy spędzano ludzi do jednego lub dwu budynków, które po zamknięciu palono wraz z żywymi ludźmi, a w łagodniejszej wersji z ludźmi uprzednio

¹³ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 1045-1046.

zabitymi. 11 lipca 1943 r. w niedzielę banderowcy wykorzystali do zbrodni niektóre kościoły, do których nie musieli ludzi ściągać, bo ci przyszli sami. W przypadku małych osiedli i gospodarstw oddalonych od siebie oraz sadyb polskich pomiędzy sadybami ukraińskimi, likwidacji Polaków dokonywały małe grupy napastników wędrujących od zagrody do zagrody. Kolejny typ zbrodni, to mordowanie poza domostwem i zagrodą przez patrole banderowskie, bojówkarzy ze *Służby Bezpieki* UPA, zaagitowanych chłopów ukraińskich – ofiarami byli pracujący w polu, przemieszczający się na drogach, w lesie, uprowadzani z domów. Większość ofiar była mordowana przy pomocy narzędzi gospodarskich. Na uciekinierów urządzano obławy w polach, lasach i na drogach. Tropienie niedobitków trwało wiele dni po likwidacji polskich osiedli.

Największe ludobójcze akcje w lipcu 1943 r.

3 lipca 1943 r. OUN-UPA dokonała napadów na sześć odległych od siebie polskich osiedli (każde w innym powiecie) i na Polaków w jednej ukraińskiej wsi, dokonując punktowo pierwszych w odnośnym miesiącu masowych morderstw. Były to: kolonia Górna w pow. kostopolskim (92 ofiary), Wólka Porska w pow. kowelskim (21 ofiar), Rakowa Góra w pow. łuckim (17 osób), wieś i kolonia Klecka Mała w pow. rówieńskim (razem 29 ofiar), wieś Czajków w pow. sarneńskim (25 ofiar) i wieś Zielony Dąb w pow. zdołbunowskim (62 ofiary). W przypadku tej ostatniej miejscowości Ukraińcy kilkakrotnie zwoływali zebrania i przekonywali, że Polakom nic z ich strony nie grozi¹⁴. Przeprowadzenie zbrodni masowych w tej samej dacie, choć w odległych miejscach, nie mogło być wynikiem przypadkowych decyzji lokalnych struktur OUN-UPA, lecz jakąś wspólną koncepcją działania.

Kolejna akcja UPA, o szerszym zasięgu i powodująca większe straty polskiego stanu posiadania nastąpiła 4-5 lipca 1943 r. w powiecie łuckim na rozległym terenie wokół dużej polskiej kolonii Przebraże w gminie Trościaniec. Od wiosny 1943 r. Przebraże stanowiło dobrze zorganizowany ośrodek samoobrony, powstały pod wpływem zagrożenia ze strony UPA, przejawiającego się m.in. morderstwami Polaków w sąsiednich gminach Kołki i Silno, pow. łuckiego¹⁵. Mieszkańców Przebraża, a także uchodźców polskich z atakowanych i zagrożonych napadami nacjonalistów ukraińskich miejscowości, na początku lipca 1943 r. broniło kilka placówek obronnych rozmieszczonych w Przebrażu i przyległych małych koloniach, jak: Zagajnik, Chołopiny i Jażwiny, Rafałówka i Komarówka. W tym czasie nie było tam jeszcze silnego, liczącego ponad 400 osób, oddziału samoobrony. W Przebrażu i najbliższych koloniach skupiło się wielu uchodźców, którzy bądź to zostali przyjęci do domów

¹⁴ *Ibidem*, s. 253-254, 401, 611, 799, 699, 971; oraz pozycje *Wykazu źródeł*: 28, 29, 81, 120, 139, 214, 221, 279.

¹⁵ Np. likwidacja kolonii Taraż i Wilcze – zob. W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 577-588, 626-627.

przez miejscowych gospodarzy, bądź też koczowali w szałasach i ziemiankach. Wielu Polaków pozostawało jednak we własnych, oddalonych od ośrodka samoobrony gospodarstwach; niektórzy powrócili do swoich kolonii za namową znajomych Ukraińców¹⁶. W nocy z 4 na 5 lipca 1943 r. bojówki UPA szerokim pierścieniem objęły okolice Przebraża i podążając w kierunku ośrodka samoobrony paliły polskie kolonie i gospodarstwa w ukraińskich osiedlach, mordując tych, którzy nie zdołali zbiec¹⁷. Poza Przebrażem i najbliższymi mu wymienionymi koloniami, Polacy byli całkowicie bezbronni. Spalono 23 polskie osiedla oraz polskie gospodarstwa w kilku miejscowościach mieszanych na terenie gmin: Kiwerce, Kołki, Ołyka, Poddębce, Silno, Trościaniec. Zginęło około 580 osób¹⁸. Celem akcji, oprócz likwidacji skupiska małych polskich kolonii wokół Przebraża, było zniszczenie rosnącego w siłę ośrodka chroniącego Polaków. Jednakże napastnikom nie udało się przerwać linii obrony na przedpolach Przebraża. W tej sytuacji natychmiast po napadzie 4-5 lipca przystąpiono w Przebrażu do zorganizowania oddziału samoobrony na wzór wojskowy, tworząc 4 kompanie, których stan osobowy stopniowo osiągnął ponad 400 ludzi¹⁹. Położenie uchodźców, rzutujące też na sytuację stałych mieszkańców wewnątrz ośrodka samoobrony, znacznie pogorszyło się po napadzie. Zjawili się nowi przybysze, a wyjazdy do gospodarstw w celach zaopatrzeniowych stały się bardziej niebezpieczne, bowiem teren wokół Przebraża został otoczony przez bojówki upowskie, a w wypalonych polskich osiedlach czatowały patrole²⁰.

Jak wspominał wojskowy dowódca samoobrony Henryk Cybulski, przed atakiem w nocy z 4 na 5 lipca, lokalni dowódcy UPA proponowali dowództwu samoobrony w Przebrażu rozmowy pojednawcze. Odbyły się cztery spotkania w celu ustalenia warunków prowadzenia rozmów, jednak ich przebieg i treści nasunęły podejrzenia, że UPA zamierza wciągnąć polską delegację w pułapkę i w rezultacie do właściwych rozmów nie doszło²¹.

Obawy samoobrony przebrazkiej potwierdziło doświadczenie „rozmów pojednawczych” w powiecie kowelskim, zorganizowanych z inicjatywy Wołyńskiej Delegatury Rządu RP, których celem miało być zahamowanie mordów Polaków. W końcu czerwca 1943 r. kierownictwo Odcinka Turzysk Obwodu AK Kowel otrzymało polecenie przygotowania spotkania przedstawicieli Okręgowego Delegata Rządu na Wołyniu z

¹⁶ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 554-590, 593, 594, 625-626, 647-649, 652-653, 656-657; Z. Janicki, *W obronie Przebraża i w drodze do Berlina*, Lublin 1997, s. 42-46.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Wykaz zlikwidowanych osiedli podczas akcji UPA w dniach 4-5 lipca 1943 r., w których byli mordowani Polacy – zob. Aneks, Tabela 7.

¹⁹ Z. Janicki, *op. cit.*, s. 46, 48, 173.

²⁰ *Ibidem*, s. 46.

²¹ H. Cybulski, *Czerwone noce*, Warszawa 1966, s. 106-112.

dowództwem UPA stacjonującym w lasach świniarzyńskich (koło wsi Świnarzyn, gm. Kupiczów, pow. kowelski). Pisemną propozycję odbycia spotkania przekazał przedstawicielowi UPA w dniu 27 czerwca 1943 r. żołnierz AK Franciszek Rawluk, nauczyciel ze szkoły we wsi Obenizze. Stało się to po uroczystości poświęcenia tzw. mogiły, tj. kopca usypanego na „wyzwolenie Ukrainy”, podczas której były zresztą wygłaszane złowrogie wobec Polaków przemówienia. 30 czerwca 1943 r. Rawluk otrzymał odpowiedź z UPA, którą przekazał dalej poprzez konspirację w Kupiczowie do Kowla. 6 lipca 1943 r. we wsi Radowicze, w punkcie kontaktowym u rodziny Leśniewskich zatrzymała się polska delegacja w składzie: por. Zygmunt Rumel (przedstawiciel Wołyńskiego Delegata Rządu) oraz ppor. Ryszard Markiewicz (oficer AK z Lubomla). Rumel przed wojną był działaczem wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej, w którym zabiegał o zgodne współżycie Polaków i Ukraińców, szczególnie młodego pokolenia; z kolei Markiewicz był szkolnym kolegą komendanta *Śłużby Bezpieczeństwa* UPA Szabatury – co miało mieć pozytywny wpływ na przebieg rozmów. 7 lipca 1943 r. rano parlamentariusze ubrani w mundury Wojska Polskiego udali się na wstępne rozmowy w lasach świniarzyńskich, po których zanocowali w polskiej wsi Budy Ossowskie (gm. Turzysk). Rano 8 lipca 1943 r. – jak zgodnie twierdzili obserwatorzy ich przejazdu, świadkowie Rawluk oraz Stanisław i Zofia Dudulewiczowie (nauczyciele ze wsi Bobły) a także ich informatorzy z konspiracji – pojechali bez obstawy furmanką na rozmowy z dowództwem UPA we wsi Kustycze, z których już nie wrócili²². O zamordowaniu polskiej delegacji 8 lipca zawiadomił punkt kontaktowy AK u Leśniewskich w Radowiczach Stanisław Lemiński, który w nocy z 8 na 9 lipca uciekł z Kustycz (powody jego obecności w Kustyczach nie są jasne)²³. Wszystkie osoby zaangażowane w „prowadzenie” parlamentariuszy na rozmowy, w tym Rawluk, małżeństwo Dudulewiczów, musieli się usunąć z tego terenu. Bezpośrednio po zamordowaniu delegacji krążyła wiadomość wśród Polaków (prawdopodobnie m.in. na podstawie relacji Lemińskiego, uciekiniera z Kustycz) i miejscowych Ukraińców, że przedstawiciele Podziemnego Państwa Polskiego zostali rozerwani końmi. W 1982 r. Franciszek Rawluk otrzymał od Ukraińca Jakuba Syczyka (nauczyciel w Obenizach) wiadomość, że zostali zastrzeleni²⁴. Konsekwencją zamordowania parlamentariuszy było przybycie do polskiej kolonii Zasmyki (gm. Lubitów, pow. kowelski) kilkunastoosobowej grupy konspiracyjnej AK pod dowództwem Henryka Nadratowskiego „Znicza”, która

²² F. Rawluk, *Relacja*, „Biuletyn Informacyjny. 27 Wołyńska Dywizja AK”, kwiecień-czerwiec 1991, nr 2 (30), s. 46-52; Siemaszko W., Siemaszko E., *op. cit.*, s. 1138-1140.

²³ F. Rawluk, *op. cit.*, s. 51; 8 lipca 1943 r. jako datę zamordowania polskiej delegacji podaje także Antoni Cybulski (*idem*, *Wspomnienia konspiracyjnego starosty z Wołynia*, Warszawa 2009, s. 76).

²⁴ *Ibidem*.

dotychczas stacjonowała w Radowiczach. 13 lipca 1943 r. w Zasmykach „Znicz” zawiązał samoobronę, która przez następne miesiące chroniła polską ludność w okolicy i przybywających uchodźców²⁵.

Trzy dni po zamordowaniu Rumla i Markiewicza, tj. **11 lipca 1943 r. OUN-UPA rozpoczęła największą akcję ludobójczą na Wołyniu, której szczyt obejmował 2 dni – 11 i 12 lipca na dużym obszarze powiatów horochowskiego i włodzimierskiego**. Były to dni świąteczne: 11 lipca przypadło w niedzielę, a 12 lipca dla prawosławnych Ukraińców był ważnym świętem świętych Apostołów Piotra i Pawła, co nie stanowiło dla organizatorów zbrodni przeszkody moralnej i obyczajowej. W powiecie horochowskim w tych dniach Polacy byli mordowani w gminach: Chorów, Kisielin, Podberezie, Świniuchy; w powiecie włodzimierskim w gminach: Chotiaczów, Grzybowica, Mikulicze i Poryck oraz w kilku miejscowościach w gminie Korytnica. Ponadto w gminie Werba całkowicie została wymordowana wieś Dominopol²⁶ i niewiele brakowało do zniszczenia polskiej wsi Bielin, do czego 11 lipca 1943 r. nie dopuścili dwaj ukraińscy sołtysi pertraktując z przywódcami przybyłych bojówek UPA wraz z gromadami chłopów ukraińskich, w wyniku czego doszło tylko do grabieży ludności i pogroźek mordowania²⁷. Po tym doświadczeniu w Bielinie powstał kolejny silny ośrodek samoobrony.

11 lipca Polacy byli mordowani w 97 wsiach i koloniach oraz 13 majątkach. Zginęło co najmniej 3102 Polaków, przy czym nie jest to liczba całkowita²⁸. Tego dnia, tj. w niedzielę, UPA zaatakowała Polaków podczas nabożeństw w kościołach w: Chrynowie, Porycku i Zabłoćcach (pow. włodzimierski); Kisielinie (pow. horochowski); w kaplicy w Krymnie (pow. kowelski); z kolei w Koniuchach (pow. horochowski) Polacy byli mordowani przed kościołem²⁹. Wraz z wiernymi w kościołach w pow. włodzimierskim zostało zamordowanych trzech księży, a ksiądz w Kisielinie został ranny. 12 lipca zamordowany został czwarty ksiądz w Stężarzycach (pow. włodzimierski)³⁰. Na 11 lipca UPA zaplanowała też na napad na kaplicę w Kalinówce (osada przylegająca Bielin, pow. włodzimierski) oraz na kościół we wsi Zaturce (pow. horochowski). Do Zaturzec bojówka spóźniła się – przybyła, gdy ostatnie pojedyncze osoby opuszczały kościół. W Kalinówce wierni zostali wyprowadzeni do pobliskiej stodoły i

²⁵ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 359.

²⁶ Pełny wykaz miejscowości, w których UPA mordowała Polaków 11 i kilka następnych dni na terenie wymienionych powiatów – zob. Aneks, Tabele 2, 3 i 10.

²⁷ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 911; OKŚZpNP-IPN Lublin, Akta śledztwa S. 1/00/Zi, Protokół przesłuchania świadka z 24 I 2003 r.; Relacja Alicji Franczak, w zbiorach Ewy Siemaszko.

²⁸ Zob. Aneks, Tabela 12.

²⁹ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 160-161, 337, 826, 838, 896-897, 1114-1119.

³⁰ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 849.

zamknięci. Prawdopodobnie odstępiono od spalenia żywcem w wyniku interwencji ukraińskich sołtysów³¹.

12 lipca „oczyszczualna akcja” była kontynuowana, obejmując 61 wsi i kolonii oraz dwa majątki w powiatach horochowskim i włodzimierskim a także sześć miejscowości w czterech innych powiatach³². W powiecie zdołbunowskim została całkowicie wymordowana polska wieś Majdańska Huta, którą wiosną banderowcy namówili do podpisania umowy gwarantującej bezpieczeństwo w zamian za świadczenia w żywności i podwodach³³. Łącznie we wszystkich napadach w prawosławne święto św. Apostołów Piotra i Pawła zostało zamordowanych co najmniej 2020 Polaków³⁴. W kolejnych dniach po 11 i 12 lipca 1943 r., głównie 13 i 14 lipca w tych częściach powiatów horochowskiego i włodzimierskiego, gdzie napadano w dni poprzednie, wyłapywani byli przez patrole i bojówki UPA Polacy, którzy ocaleli i ukrywali się lub podążali w bezpieczniejsze miejsca. Akcje likwidacji niedobitków pochłonęły w obu powiatach co najmniej 255 ofiar³⁵.

Przeprowadzenie na tak dużą skalę napadów, jak 11 i 12 lipca, w których dążono do maksymalnego zniszczenia ludności polskiej, wymagało przygotowań zarówno organizacyjnych, jak i propagandowych, by uzyskać nie tylko aprobatę ukraińskich sąsiadów Polaków, ale także ich udział. Wstrząsający opis szykowania się do masakry Polaków w powiecie horochowskim, i to pół roku przed lipcowymi rzeziami, znalazł się w „Sprawozdaniu z powiatu horochowskiego” sporządzonym przez działacza polskiego podziemia z Komitetu Ziemi Wschodnich Stronnictwa Narodowego: „Okres zimowy 1942/43 był okresem organizacji terenu horochowskiego. Rozsiane posterunki milicji ukraińskiej po wszystkich wsiach zużyły ten okres na szkolenie wojskowe młodzieży i odpowiednią propagandę. Zbiórki, sypanie mogił, święcenie narzędzi zbrodni w cerkwiach i na mogiłach (popi zawsze brali czynny udział), procesje, zaklęcia, przysięgi itp. był to wstęp do zbrodniczej akcji. Niesamowicie wyglądało święcenie noży przed rzezią, podobne do tańca wojennego Indian. W nocy, przy blasku pochodni, obchodzili w koło mogiłę i wkłuwali w nią noże ślubując, w podobny sposób kląć Polaków”³⁶. Dwa raporty Polskiego Państwa Podziemnego z 1943 r. dotyczące zbrodni OUN-

³¹ L. Karłowicz, L. Popek, *Śladami ludobójstwa na Wołyniu. Okrutna przestroga*, cz. 2, Lublin 1998, s. 51-56; Popek Leon, *Świadkowie oskarżają*, Lublin 2013, s. 80; OKŚZpNP-IPN Lublin, Akta śledztwa S. 1/00/Zi, Protokół przesłuchania świadka z 24 I 2003 r.

³² Pełny wykaz miejscowości, w których UPA 12 lipca 1943 r. - zob. Aneks, Tabele 1, 2, 4, 7, 10 i 11.

³³ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 968-969.

³⁴ Zob. Aneks, Tabela 12.

³⁵ Jest to suma ofiar z 13 i 14 lipca w obu powiatach wykazanych w tab. 2, 10 i 12.

³⁶ L. Kulińska, *Dzieje Komitetu Ziemi Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1939-1947*, t. 2, *Dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW*, Kraków 2001, s. 700.

UPA w lipcu na Wołyniu, a więc sporządzone bezpośrednio po ich dokonaniu, zatytułowane *Rzezie wołyńskie i Wypadki na Wołyniu w powiecie włodzimierskim*³⁷ opisują zbrodniczą agitację, poprzedzającą ludobójcze napady a prowadzoną przez ouenowskich szkoleniowców z Małopolski Wschodniej wspieranych przez kler ukraiński. W trakcie propagandowych zebrań przekonywano o konieczności „wyrwania z korzeniami”, „do 7 pokolenia” wszystkich Lachów, którzy „dość już paśli się na ukraińskiej ziemi”. Wskazuje się w tych dokumentach na podstępne działania uspokajające, by dopaść później jak najwięcej ofiar oraz na mobilizację chłopów ukraińskich z gospodarskimi narzędziami służącymi do zabijania podczas morderczych napadów. Potwierdzeniem raportów są relacje i wspomnienia ocalałych Polaków, którzy ponadto zwracali uwagę na stopniowe pogarszanie się stosunku Ukraińców do Polaków, najczęściej odczuwane od początku okupacji niemieckiej na Wołyniu. Musiało to być wynikiem propagandy OUN prowadzonej tajnie przez dłuższy czas, a zapoczątkowanej oficjalnie już w czerwcu 1941 r., po wycofaniu się Sowietów na wschód pod naporem Niemiec, wywieszaną odezwą OUN Stepana Bandery do narodu ukraińskiego, w której wzywa się do niszczenia „Moskwy, Polski, Węgrów, żydostwa”³⁸.

Gdy 12 lipca 1943 r. UPA skutecznie pozbywała się Polaków w powiatach horochowskim i włodzimierskim, w powiecie łuckim doszło do jedyne go ofensywnego aktu polskiej strony wobec UPA. Oddział samoobrony z Przebraża zaatakował szkołę podoficerską UPA w Trościańcu, w wyniku czego upowcy ponieśli dotkliwe straty³⁹. Do końca tego miesiąca Przebraże funkcjonowało we względnym spokoju, jednakże wszelkie wyjazdy po żywność dla zgromadzonych w ośrodku samoobrony kilku tysięcy Polaków nie dla jakiegoś widzimisię, lecz dla ochrony życia, musiały odbywać się z uzbrojoną eskortą członków samoobrony, którzy staczali drobne potyczki z upowcami⁴⁰.

14 lipca 1943 r. UPA usiłowała zlikwidować polską kolonię Pańska Dolina w powiecie dubieńskim, gdzie schronili się Polacy z okolicy, a od maja działała ruchliwa i czujna grupa samoobrony licząca kilkadziesiąt osób. Zdeterminowani obrońcy całą noc odpierali ataki, doprowadzając do rezygnacji i wycofania się napastników⁴¹.

14 i 15 lipca 1943 r. UPA dokonała masowych zbrodni w powiecie krzemienieckim, gdzie rozprawiono się z dużymi skupiskami Polaków we wsiach: Kołodno Lisowszczyzna,

³⁷ AAN, Armia Krajowa, sygn. 203/XV/42, k. 9-10, 79.

³⁸ Przetłumaczony tekst odezw zob. W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 1288-1289.

³⁹ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 655.

⁴⁰ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 652.

⁴¹ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 93; OKŚZpNP-IPN Lublin, Akta śledztwa S. 1/00/Zi, Protokół przesłuchania świadka z 24 IV 2003 r.

Kołodno-Siedlisko, Czajczyńce, Maniów i Bodaki oraz z niewielkimi społecznościami polskimi w dwóch wsiach ukraińskich. Ogółem w siedmiu wsiach zginęło co najmniej 670 Polaków⁴².

15 i 16 lipca 1943 r. UPA eksterminowała Polaków w pozostałych częściach powiatu horochowskiego – gminach Brany i Skobelka, gdzie wcześniej ginęły pojedyncze osoby, w kilku miejscowościach gminy Kisielin, a także w kilku miejscowościach powiatu kowelskiego – łącznie w 33 miejscowościach. Zamordowano w nich co najmniej 932 Polaków⁴³. Zjawisko uspokajania i zapewniania Polaków przez Ukraińców, że nic im się nie stanie, występowało przed napadami również w tych rejonach. Np. wieś Kupowalce w gm. Brany była usilnie zapewniana przez znajomych Ukraińców, że nic jej mieszkańcom nie grozi, że UPA walczy tylko z Niemcami i na tę walkę ukraiński sołtys pobierał daninę dla UPA w postaci żywności, odzieży⁴⁴.

Przez dwa dni, 17 i 18 lipca w gminach Brany i Skobelka ginęli głównie pojedynczy ludzie, którym udało się ukryć podczas masowego ataku (Szeroka, Zastawie, Zboryszów Stary, Zwiniacze), natomiast w Boroczycach dopiero w tych właśnie dniach zbrodniczo wyeliminowano Polaków. 17 i 18 lipca byli ponadto mordowani Polacy w dwu miejscowościach gminy Kisielin (Helenów, Zabara), gdzie mimo ludobójczych akcji 11 i 12 lipca Polacy przetrwali w swych gospodarstwach, licząc na zaprzestanie napadów⁴⁵. 18 lipca UPA usiłowała zniszczyć skupisko Polaków w majątku Koniuchy, osłanianego przez Niemców, gdzie schronili się Polacy z okolicy po napadach 11 i 12 lipca. Napad został odparty przez Niemców i polską załogę, zorganizowaną z uciekinierów⁴⁶.

16-18 lipca 1943 r. całkowitą klęskę poniósł duży ośrodek samoobrony Huta Stepańska w powiecie kostopolskim, będący związkiem obronnym sąsiadujących dwu wsi Huta Stepańska i Wyrka, który ochraniał skupisko polskich osiedli w gminie Stepań i Stydyń powiatu kostopolskiego oraz kilka kolonii w sąsiedniej gminie Antonówka pow. sarneńskiego. Mieszkańcy części z tych kolonii, zwłaszcza dalej położonych, już wcześniej na skutek napadów bojówek ukraińskich schronili się w Hucie, Wyrce i najbliższych im koloniach, jednakże – głównie z powodu trudności aprowizacyjnych – nie wszyscy. Bojówki UPA,

⁴² W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 433, 435-438, 468, 469. Zob. też Aneks, Tabele 5 i 12.

⁴³ Miejscowości, w których mordowani byli Polacy są wymienione w Aneksie (Tabele 2 i 3). Liczba ofiar napadów w podanych dwu dniach jest sumą liczb zamordowanych w powiatach horochowskim i kowelskim – por. z Tabelą 12 (Aneks).

⁴⁴ K. Gilewicz, *Krzyż Wołynia. Relacje świadków zbrodni UPA w sołectwie kupowaleckim*, Lublin 2010, s. 21-30; OKŚZpNP-IPN Lublin, Akta śledztwa S. 1/00/Zi, Protokół przesłuchania świadka z 22 VII 2011 r.

⁴⁵ Zob. Aneks, Tabela 2.

⁴⁶ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 189; Relacja Antoniego Markiewicza, w zbiorach Ewy Siemaszko.

otoczywszy teren z polskimi osiedlami rozległym pierścieniem i posuwając się ku centrum z Hutą Stepańską, paliły po drodze wszystkie polskie gospodarstwa i mordowały ludzi, którzy nie zdążyli się schronić. Wieś Wyrka, która miała własną grupę samoobrony, już w pierwszych godzinach napadu została zmuszona do ucieczki do Huty Stepańskiej. Mimo zaciętej obrony, Huta nie wytrzymała dwudniowego oblężenia bojówek UPA. Wykorzystując gęstą mgłę oraz chwilowe osłabienie ataków, 18 lipca ludność w kilku grupach z obrońcami i bez nich wyruszyła w kierunku linii kolejowej Kowel-Sarny chronionej przez Niemców, do stacji Rafałówka, Grabina i Antonówka. Po drodze kolumny uchodźców były atakowane przez bojówki, ponosząc kolejne straty w ludziach. Wiele małych grup Polaków rozproszyło się w ogromnych lasach i bagnach, między którymi były położone polskie kolonie, ukrywając się w nich i wędrując do bezpieczniejszych miejsc od kilku tygodni do dwu miesięcy w głodzie, i ponosząc straty z powodu warunków oraz obław urządzanych dłuższy czas przez Ukraińców⁴⁷. W akcji likwidacji kompleksu polskich osiedli wokół Huty Stepańskiej zginęło co najmniej 817 osób, a spalonych zostało 37 polskich osiedli w powiecie kostopolskim i pięć w powiecie sarnieńskim⁴⁸. Wraz z zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarczymi spalone zostały dwa kościoły: w Hucie Stepańskiej i Wyrce⁴⁹. Przebieg napadu na Hutę Stepańską i okolice, dokładnie odtworzony przez ocalałych polskich świadków, potwierdza „Sprawozdanie z akcji (Huta)” pierwszej grupy UPA, organizatora i wykonawcy ludobójczej akcji⁵⁰.

30-31 lipca 1943 r. nastąpiło kolejne zmasowane uderzenie UPA na Polaków w skupisku polskich osiedli w gminie Antonówka i Włodzimierzec pow. sarnieńskiego, w wyniku którego zostało ono całkowicie zlikwidowane, a zniszczeniu uległo 27 wsi i kolonii⁵¹. W porównaniu z podobnymi akcjami ofiar nie było wiele – co najmniej 142 osoby. Skuteczne okazały się działania placówek samoobron w sześciu osiedlach (Antonówka, Perespa, Wydymer, Choromce, Poroda i Prurwa), dzięki którym większość Polaków zdołała dotrzeć do stacji kolejowej Antonówka, chronionej przez Niemców i do miasteczka Włodzimierzec, również z załogą niemiecką. Samoobrony te tylko ograniczyły liczbę ofiar, ale nie były w stanie przeciwstawić się na tyle skutecznie, by Polacy mogli nadal żyć w swoich osiedlach.

⁴⁷ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 288-292, 304-306; Relacja Edwarda Szpryngiela, w zbiorach Ewy Siemaszko.

⁴⁸ Osiedla, w których podczas napadu 16-18 lipca 1943 r. zginęli Polacy, są wymienione w Aneksie, Tabela 4. Odnosnie pozostałych wówczas zniszczonych (Borsuki, Ledne, Polany, Półbieda, Temne Rządowe – wszystkie w pow. kostopolskim) nie ma informacji, że były tam ofiary.

⁴⁹ Siemaszko W., Siemaszko E., *op. cit.*, s. 291, 306.

⁵⁰ *Litopys UPA. Nowa serija*, t. 2: *Wołyń i Polissja: UPA ta zapillja. Dokumenty i materiały*, Kijów-Toronto 1999, dokument nr 100, s. 173-176.

⁵¹ Spalone miejscowości, w których zginęli Polacy podczas napadu 30-31 lipca są zawarte w Aneksie, Tabela 9. Ponadto UPA spaliła: Dąbrowę, Janówkę, Majdan, Purbejówkę, Setkówkę, Choromce.

Brak powodzenia UPA 5 lipca 1943 r. w rozbiciu ośrodka samoobrony Przebraże miał być naprawiony 31 lipca 1943 r., gdy po raz drugi nastąpił atak UPA na ten bastion, chroniący wówczas kilka tysięcy Polaków. Napad nie był zaskoczeniem, bowiem prowadzone rozpoznanie w odpowiednim czasie zaalarmowało samoobronę, lecz przeciwnik dysponował przewagą liczebną i uzbrojeniem. W ciężkim boju udało się odeprzeć napastników, lecz niewiele brakowało do rozbicia samoobrony i dokonania masakry przebywającej tam ludności⁵².

Rozmiary i skutki lipcowych pogromów

Szczególnie drastyczne były akty zbrodni, w których napastnicy z UPA oraz zwerbowani przez nich nie związani strukturami organizacyjnymi chłopci ukraińscy, często bliscy sąsiedzi, zabijali przy użyciu różnych narzędzi domowych i rolniczych, znęcając się przy tym nad ofiarami. Okrutne sposoby zadawania śmierci, bez względu na wiek ofiary, występowały powszechnie⁵³.

Fizycznej eksterminacji Polaków towarzyszyła grabież mienia oraz niszczenie obiektów będących polską własnością indywidualną, społeczną i kościelną. Oprócz wymienionych wyżej zniszczonych i spalonych kościołów 11 i 18 lipca, w nieznanych dziennych datach lipca UPA zrujnowała bądź spaliła kościoły i kaplice w: Łysinie i Złoczówce (pow. dubieński); Zagajach (pow. horochowski); Małyńsku (pow. kostopolski); Poddębcach i Sienkiewiczówce (pow. łucki); Domanince, Szumbarze i Wyżgrodku (pow. krzemieniecki) oraz Hłuboczku (pow. rówieński)⁵⁴. W Żabczu (pow. łucki) w nieustalonym dniu lipca 1943 r. został spalony unicki kościół wraz z księdzem obrządku bizantyńskosłowiańskiego i wiernymi. Łącznie w lipcu 1943 r. stało się niezdatnych do użytku lub przestało istnieć 20 „polskich” świątyń.

Lipcowe napady UPA na Polaków, zwłaszcza te największe, w których bezwzględnie dążono do unicestwienia Polaków, a gospodarstwa palono, powodowały ucieczki ocalałych do miast, miasteczek i majątków chronionych przez Niemców, gdzie przebywali w bardzo złych warunkach sanitarnych i cierpiąc głód. Tragiczną sytuację uchodźców Niemcy wykorzystywali, wywożąc ich do przymusowych robót w Rzeszy. Ponadto Niemcy werbowali mężczyzn do oddziałów *Schutzmannschaften*, pełniących funkcje parapolicyjne. Ich powstanie było wyłącznie następstwem mordów dokonywanych przez UPA. Część Polaków służących w tych

⁵² W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 652-653.

⁵³ Np. w kolonii Lipska w pow. horochowskim 15-letniemu Stanisławowi Szuryńskiemu wykręcano części ciała, zdzierano pasami skórę i przekłuto serce nożem: L. Kulińska, *Dzieje Komitetu Ziemi Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943-1947*, t. 1, Kraków 2002, s. 376.

⁵⁴ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 56, 60, 184, 210, 424, 591, 477, 547, 552, 683.

formacjach uważała je za samoobronę, bowiem dzięki uzyskanej w ten sposób broni i amunicji broniono również Polaków w miastach, eskortowano grupy Polaków jeżdżących po żywność do swych osiedli, ochraniano ich przy pracach żniwnych, przywożono niedobitki po napadach UPA. W lipcu 1943 r. oddziały *Schutzmannschaften* powstały w: Horochowie i Łokaczach (pow. horochowski); na stacji kolejowej Iwanicze, we Włodzimierzu, Nowosiólkach, Stężarzycach, Chobułowie, Włodzimierzówce, Uściługu i Werbie (pow. włodzimierski), Torczynie (pow. łucki)⁵⁵. Część Polaków, widząc przed sobą ciągłe śmiertelne zagrożenie, decydowała się na ucieczkę na tereny Generalnego Gubernatorstwa, upatrując tam szansę na ocalenie życia.

Lipcowe ludobójstwo nie ograniczało się do opisanych wielkich akcji przeprowadzanych na rozległych fragmentach Wołynia z rozsianymi polskimi osiedlami, trwających od jednego do kilku dni. Polacy byli mordowani w różnych dniach lipca, do dziś dokładnie nie ustalonych, we wszystkich powiatach z wyjątkiem lubomelskiego. Ginęli Polacy żyjący w ukraińskich wsiach, powracający po ucieczce po żywność i do prac polowych, trzymający się swych gospodarstw na skutek zapewnień przez ukraińskich sąsiadów o bezpieczeństwie, w trakcie ucieczki w bezpieczniejsze miejsca. Odnośnie części miejscowości dysponujemy tylko informacjami, że zginęli tam Polacy z rąk nacjonalistów ukraińskich, lecz nie wiadomo ilu. Z tych powodów **według stanu badań na 2016 r. na podstawie danych zebranych z różnych dokumentów łączna liczba zamordowanych Polaków na Wołyniu w lipcu 1943 r. sięga co najmniej 11407 i jest liczbą niepełną, a Polacy byli unicestwiani w co najmniej 633 jednostkach administracyjnych najniższego szczebla, jak wsie, kolonie, osady, majątki**⁵⁶.

W 2000 roku ukazała się praca, dotycząca ludobójstwa na Wołyniu, której jestem współautorką. Jest ona zresztą podstawą niniejszego opracowania. Publikacja ta zawierała stan wiedzy na rok 2000. W ciągu kolejnych szesnastu lat badania były kontynuowane. Postępowała weryfikacja dotychczasowych ustaleń, odkrywane były nowe fakty zbrodni, identyfikowane były kolejne ofiary, doprecyzowywane były okoliczności. Obecnie, według stanu na koniec 2016 r. wszystkie liczby będące ostatecznym podsumowaniem liczb dotyczących zbrodni jednostkowych są wyższe⁵⁷ i zapewne nie są ostateczne. Prace badawcze nad rzezią wołyńską będą kontynuowane.

⁵⁵ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 142, 644, 821, 848, 869, 888, 953, 906.

⁵⁶ Por. Aneks, Tabela 14.

⁵⁷ Por. Aneks, Tabela 13.

Wykazane duże akcje ludobójcze UPA w lipcu 1943 r. skutecznie огоłociły z elementu polskiego duże obszary wiejskie kilku powiatów. Ich organizacja i przebieg, uderzanie dużymi siłami na rozległych terenach, na których Polacy nie mieli zorganizowanej obrony, stosowanie podstępów, by jak najwięcej unicestwić Polaków, świadczą o zamierzonym planie i przemyślanych działaniach zmierzających do całkowitej zagłady Polaków, a także o sprawnym kierowaniu tymi akcjami. W bezwzględność zaplanowanej depolonizacji wpisuje się także wymordowanie przez UPA delegacji Polskiego Państwa Podziemnego, które podejmowało próby zawarcia jakiejś ugody.

II. Taktyka działań nacjonalistów ukraińskich. Sprawcy (oprac. Tomasz Bereza)

Opracowanie niniejszego zagadnienia oparto wyłącznie na archiwaliach wytworzonych najpóźniej 15 lat po Rzezi Wołyńskiej, m.in. dokumenty różnych struktur Polskiego Państwa Podziemnego¹, agend Rady Głównej Opiekuńczej²; sądownictwa, zarówno powszechnego, jak

¹ Przede wszystkim sporządzane przez struktury Armii Krajowej oraz Delegatury Rządu na Kraj. Niestety, do chwili obecnej odnaleziono ich niewiele. W dość sporej części są to mutacje raportu osoby o pseudonimie „Wołyński”, zidentyfikowanej przez Władysława i Ewę Siemaszków jako Jan Cichocki oraz *Sprawozdania sytuacyjnego za lipiec 1943 r.* Komendy Obszaru Południowo-Wschodniego Armii Krajowej (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II [Mf 12081], Wypadki na Wołyniu w powiecie włodzimierskim [autor: Wołyński, 21 IX 1943 r.], k. 309-321; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II [mf 8160], Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], szczególnie k. 119-123. Zob. np. i por.: AAN, Armia Krajowa, Komenda Okręgu Lwów 1942-1944, 203/XV-27, k. 58-65; AAN, Armia Krajowa, Komenda Okręgu Lwów 1942-1944, 203/XV-42, k. 7-13; AAN, Delegatura Rządu na Kraj, Departament Informacji i Prasy, 202/III-193, k. 40-55; AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, Departament Informacji i Prasy, 202/III-200, k. 26-35; zob. też: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, t. 2, Warszawa 2000, s. 1268-1275). W formie przetworzonej trafiały one do Sztabu Naczelnego Wodza oraz agend Rządu RP w Londynie (SPP Londyn, SPR, Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 44-53; IS Londyn, MSW Dział Narodowościowy, A.9.V./8b, Stosunki polsko-ukraińskie w kraju [12 I 1944 r.], k. 1 i nast.).

² Wprawdzie struktur tej instytucji na terenie Komisariatu Rzeszy Ukraina nie było, niemniej z uwagi na sąsiedztwo części agend z terenami Wołynia oraz zaangażowanie w pomoc uchodźcom spowodowało, że wydarzenia na Wołyniu, a później w Małopolsce Wschodniej mają swoje odbicie w dokumentach RGO-PolKO. Pierwsze informacje o lipcowej rzezi na Wołyniu zostały wytworzone przez aparat POIKO niemal nazajutrz po lipcowej „Krwawej Niedzieli”. Stało się tak za sprawą lustratorów, którzy wówczas wizytowali sąsiadujące z Wołyniem placówki komitetu. Najwcześniejszym odnalezionym dotychczas dokumentem jest sprawozdanie sygnowane „M.O.” – dotychczas autor nieustalony (AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., [Kraków?, po 16 VII 1943 r.], k. 27). Kolejne dokumenty dotyczące ofiar zostały wytworzone przy okazji rejestracji uchodźców, którzy zorganizowanymi transportami docierali do miast powiatowych położonych wzdłuż na linii kolejowej Lwów – Kraków. Przykładem może być dokumentacja pierwszego transportu uciekinierów, który dotarł do Krakowa w godzinach wieczornych 22 lipca 1943 r. Wówczas to, na polecenie *Kreishauptmanna* (*Kreishauptmannschaft Krakau-Land*) Alberta Schaara sporządzono listy imienne uciekinierów. Wykazy według przydziału na jedną z kwater uzyskanych przez PolKO na rzecz uciekinierów (Bahnhofstrasse [tj. ul. Lubicz] 25 lub Wąska 5) zawierały informacje odnośnie osób zamordowanych z poszczególnych rodzin. W jednym przypadku uchodźcy samorzutnie przygotowali taką listę (AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z akcji niesienia pomocy uchodźcom z Wołynia [Kraków, 3 VIII 1943 r.], k. 133-137; *ibidem*, Zestawienie tabelaryczne z pierwszą kolumną zatytułowaną *Familia*, k. 109-113; *ibidem*, Bahnhofstrasse 25, k. 115-117; *ibidem*, Wąska 5, k. 119). W związku z coraz liczniejszym napływem uchodźców

i specjalnego³ oraz administracji państwowej⁴. Uzupełnieniem były również publikowane dokumenty (z zastrzeżeniem owej przyjętej cezury 15 lat) oraz ukraińskie opracowania

ze wschodu oraz mnożącymi się wypadkami podszywania się Ukraińców pod Polaków, 15 czerwca 1944 r. Rada Główna Opiekuńcza rozesłała okólnik w sprawie zaprowadzenia kartoteki ewakuowanych i uchodźców. Zgłaszający się z prośbą o pomoc mieli być weryfikowani na podstawie posiadanych dokumentów, ewentualnie danych przekazywanych przez urzędy gminy – zarządy miejskie, rejestrujących ruch ludności. Powyższym okólnikiem wprowadzono wzór *Karty ewidencyjnej ewakuowanego – uchodźcy*. Karta zawierała szczegółowe dane osobowe oraz podstawowe dane żyjących członków rodziny, którzy przybyli razem z uciekinierem (ewakuowanym). Formularz kończyła rubryka „Uwagi”, w której umieszczano informacje o represjach, jakich doznał uchodźca (AN Kraków, DOKr, 17, Okólnik nr 109 z 15 VI 1944 r., k. 35-37). Stopień szczegółowości notatek sporządzanych w rubryce „Uwagi” przez pracowników PolKO jest różny, niemniej nawet lakoniczne zapisy posiadają wartość poznawczą. Istotnym źródłem informacji są również sprawozdania z lustracji przeprowadzonej w drugiej połowie czerwca 1944 r. przez pracowników RGO w komitetach opiekuńczych na terenie dystryktów: galicyjskiego (rzecz jasna w obszarze kontrolowanym przez Niemców, poza strefą przyfrontową), krakowskiego i radomskiego. Głównym celem lustracji było zapoznanie się z położeniem uchodźców z Wołynia i Małopolski Wschodniej oraz działaniami poszczególnych PolKO nad zabezpieczeniem potrzeb tej grupy podopiecznych. Niestety, dotychczas nie odnaleziono wszystkich sprawozdań z czerwcowej lustracji. Istotnym uzupełnieniem sprawozdań były załączniki - tabelaryczne wykazy uchodźców. Część owych wykazów zawierała kolumnę „Kto z rodziny czy znajomych zginął (dokładne dane)” [ZNiO, BOss, Rkps, 16286/II (Mf 35 733), Dokumentacja RGO-PolKO dotycząca wyjazdów służbowych pracowników za czerwiec 1944 r., k. 1-134].

³ W przygotowaniu niniejszej analizy wykorzystano akta sądowe, zarówno wytworzone przez sądownictwo powszechne m.in. sądy grodzkie (po 1950 r. sądy powiatowe), jak i specjalne sądy karne. Jeżeli chodzi o akta sądów powszechnych, skupiono się na dokumentacji sądów grodzkich, w mniejszym stopniu powiatowych. Dekretem z 29 sierpnia 1945 r. wprowadzone zostały nowe przepisy w sprawie o uznanie za zmarłego i o stwierdzenie zgonu. Na podstawie powyższego dekretu, do roku 1950 sądy grodzkie, a następnie sądy powiatowe prowadziły postępowania również w odniesieniu do zaginionych i zabitych w latach wojny na Wołyniu. Akta tego rodzaju spraw zawierają nie tylko oświadczenia wnioskodawców, lecz również zeznania świadków, czasem istotne dla postępowania dokumenty. Sędziom sądów grodzkich trudno zarzucać koniunkturalizm, czy brak rzetelności w rozpatrywaniu tego rodzaju spraw. Przeglądając akta Zg. (Zgony) w Archiwum Państwowym w Jeleniej Górze, zdumienie może wywołać lektura spraw o uznanie za zmarłego – ofiar Zbrodni Katyńskiej. W uzasadnieniach pozytywnie rozstrzygających wniosek można znaleźć takie, które w niedwuznacznie wskazywały rzeczywistych sprawców zbrodni (Zob. np. AP Jelenia Góra, Sąd Grodzki w Jeleniej Górze, 103, Akta w sprawie wniosku Janiny Jaworowskiej o uznanie za zmarłego Zygmunta Władysława Jaworowskiego, *passim*). Kapitalną wartość poznawczą wnoszą akta spraw prowadzonych przez specjalne sądy karne w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku, dotyczące osób podejrzewanych o przynależność do OUN-UPA i o udział w czystce etnicznej na Wołyniu. Mimo ogromnej migracji ludności i ograniczonych możliwości wymiany informacji, docierano do świadków, kompletując tym samym materiał dowodowy. W trakcie prowadzonej kwerendy sondażowo sięgnięto również np. do akt personalnych przechowywanych w archiwach Instytutu Pamięi Narodowej, spraw „Ns.” (Niesporne) sądów powiatowych czy akt powojennych instytucji opieki społecznej.

⁴ W szczególnym zainteresowaniu znalazły się *Kwestionariusze szkód wojennych*, dotychczas praktycznie nie wykorzystywane w pracach badawczych – i to nie tylko w odniesieniu do relacji polsko-ukraińskich, lecz również strat biologicznych w okresie II wojny światowej w ogóle. 21 września 1944 r. kierownik Resortu Odszkodowań Wojennych PKWN wydał zarządzenie w sprawie zbadania i ustalenia szkód wojennych. Ustalaniem szkód miały się zająć m.in. miejskie i gminne rady narodowe. Dokumentacja miała obejmować straty materialne i biologiczne zarówno osób fizycznych, jak i prawnych. Dla ułatwienia i usystematyzowania zbieranych informacji zostały opracowane specjalne kwestionariusze. Z uwagi na temat niniejszej analizy, najistotniejszy dla badacza jest przygotowany dla osób fizycznych *Kwestionariusz A. Wniosek o ustalenie szkód i odszkodowanie wojenne*, który zawierał osiemnaście punktów opisu wyrządzonej szkody, m.in. datę, miejsce i opis zdarzenia powodującego szkodę (pkt. 8-10); dane dotyczące świadków zdarzenia (pkt 11); opis tzw. szkód niematerialnych (pkt 13 a-d). Początkowo akcję rejestracji szkód wojennych zamierzano zakończyć 1 listopada 1944 r. Z przyczyn obiektywnych (trwająca wojna, migracje ludności) termin zakończenia prac rejestracyjnych był wielokrotnie przekładany (31 grudnia 1944 r.; 15 stycznia 1945 r.; 31 marca 1945 r.; 31 maja 1945 r.; 31 grudnia 1945 r. itd.). W tym czasie kwestię ustalenia strat wojennych przejęło Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. W maju 1945 r. zmianom uległy formularze rejestracyjne, które w znacznym stopniu uszczegółowiono, głównie jednak w zakresie strat materialnych. Dokumentacja dotycząca przedmiotowej sprawy (okólniki, instrukcje, zarządzenia) zob. np. AP Przemyśl, Zarząd Miejski w Jarosławiu, 431, Dokumentacja dotycząca

dotyczące Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Należy wyraźnie zaznaczyć, że zawarte poniżej ustalenia mają charakter przyczynkarski, bowiem w ciągu niespełna dziewięciu miesięcy niemożliwością było przeprowadzenie kompleksowej kwerendy, której założeniem było dotarcie do nieznanych i dotychczas niewykorzystanych źródeł⁵.

Mimo wstępnego – rzecz można rozpoznać – charakteru, nawet ta częściowa kwerenda pozwala na sformułowanie wstępnych wniosków, dotyczących taktyki, jaką ukraińscy nacjonaści zastosowali na Wołyniu w lipcu 1943 r., szczególnie w drugiej dekadzie tego miesiąca na terenie powiatów horochowskiego i włodzimierskiego. W wyniku kwerendy ustalono również personalia blisko stu osób – w większości członków Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii – które były zaangażowane w eksterminację polskiej ludności. Część z nich w roku 1943 pełniła nawet funkcje dowódcze na szczeblu taktycznym. Pewne niejasności w zakresie identyfikacji oddziałów (i członków) UPA wyjaśniłaby solidna monografia dotycząca struktur OUN-UPA na Wołyniu⁶.

W nocy z 10 na 11 lipca OUN oraz jej zbrojne ramię Ukraińska Powstańcza Armia przystąpiły do zmasowanego ataku na polskie osiedla w rejonie Włodzimierza Wołyńskiego i Horochowa. Akcja została zaplanowana drobiazgowo. Aby maksymalnie wyzyskać zaskoczenie, użyto stosunkowo dużych sił – niemniej niż jednej sotni dodatkowo wspartej lokalnymi bojówkami OUN na obszar jednej gminy. Ponadto OUN sięgnęła po naprędce zmobilizowanych ukraińskich chłopów. Pierwsze (i główne) uderzenie kierowane było na największe skupisko ludności polskiej na danym obszarze, by następnie – w przeciągu kilku godzin – przystąpić do „oczyszczania” pozostałych siedlisk. Rozwiązanie takie gwarantowało wyniszczenie maksymalnie dużej liczby ludzi. Stąd pierwsze ataki przypuszczono na zapelnione wiernymi kościoły (Chrynów, Kisielin i Poryck), bądź duże polskie miejscowości (np. Gurów, Orzeszyn czy Zagaje).

rejestracji szkód wojennych, *passim*; AP Jelenia Góra, Starostwo Powiatowe w Wałbrzychu, 352, Okólnik Pełnomocnika Rządu RP na Obwód nr 26 Dolnego Śląska z 22 XI 1945 r., k. 5-6.

⁵ Poszukiwania dokumentów w przedmiotowej sprawie prowadził niewielki, bo trzyosobowy zespół. W tym miejscu pragnę podziękować współpracownikom, a to: dr. Marcinowi Bukale oraz Piotrowi Chmielowcowi. Swoje wkład w przygotowanie niniejszej analizy wniósł również Seweryn Pieniążek, stażysta IPN, który wprowadził część danych ofiar do roboczej bazy danych.

⁶ Poświęcona temu zagadnieniu praca Jarosława Antoniuka (*Ukrajński wywolnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska obłasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014) nie przedstawia, niestety, struktur organizacyjnych w przejrzysty sposób. Zastrzeżenia budzi szczególnie niejasne stosowanie cezur czasowych w zmianach organizacyjnych. Zob. i por. ujęcia tabelaryczne dot. struktury oddziałów UPA (szczególnie s. 824-834) z notkami biograficznymi osób występujących w tabelach (s. 91-745). Przykładowo przy kureniu im. Sahajdacznego (s. 830) wymienionych jest pięć sotni wraz z dowódcami. Tymczasem w części biograficznej podani są kolejni dowódcy sotni tegoż kurenia: Andrij Chil (s. 684), Wasyl Heś (s. 206), Iwan Łuczyniec (s. 426), Dmytro Marczenko (s. 450) i Ołeks Pogranycznyj (s. 540).

Powiat włodzimierski

Pierwszą miejscowością zaatakowaną 11 lipca już około 3 nad ranem był Gurów (kolonia). W domach przebywały wówczas głównie starcy, kobiety i dzieci. Mężczyźni w sile wieku, obawiając się uprowadzenia nocowali poza gospodarstwami, koczując w zaroślach i na polach. Sporządzony prawdopodobnie we Lwowie w sierpniu 1943 r. memoriał *Dane dotyczące wsi Gurów pow. Włodzimierz* zawierał dane osobowe 163 zamordowanych przez ukraińskich nacjonalistów mieszkańców wioski. Autor wynotował również 52 nazwiska rodzin, których członkowie uratowali się z pogromu – w sumie 132 osoby. Los pozostałych ponad 180 autor uznawał za przesądzone: „zasadniczo należy przyjąć, jako pewnik, że ludzie ci w 90 % nie żyją. Wskazuje na to fakt, że po 17 VII [1943 r.] prawie nikt z Gurowa już do Lwowa nie napłynął”⁷. Rzeczywiście, dane zebrane wśród uchodźców przez PolKO Kraków w ostatniej dekadzie lipca 1943 r. powiększyły listę zabitych o kolejne kilkanaście osób⁸. Wśród zabójców byli ukraińscy mieszkańcy sąsiednich wsi: Bielicz, Iwanicz, Myszoza, Romanówki, Zabłoćców i Żdżar⁹; ponadto „2 ludzi nieznanych, zdaje się o charakterze prowodyrów”¹⁰. Konfrontując czas pogromu w Gurowie z godzinami napadów na sąsiednie polskie siedliska można dojść do wniosku, że dokonali ich – rozdzieleni na mniejsze oddziały – członkowie tej samej grupy. Zaatakowano Wygranę, Zabłoćce, Żdżary Kolonię, Dolinę, Romanówkę, Zygmuntówkę i Witoldówkę. Napad na Wygranę nastąpił „wczesnym rankiem” (godzina 5-6?), a miał nim kierować Iwan Żuk, któremu towarzyszył 14-letni syn. W wiosce posłużono się metodą mordowania „dom za domem”. Wymordowano prawie całą wieś¹¹. Napad na Zabłoćce

⁷ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), Dane dotyczące wsi Gurów pow. Włodzimierz [Lwów?, sierpień 1943 r.], k. 297-307. W memoriale znalazły się również informacje o sposobach zadawania śmierci: od ciosów siekierami; co najmniej dwoje dzieci miało być rozdartych żywcem (*Ibidem*, k. 305).

⁸ AN Kraków, DOKr, 16, Zestawienie tabelaryczne z pierwszą kolumną zatytułowaną *Familia*, k. 109-113; *ibidem*, Bahnhofstrasse 25, k. 115-117; *ibidem*, Wąska 5, k. 119.

⁹ SPP Londyn, SPR, Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 48. Zob. też: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16286/II (mf 35733), Wołyń. [Pol.KO] Jarosław-Miasto, 29 VI 1944 r. [Tabelaryczny wykaz podopiecznych], k. 88.

¹⁰ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), Dane dotyczące wsi Gurów pow. Włodzimierz [Lwów?, sierpień 1943 r.], k. 305. Być może owymi nieznanymi byli Fedyń i jego brat z Witoldówki, o których w swoim sprawozdaniu wspominał lustrator PolKO (AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., [Kraków?, po 16 VII 1943 r.], k. 27).

¹¹ AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 27-29; SPP Londyn, SPR, Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 48; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16286/II (mf 35733), Wołyń. [Pol.KO] Jarosław-Miasto, 29 VI 1944 r. [Tabelaryczny wykaz podopiecznych], k. 71 i 87; AIPN Wrocław, 182/1630, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu Józefa Piątka, *passim*; AP Przemyśl, Akta miasta Przeworska, 1527, Kwestionariusz Wawrzyńca Błaszczuka [11 IV 1945 r.], k. 66-66a; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 121; AIPN Poznań, 01/98, Akta personalne Szymaszczuk Józef, s. 8; *Polska i Ukraina w latach trzydziestych-czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, t. 4: *Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942-1945*, cz. 1, Warszawa-Kijów 2005, dokument 49, s. 519.

(Zabołotce) nastąpił 11 lipca około godziny 9. Grupą, która zaatakowała polskich mieszkańców wioski kierował Iwan Kicia. Zginęło około 70 osób¹². W Żdżarach Kolonii zamordowano około 30 osób, m.in. z rodzin Drozdów, Skrzypaczów i Bieleckich¹³. Dotychczas nie odnaleziono dokumentów, które pozwoliłyby na ustalenie przynależności taktycznej sprawców mordu w Gurowie i okolicznych wioskach. Kluczowym w tej kwestii wydaje się zlustrowanie życiorysów członków sotni Mykoły Kaliszczuka ps. „Zuch” i Fedira Pasalskiego ps. „Orłyk”, które – według ustaleń Jarosława Anotniuka – w tamtym okresie stacjonowały w okolicach Włodzimierza Wołyńskiego¹⁴.

Na wschód od omówionego wyżej obszaru operowała sotnia Wasyla Lewoczki ps. „Dowbusz”. Podstawą wyjściową sotni był Las Iwanicki. Lewoczko kierował atakiem na kościół w Porycku, widziano go również na czele grupy zabójców w Nowinach. Konfrontacja powyższych informacji z mapą pozwala na sformułowanie wniosku, że sotnia Lewoczki dokonała ludobójczej akcji w dniu 11 lipca w miejscowościach: Iwanicze, Jerzyn Kolonia, Lachów, Nowiny, Pawłówka (Marysin), Poryck, Przesławice, Radowicze, Stary Poryck, Przesławicze, Szczeniutyn Mały i Szczeniutyn Duży¹⁵. W zasięgu działania „Dowbusza”

¹² Pierwsze informacje mówiły o zamordowaniu 12 osób, w tym miejscowego proboszcza parafii rzymskokatolickiej, ks. Józefa Aleksandrowicza (AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 27-29). Jan Cichocki liczbę tę zweryfikował: „Prócz niego [tj. ks. Aleksandrowicza] zginęli – służąca jego – staruszka, organista, około 30 osób służby folwarcznej, 8 osób rodziny Serwatowskich, rodziny Kalinowskich, Puszczałowskich, Sadowskich i in., razem około 35 osób”. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), Wypadki na Wołyniu w powiecie włodzimierskim [autor: Wołyniak, 21 IX 1943 r.], k. 315; zob. też: SPP Londyn, SPR, Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 48-49 i 51-52; *Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941-1944*, oprac. M. Dębowska, Biały Dunajec – Lublin – Łuck – Ostróg 2005, s. 143; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 723/II (mf 12083), Wykazy imienne Polaków zamordowanych przez nacjonalistów ukraińskich w latach 1943-1944 w Małopolsce Wschodniej i na Wołyniu, k. 121-122.

¹³ SPP Londyn, SPR, Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 49. Warto w tym miejscu wspomnieć, że pierwsza informacja dotycząca Żdżar i Zdżar Kolonii była stosunkowo optymistyczna. Lustrator PolKO informował, że we wiosce chłopci ukraińscy „nie dopuścili bandy i odparli ją”, natomiast w kolonii wymordowano dwie polskie rodziny, natomiast pozostałe 13-16 rodzin zdołało uciec. (AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 27). Napływające w późniejszym okresie wiadomości nie potwierdziły informacji podanych przez osobę posługującą się inicjałami M.O. Zob. też: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 121; *Polska i Ukraina w latach trzydziestych-czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, t. 4: *Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942-1945*, cz. 1, Warszawa-Kijów 2005, dokument 49, s. 519.

¹⁴ Ja. Antoniuk, *Ukrajński wywolnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestśka oblasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 300, 528 i 825.

¹⁵ Informacje odnośnie powyższych wydarzeń zob.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 121; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; AIPN Wrocław, 182/1686, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu Leona Jaśkiewicza, *passim*; AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 27-29; SPP Londyn, SPR,

prawdopodobnie znalazły się również Rykowicze i Zaskiewicz¹⁶. Jej wzmocnieniem były terenowe bojówki OUN. Siły podporządkowane Lewoczce zostały podzielone na mniejsze grupy w zależności od wielkości siedliska, które zamierzano zniszczyć. Przykładowo w Nowinach operowała grupa czterech osób, z kolei w Porycku czota (40 osób) wzmocniona miejscową bojówką Spyrydona Oranśkiego. Wsparciem grup UPA i bojówek OUN byli okoliczni ukraińscy chłopci. Największą i najbardziej znaną zbrodnią było wymordowanie uczestników mszy świętej w kościele w Porycku. Napad ten opisano w szeregu dokumentów. Najbardziej szczegółowym i uporządkowanym jest opis Jana Cichockiego zawarty w

Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 48; IS Londyn, MSW Dział Narodowościowy, A.9.V./8b, Stosunki polsko-ukraińskie w kraju [12 I 1944 r.], k. 2; AP Opole, Gminna Rada Narodowa w Ligocie Zameckiej, 130, Kwestionariusz Mikołaja Mokrzyckiego z 15 IX 1945 r., k. 103-106; AP Przemyśl, Akta miasta Przeworska, 1527, Kwestionariusz Walentego Skrzypacza [9 IV 1945 r.], k. 102-102a; AP Przemyśl, Akta miasta Przeworska, 1527, Kwestionariusz Jana Kołodzieja [4 IV 1945 r.], k. 80-80a; zob. też: AP Przemyśl, Akta miasta Przeworska, 1527, Kwestionariusz Władysława Czopa [3 IV 1945 r.], k. 67-67a; AP Przemyśl, Akta miasta Przeworska, 1527, Kwestionariusz Antoniego Majewskiego [3 IV 1945 r.], k. 88-88a; Ja. Antoniuk, *Ukrajński wyzwoleńcy ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska oblasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 403;

¹⁶ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 121; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; AIPN Poznań, 86/51, Akta w sprawie o uznanie za zmarłego Kabat Apolonia i Kabat Józef, *passim* [w sprawie tej wnioskodawca błędnie datuje napad datuje na sierpień 1942 r., zeznając równocześnie że „bandy ukraińskie wpadły do naszej wsi Rykowicze i wymordowały wszystkich mieszkańców”. Niewątpliwie chodzi o wydarzenia z lipca 1943 r.]; AIPN Poznań, 86/27, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu: Mrozowska Jadwiga i Mrozowska Bronisława, *passim*; „Monitor Polski” 19 VII 1947 r., nr 99, s. 4 (Sąd Grodzki w Lubaniu, Zg. 22/47); AP Wrocław, Starostwo Powiatowe w Miliczu, 185, Kwestionariusz Józefa Żmudzkiego [Frajno, 14 II 1946 r.; tutaj błędna data roczna zdarzenia: 11 VII 1944 r.], k. 524-527.

*Sprawozdaniu sytuacyjnym z ziem wschodnich...*¹⁷. Liczba zamordowanych w Porycku w świetle dokumentów opisujących tę zbrodnię oscyluje w przedziale 100-120 osób¹⁸.

Mordy w okolicznych wioskach odbywały się według jednego schematu. Po utworzeniu kordonu wokół miejscowości wchodziły „grupy egzekucyjne”, które mordowały „dom za domem”. Wspomnieć można, iż w Nowinach, w przeddzień napadu (tj. 10 lipca) sołtys wioski - Ukrainiec oraz komendant któregoś posterunku policji ukraińskiej (nazwiskiem Mudryniec - ?) wywieźli swoje rodziny do leżących nieopodal Iwanicz. W Rykowiczach część polskich mieszkańców usiłowało skryć się wśród łąnów zbóż opodal własnych domów.

Mordów na południe od tzw. Lasu Iwanickiego oraz kompleksu leśnego Samowola-Gruszków-Poryck, m.in. w Milatynie, Orzeszynie i Samowoli, dokonała grupa, w której skład wchodził m.in. Grzegorz Woźniak pochodzący z wioski Baranie Peretoki k. Sokala, W. Karawan (były policjant ukraiński) z Zabuża (przedmieścia Sokala). Kluczową postacią wydaje

¹⁷ Cichocki opisał napad następująco: „W miasteczku Poryck zebrały się na nabożeństwo w kościele parafialnym przeważnie kobiety i dzieci z Porycka i okolic, gdzie akcji jeszcze nie było. Mężczyzn było bardzo mało, gdyż obawiali się już pokazywać na ulicach. Po 10-ej rozpoczęła się msza św[ięta]. Po odśpiewaniu suplikacji bandyci okrążyli kościół i część ich stanęła w głównych drzwiach, a inni w drzwiach do zakrystii. Nagle posypały się strzały w stronę ołtarza. Ks. Proboszcz [Bolesław] Szawłowski został ranny w lewą rękę, a jeden z ministrantów zabity na miejscu. W kościele powstał popłoch, ludność zgromadziła się u wyjścia. Bandyci zaczęli rzucać granaty ręczne między tłum w kościele. Padło wielu zabitych, zaś rannym ksiądz udzielił rozgrzeszenia. Kto zdołał żywy kryć się po kątach, na chór, do podziemi kościelnych. Bandyci strzelali do kościoła z karabinów maszynowych. Ksiądz proboszcz po raz drugi został ranny i padł. Jedna z kobiet nie tracąc przytomności umysłu pomogła księdzu wydobyć się spod trupów i wysunąć z kościoła. Bandyci widząc męczącego się księdza śmiali się, zaś jeden z nich mieszkaniem Starego Porycka podszedł do rannego i dobił go. W kościele zostali pobici i ranni. Wtedy bandyci nanieśli przed wielki ołtarz słomy, naznosili z zakrystii krzesła i szafy, złożyli na jeden stos a do środka wstawili 2 pociski artyleryjskie i podpalili. Jeden z pocisków eksplodował, a od wybuchu tynk i okna z ramami wyleciały, padając na ciała zabitych. Dużo rannych spaliło się żywcem, konając w strasznych męczarniach. Później zbrodniarze wykopali duży dół obok dzwonnicy i zakopali tam przeszło 120 osób. Zaś około 30 osób, którym udało się ukryć w podziemiach kościelnych po skończonej akcji, gdy bandyci oddalili się, wyszło by poznać swoich krewnych. Widzieli jednak tylko zwał trupów zboczonych krwią i obsypanych tynkiem, częściowo spalonych”. SPP Londyn, SPR, Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 50. Zob. też: AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 27-29; SPP Londyn, SPR, Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 49; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), Wypadki na Wołyniu w powiecie włodzimierskim [autor: Wołyniak, 21 IX 1943 r.], k. 315; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; IS Londyn, MSW Dział Narodowościowy, A.9.V./8b, Stosunki polsko-ukraińskie w kraju [12 I 1944 r.], k. 2; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 121; AIPN Bydgoszcz, 8/9, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu Bolesława Radzimowskiego, *passim*; AIPN Szczecin, 0023/5850, Akta osobowe Stanisław Zgoda, *passim*; AIPN Szczecin, 0116/1839, Akta personalne Sobczak Kazimierz, *passim*, szczególnie zaś s. 6-7 i 27-28; *Polska i Ukraina w latach trzydziestych-czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, t. 4: *Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942-1945*, cz. 1, oprac. nauk. G. Motyka, J. Szapował, Warszawa-Kijów 2005, dokument 56, s. 548-551; *ibidem*, dokument 58, s. 562-563; *ibidem*, dokument 59, s. 566-567.

¹⁸ *Ibidem*; AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z akcji niesienia pomocy uchodźcom z Wołynia [Kraków, 3 VIII 1943 r.], k. 133-137; *ibidem*, Zestawienie tabelaryczne z pierwszą kolumną zatytułowaną *Familia*, k. 109-113; *ibidem*, Bahnhofstrasse 25, k. 115-117; *ibidem*, Wąska 5, k. 119; AIPN Bydgoszcz, 8/9, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu Bolesława Radzimowskiego, *passim*; AIPN Szczecin, 0023/5850, Akta osobowe Stanisław Zgoda, *passim*; AIPN Wrocław, 182/633, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu Janiny Sznydel, *passim*.

się jednak Semen Ostapiuk, ps. „Honta”, rodem z Samowoli, dowódca sotni UPA. Biorąc pod uwagę funkcję, jaką pełnił Ostapiuk, można założyć, że do „oczyszczenia” tego obszaru wyznaczono siły w wielkości sotni, dodatkowo wspieranej przez okolicznych chłopów, szczególnie z wiosek Gruszów i Samowola¹⁹. Z uwagi na rozmiary mordy, warto nieco bliżej przedstawić wydarzenia w Orzeszynie. 11 lipca, około godziny 9 rano do wioski weszła siedmioosobowa grupa, którą kierował Grzegorz Woźniak. Woźniak miał być umundurowany, rzekomo w uniform sowiecki; z kolei Karawan miał za sobą służbę w policji ukraińskiej. Część mężczyzn – Polaków wyznaczono do podstawienia podwód. Jak *post factum* ustalił lustrator PolKO, wybrano tych spośród mężczyzn, którzy mieli za sobą służbę wojskową²⁰. Około godziny 10 z Orzeszyna wyruszyła kolumna furmanek. Dalszy przebieg za zeznaniem jednego z furmanów, mieszkańca Orzeszyna, Stanisława Milczarka był następujący: „około godziny 10-tej zabrali wszystkich mężczyzn Polaków na podwozy. Zabrali również mnie. Odjechawszy około 6 km od Orzeszyna kazano się nam zatrzymać i usiąść wzdłuż toru kolejowego. Gdy to zrobiliśmy otoczyli nas i zaatakowali nas karabinem maszynowym. Część z nas uciekła a część zginęła”²¹. Wkrótce po wyjeździe mężczyzn do wioski wpadli chłopci z okolicznych miejscowości (rozpoznano wieśniaków z Gruszowa), którzy wypędzili z domów pozostałych mieszkańców Orzeszyna, po czym zamordowali ich na skraju lasu. Trupy zostały wrzucone do ziemianek będących wojennym reliktem (z okresu I wojny światowej, bądź pobytu Armii Czerwonej w l. 1939-1941)²². Z domów w Orzeszynie wyciągnięto praktycznie wszystkich,

¹⁹ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), Wypadki na Wołyniu w powiecie włodzimierskim [autor: Wołyniak, 21 IX 1943 r.], k. 319-321; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 27-29; Ja. Antoniuk, *Ukrajński wywolnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska oblasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 516.

²⁰ AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 27-29; SPP Londyn, SPR, Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 49; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), Wypadki na Wołyniu w powiecie włodzimierskim [autor: Wołyniak, 21 IX 1943 r.], k. 315 i 319-321; IS Londyn, MSW Dział Narodowościowy, A.9.V./8b, Stosunki polsko-ukraińskie w kraju [12 I 1944 r.], k. 1. Zob. też: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323.

²¹ AP Koszalin O/Szczecinek, Sąd Grodzki w Czaplinku, 34, Protokół posiedzenia Sądu Grodzkiego w Czaplinku z 19 XI 1948 r., k. 6-6v.

²² AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 27-29; SPP Londyn, SPR, Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 49; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), Wypadki na Wołyniu w powiecie włodzimierskim [autor: Wołyniak, 21 IX 1943 r.], k. 315 i 319-321; IS Londyn, MSW Dział Narodowościowy, A.9.V./8b, Stosunki polsko-ukraińskie w kraju [12 I 1944 r.], k. 1; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16286/II (mf 35733), Wołyn. [Pol.KO] Jarosław-Miasto, 29 VI 1944 r. [Tabelaryczny wykaz podopiecznych], k. 70 i 86-87.

wyjątkiem była Anna Leško, która w tym dniu rodziła. Ukraińcy, którzy wdarli się do domu Leśków zostali wyrzuceni przez akuszerkę Ukrainkę. Zastrzelono natomiast męża Anny, Władysława Leškę²³. Kilkanaście osób uciekło oprawcom w trakcie obławy we wiosce. W analizowanych dotychczas źródłach liczba zabitych w Orzeszynie oscyluje w granicach 250-306 osób²⁴.

11 lipca doszło również do ataków w innych częściach powiatu włodzimierskiego. Na północno-wschodnich krańcach powiatu ludobójczą akcję podjęły oddziały UPA, stacjonujące w tzw. Siczy – bazie zlokalizowanej w miejscowości Wołczak, którymi dowodził Ołeksa Bryś ps. „Arkas”. Zaatakowały one Dominopol²⁵.

Dotychczas nie odnaleziono dokumentów, które pozwoliłyby na ustalenie przynależności taktycznej sprawców mordu w Chrynowie i okolicznych wioskach (Gucin, Stasin itd.)²⁶. Być może odpowiedzi na tę kwestię należałoby szukać – jak w przypadku rejonu Gurowa – w aktach dotyczących sotni Mykoły Kaliszczuka ps. „Zuch” i Fedira Pasalskiego ps. „Orłyk”²⁷.

²³ W tym miejscu odwołanie do materiałów wytworzonych po roku 1958: AIPN Wrocław, 182/1628, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu Władysława Leško, *passim*.

²⁴ AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 27-29; SPP Londyn, SPR, Sprawozdanie sytuacyjne z terenów wschodnich, nr 5/44, październik 1943 r., Londyn 1944, s. 49; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), Wypadki na Wołyniu w powiecie włodzimierskim [autor: Wołyniak, 21 IX 1943 r.], k. 315 i 319-321; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16286/II (mf 35733), Wołyn. [Pol.KO] Jarosław-Miasto, 29 VI 1944 r. [Tabelaryczny wykaz podopiecznych], k. 70; IS Londyn, MSW Dział Narodowościowy, A.9.V./8b, Stosunki polsko-ukraińskie w kraju [12 I 1944 r.], k. 1. Zob. też: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323.

²⁵ Biogram Brysia zob.: Ja. Antoniuk, *Ukrajński wywolnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska oblasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 149. Jego nazwisko przewija się w dokumentach AK i Delegatury Rządu, jako jednego z prowadzących OUN w rejonie Horochowa. Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów, 12 657, Raport wywiadowczy Jadwigi Zaleskiej „Kory” do Komendy Okręgu AK Wołyn z 6 VIII 1943 r., k. 4; L. Kulińska, *Dzieje Komitetu Ziemi Wschodniej na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943-1947*, t. 2: *Dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW*, Kraków 2003, dokument G.4, s. 699; Ja. Antoniuk, *Ukrajński wywolnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska oblasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 737-738.

²⁶ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 121; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; AIPN Wrocław, 61/673, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu Jana Maziarza, *passim* [dot. mieszkańców Stasina, którzy 11 lipca udali się na mszę do chrynowskiej świątyni]; SPP Londyn, Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, A 269, Dalsze morderstwa na Wołyniu, k. 24; Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów, 12 657, Raport wywiadowczy Jadwigi Zaleskiej „Kory” do Komendy Okręgu AK Wołyn z 6 VIII 1943 r., k. 7; *Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941-1944*, oprac. M. Dębowska, Biały Dunajec – Lublin – Łuck – Ostróg 2005, s. 104 i 143

²⁷ Ja. Antoniuk, *Ukrajński wywolnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska oblasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 300, 528 i 825.

Mordy były kontynuowane w dniach następnych. 12 lipca trwały jeszcze polowania na niedobitki polskiej ludności w miejscowościach już zoperowanych przez OUN-UPA²⁸, lecz centrum akcji ludobójczej przesunęło się na obszary nieobjęte dotychczas czystką etniczną: na północ od linii kolejowej Uściług – Włodzimierz oraz południowo-wschodnie krańce powiatu. W poniedziałek, 12 lipca nacjonałści ukraińscy napadli na Stężarzyce, mordując m.in. ks. Karola Barana, prawdopodobnie w tym właśnie ataku uczestniczyli podkomendni Ołeksy Melnyka ps. „Czarnomoreć”. Tego samego dnia zaatakowano, położoną pięć kilometrów na wschód od Stężarzyc Kolonię Strzelecką²⁹.

12 lipca doszło do napadu OUN-UPA na Zagaje. Akcję poprzedziły staranne przygotowania. Rankiem 11 lipca 1943 r. do Strzelczy (gm. Podberezie, pow. horochowski) przybyła grupa banderowców, która nakazała zebranie wszystkich mężczyzn – Polaków i Ukraińców – w wieku 18-35 lat, po czym po pozorem robót odprowadziła ich do Pieczychwostów. W Pieczychwostach z grupy wyselekcjonowano Polaków (ogółem sześciu mężczyzn), których zamknięto w piwnicy. Następnego dnia poprowadzono ich do lasu. W trakcie przemarszu jednemu z nich udało się zbiec. Zgromadzonym mężczyznom-Ukraińcom wyjaśniono cel zebrania – przyłączenie się do napadu na Zagaje (pow. włodzimierski) i Poluchno (pow. horochowski). Napad na Zagaje nastąpił około godziny 14. W świetle niektórych dokumentów oddział, który wkroczył do Zagajów i dokonał mordu, miał liczyć około 100 ludzi. Sądzić należy, że owe 100 osób stanowili tylko bezpośredni zabójcy, bowiem naoczni świadkowie zeznawali, że wieś była otoczona trzema kordonami. Pierścień wokół wioski zapewne tworzyli okoliczni ukraińscy chłopci, m.in. ci, których „zmobilizowano” w Strzelcach. Zamordowano około 300 osób, do mordowania Polaków użyto siekier i kos. Co najmniej dwanaścioro dzieci w wieku poniżej piątego roku życia zostało żywcem wrzuconych do studni. Po dokonanych mordzie, dokonano szabru, po czym zabudowania wioski spalono. W pierwszych, wytworzonych przez struktury Polski Podziemnej dokumentach znalazły się

²⁸ Przykładem mogą być Sądowa i Poryck. Sądowa została napadnięta 11 lipca około godziny 12. Napastnicy byli uzbrojeni w broń palną oraz narzędzia domowe - łopaty i orczyki. Ludzi mordowano w domach, uciec udało się nielicznym. Następnego dnia po południu do Sądowej przyjechał oddział konny, który wyłapywał niedobitki (AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 29; IS Londyn, MSW Dział Narodowościowy, A.9.V./8b, Stosunki polsko-ukraińskie w kraju [12 I 1944 r.], k. 2). Ponadto, „w połowie lipca” nacjonałści ukraińscy napadli na Maria Wolę.

²⁹ Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów, 12 657, Raport wywiadowczy Jadwigi Zaleskiej „Kory” do Komendy Okręgu AK Wołyń z 6 VIII 1943 r., k. 7; Ja. Antoniuk, *Ukraiński wywolywnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska oblasi (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 162 [tutaj biogram Pawła Wawreniuka ps. „Małyj”, w którym wzmianka o udziale w napadzie na Stężarzyce i Worczyn; należy jednak dodać, że W. i E. Siemaszkowie ustalili, że w 1943 r. napadów na Polaków w Stężarzycach było dwa: 12 lipca i 6 grudnia (W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, t. 1, Warszawa 2000, s. 848-849); z kolei wg. Antoniuka Wawreniuk od grudnia 1943 r. przechodził szkolenie SB OUN].

informacje, że napastnikami kierowali Fedak i Iwan Żuk³⁰. Tymczasem w 1947 r. naoczni świadkowie stwierdzili, że dowódcą był Nowosad ze wsi Skabarowszczyzna, posługujący się pseudonimem „Hrim” („Grom”) – niewątpliwie chodzi tu o sotennego Mikołaja Nowosada ps. „Hrim”, dowódcę sotni z kurenia „Myrona” (Paweł Skiba, rodem z Kwasowa). Tenże „Hrim” później chwalił się, że osobiście w Zagajach zamordował 60 Polaków. Wśród zabójców rozpoznano również Konstantego Doroszczuka ps. „Pawa”, będącego wówczas dowódcą czoty w sotni „Hrima”. W grupie, która wyprawiła się na Zagaje i Poluchno był też Michał Iszczuk – do kwietnia 1943 r. sekretarz gminy Podberezie, z której uciekł wraz z wójtem Serhijem Morozem po sfingowanym przez UPA napadzie a następnie był *politwychownykiem* w bojówce specjalnego przeznaczenia Fedira Marceniuka ps. „Bereza”. Zamykając ten wątek wspomnieć należy, że w Strzelcach – po uprowadzeniu mężczyzn do Pieczychwostów – nacjonałści ukraińscy dokonali pogromu na Polakach. Wliczając uprowadzonych miało zginąć ogółem 48 osób³¹.

Z analizowanych dotychczas dokumentów wynika, że w dniach 11-12 lipca w powiecie włodzimierskim zostały zaatakowane przez nacjonalistów ukraińskich również m.in.: Janiewiczze, Markostaw, Pelagin, Sielec, Topieliszcz³². Przypuszczać należy, że 11-12 lipca w powiecie włodzimierskim, na obszarze Dziegciów – rz. Ługa (do wysokości Czestny Chrest–

³⁰ Zob. IS Londyn, MSW Dział Narodowościowy, A.9.V./8b, Stosunki polsko-ukraińskie w kraju [12 I 1944 r.], k. 2.

³¹ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 120; SPP Londyn, Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, A 269, Dalsze mordy na Wołyniu, k. 12; AIPN Rzeszów, 357/63, Akta w sprawie karnej Michała Iszczuka, *passim*; AIPN Po, 342/460, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu Braclaw Władysław, *passim*; AIPN Po, 082/267, Akta personalne Ostrowski Antoni, *passim*; W. Filar, *Tragedia Wołynia – przebieg, skutki, źródła* [w:] *Wołyń i Małopolska Wschodnia 1943-1944*, red. nauk. Cz. Partacz, B. Polak, W. Handke, Koszalin-Lesno 2004, s. 18; L. Kulińska, *Dzieje Komitetu Ziemi Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943-1947*, t. 2: *Dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW*, Kraków 2003, dokument G.4, s. 702; Ja. Antoniuk, *Ukraiński wywolnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska oblasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 262 i 296.

³² AN Kraków, DOKr 16, Bahnhofstrasse 25, k. 116; AN Kraków, DOKr 16, Verzeichniss der Flüchtlingen aus Wolynien [Kraków, nie wcześniej niż 22.07.1943], k. 79; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 121; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; „Monitor Polski” 20 II 1947, nr 22, s. 14 (Sąd Grodzki w Suszu, Zg. 5/46); Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów, 12 657, Raport wywiadowczy Jadwigi Zaleskiej „Kory” do Komendy Okręgu AK Wołyń z 6 VIII 1943 r., k. 7; *Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941-1944*, oprac. M. Dębowska, Biały Dunajec – Lublin – Łuck – Ostróg 2005, s. 143. Z tymi datami zapewne wiąże się również napad na Maria Wolę i Zaszczytów (AP Wrocław, Starostwo Powiatowe w Miliczu, 185, Kwestionariusz Wacława Sołtysa z 28 I 1946 r., k. 581-584; *ibidem*, Kwestionariusz Ludwika Dąbrowskiego z 21 II 1946 r., k. 516-519; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, Sprawozdanie Marii Horeczuk z 1 VII 1944 r., k. 37).

Bubnów) – Mikulicze (gm. Mikulicze) – szosa Włodzimierz-Łuck, operowało jeszcze co najmniej jedno zgrupowanie OUN-UPA.

13 lipca nacjonałiści ukraińscy przystąpili do poszerzenia kontrolowanej przez siebie strefy na pograniczu powiatów włodzimierskiego i sokalskiego. Zaatakowano miejscowości, w których mieszkali Polacy, pałac Konotopy i Stanisławówkę (pow. sokalski)³³.

Powiat horochowski

Symbolem zbrodni popełnionych przez ukraińskich nacjonalistów w powiecie horochowskim jest niewątpliwie miasteczko Kisielin, w którym 11 lipca 1943 r. dokonano napadu na kościół. Mord dokonany w Kisielinie posiada dość bogatą i solidną dokumentację³⁴. Bardziej na zasadzie ciekawostki wspomnieć można, że w trakcie napadu, czy może raczej szabru po dokonanej zbrodni, dla odróżnienia od potencjalnych ofiar kobiety-Ukrainki zakładały białą opaskę na rękaw. Świadczyłoby to o starannym opracowaniu szczegółów akcji przez kierownictwo OUN-UPA³⁵. Niestety, do chwili obecnej nie udało się ustalić oddziału odpowiedzialnego za tę zbrodnię. Istotne dla ustalenia sprawców wydają się być akta dotyczące osób stacjonujących wówczas w tzw. Siczy, tj. w bazie sotni UPA w Wołczaku (17 kilometrów na północny zachód od Kisielina), dowodzonej przez Ołeksę Brysia ps. „Arkas”³⁶.

11 lipca zostały również zaatakowane Zwiniacze. Mieszkańcy tej wioski byli wyprowadzani z domów i mordowani w obrębie gospodarstw. Sprawcy używali narzędzi gospodarczych (siekier) i broni palnej³⁷.

W południowo-zachodniej części powiatu horochowskiego (obszar przedwojennych gmin Brany i Podberezie) operowała wspomniana już wyżej sotnia „Hrima” (a zapewne również cały kureń Pawła Skiby „Myrona”). Ponosi ona odpowiedzialność za dokonane 11-12

³³ AN Kraków, DOKr, 16, Sprawozdanie z wyjazdu do Kamionki, Sokala i Radziechowa w dniach 13-16 bm., k. 27-29; AP Przemyśl, Starostwo Powiatowe Przeworskie, 140, Kwestionariusz Doroty Szylar z 28 XII 1945 r., k. 5-8; *ibidem*, Kwestionariusz Michała Inglota z 28 XII 1945 r., k. 13-16; *ibidem*, Kwestionariusz Jakuba Gorzkowskiego z 28 XII 1945 r., k. 17-20; *ibidem*, Kwestionariusz Ludwika Sadleji z 28 XII 1945 r., k. 21-24.

³⁴ Zob. np. Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów, 12 657, Raport wywiadowczy Jadwigi Zaleskiej „Kory” do Komendy Okręgu AK Wołyń z 6 VIII 1943 r., k. 3; L. Kulińska, *Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943-1947*, t. 2: *Dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW*, Kraków 2003, dokument G.4, s. 702; *Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941-1944*, oprac. M. Dębowska, Biały Dunajec – Lublin – Łuck – Ostróg 2005, s. 143;

³⁵ AIPN Lublin, 320/42, t. 1-2, Akta w sprawie przeciwko Szczepanowi i Danile Piotrowskim, *passim*.

³⁶ Biogram Brysia zob.: Ja. Antoniuk, *Ukraiński wywolnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska oblasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 149. Jego nazwisko przewija się w dokumentach AK i Delegatury Rządu, jako jednego z przewodników OUN w rejonie Horochowa. Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów, 12 657, Raport wywiadowczy Jadwigi Zaleskiej „Kory” do Komendy Okręgu AK Wołyń z 6 VIII 1943 r., k. 4; L. Kulińska, *Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943-1947*, t. 2: *Dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW*, Kraków 2003, dokument G.4, s. 699.

³⁷ AIPN Bydgoszcz, 2/1769, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu Antoniego Nogiecia, *passim*.

lipca mordy polskich mieszkańców wiosek: Bodiaczów, Fusów, Kwasów, Pieczychwosty, Poluchno i Strzelcze³⁸.

12 lipca, już około godziny 4 rano nastąpił napad na Zamlicze. Mordowano w sposób metodyczny: „od domu do domu”. Do zabójstw używano narzędzi gospodarskich. Część gospodarstw podpalono. Kilku osobom udało się ukryć w zbożu. Około południa 12 lipca prawdopodobnie ta sama grupa zaatakowała sąsiednią Kolonię Wiktorówka³⁹.

Ponadto w dniach 11-12 VII doszło do napadów bojówek ukraińskich nacjonalistów na mieszkańców następujących miejscowości powiatu horochowskiego: Antonówka, Bakonówka, Beresteczko (przedmieścia), Holatyn, Janówka, Kołmaczówka, Koniuchy, Lipska Kolonia, Reymontowice, Smolawa, Zielona⁴⁰. Dotychczas na podstawie źródeł nie udało się jednoznacznie potwierdzić daty dziennej napadu na Łobaczówkę⁴¹.

16 lipca bojówki OUN-UPA napadły na Czerwoną, Lilówkę (Lulówkę), Kupowalce i Szeroką. Grupa która dokonała napadu mogła liczyć nawet 500 osób. Hersztem miał być Andrij Romaszko, rodem z Szerokiej-Skuratówki. Wśród napastników rozpoznano również Oleśka

³⁸ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 120-121; SPP Londyn, Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, A 269, Dalsze mordy na Wołyniu, k. 12; AIPN Rzeszów, 357/63, Akta w sprawie karnej Michała Iszczuka, *passim*; AIPN Gdańsk, 130/3693, Akta osobowe Maria Łuczko, *passim*; Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów, 12 657, Raport wywiadowczy Jadwigi Zaleskiej „Kory” do Komendy Okręgu AK Wołyń z 6 VIII 1943 r., k. 3.

³⁹ W 1947 r. naoczny świadek napadu na Zamlicze, Anna Czapek zeznawała: „Bolesław Uzarski był moim szwagrem. [...] Bolesław miał 6 cięć siekierą w głowę, [moja] siostra Ludmiła miała głowę rozciętą siekierą na wpół, Eugeniusz, Stanisław mieli głowy zmasakrowane całkowicie. Józef miał ręce powykręcane i głowę rozbity tak samo była głowa rozbita siekierą u Władysława [ur. 1941 – T.B.] i Czesława [ur. 1937], a u Edwarda [ur. 1939] wyciekał mózg z głowy”. AIPN Poznań, 578/57, Protokół posiedzenia Sądu Grodzkiego w Rogoźnie z 30 XII 1947 r., k. 3; zob. też: AN Kraków, PolKO 285, Kwestionariusz Juliana Stężewskiego [17 V 1944], k. 3887; AIPN Poznań, 578/57, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu: Uzarski Władysław, *passim*; AIPN Poznań, 578/58, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu: Uzarski Czesław, *passim*; AIPN Poznań, 578/59, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu: Uzarski Edward, *passim*; AIPN Radom, 039/281, Akta osobowe Kozioł Tadeusz, *passim*; AIPN Bydgoszcz, 8/9, Akta w sprawie o stwierdzenie zgonu Bolesława Radzimowskiego, *passim*.

⁴⁰ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 120; SPP Londyn, Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, A 269, Dalsze mordy na Wołyniu, k. 12; Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów, 12 657, Raport wywiadowczy Jadwigi Zaleskiej „Kory” do Komendy Okręgu AK Wołyń z 6 VIII 1943 r., k. 3; AN Kraków, DOKr 16, Bahnhofstrasse 25, k. 116; AN Kraków, DOKr 16, *Verzeichniss der Flüchtlingen aus Wolynien* [Kraków, nie wcześniej niż 22.07.1943], k. 81; AN Kraków, DOKr 16, Transport Wołyniaków przybyły do Krakowa z Beresteczka ... dn. 18 VIII 1943 r., k. 15; zob. też: AIPN Gdańsk, 130/3693, Akta osobowe Maria Łuczko, *passim*.

⁴¹ Dane w tej kwestii są sprzeczne: 6 – 11 – lub wręcz druga połowa lipca 1943 r. (być może każda z owych dat jest prawdziwa, bowiem napadów mogło być kilka). AN Kraków, PolKO 285, Kwestionariusz Karoliny Soczyńskiej [5 VII 1944], k. 3377; AN Kraków, DOKr 16, Transport Wołyniaków przybyły do Krakowa z Beresteczka ... dn. 18 VIII 1943 r., k. 155 i nast.; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 120;

Pogranicznego, policjanta ukraińskiego w posterunku w Boroczycach, z którego zdezerterował w 1943 r. (według relacji świadków jeszcze w roku 1942). Ojciec i szwagier Pogranicznego mieli być aresztowani przez NKWD w r. 1941 i straceni. Bez wątpienia ów osobnik to Ołeksa Pogranicznyj, ps. „Oreł”, dowódca jednej sotni Okręgu Wojskowego *Tury* (*Turiw*)⁴². W świetle raportu wywiadowczego AK w Kupowalcach zamordowano około 150 osób, w niektórych przypadkach dopuszczając się skrajnego okrucieństwa⁴³. Być może ten sam oddział odpowiedzialny jest za mordy, do których doszło około 20 lipca w Cechowie⁴⁴.

Tereny położone na północny wschód od Horochowa były objęte działaniami m.in. sotni Wasyla Krutyłki ps. „Wisznia”. Czota tej sotni, pod dowództwem Fiodora Panasiuka ps. „Witrołom” miała dokonać mordu 120 Polaków w Kolonii Watyniec⁴⁵.

Z analizowanych dotychczas dokumentów wynika, że w lipcu 1943 r. w powiecie horochowskim doszło ponadto do napadów nacjonalistów ukraińskich na polskich mieszkańców miejscowości: Granatów, Koziatyn, Kupówka, Kutrów, Lipa, Markowicze, Kołodeskie Budki – Olgin, Pułhany, Pustomyty, Sienkiewiczze, Świniuchy, Wierzhostaw i Zahorów Stary⁴⁶. Z dokumentów wynika, że w Granatowie, Kupówce, Pustomytach, Sienkiewiczowie, Świniuchach i Zahorowie Starym miejscowych Polaków „wymordowano doszczętnie”. Z kolei np. odnośnie Pułhan odnaleziono jedynie informacje z napadu w nocy z 1 na 2 lipca, kiedy to zamordowano 16 osób. Dotychczas odnalezione przez zespół IPN

⁴² AIPN Gdańsk, 605/11, Akta w sprawie Aleksander Pogranicznyj vel Karol Malinowski, *passim*; Ja. Antoniuk, *Ukrajński wywolnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska oblasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 540.

⁴³ Przykładowo, będącej w 7-8 miesiącu ciąży Antoninie Witkowskiej rozpruto brzuch i w miejsce płodu włożono słomę, zaś jej dwuletnie dziecko zostało nabite na słup. Stanisławowi Konopce żywcem obcięto nogę poniżej pachwiny (AIPN Gdańsk, 605/11, Akta w sprawie Aleksander Pogranicznyj vel Karol Malinowski, *passim*; zob. też: Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów, 12 657, Raport wywiadowczy Jadwigi Zaleskiej „Kory” do Komendy Okręgu AK Wołyń z 6 VIII 1943 r., k. 3). Należy zaznaczyć, że drastycznych informacji o okrucieństwie i dodatkowych cierpieniach zadawanych zabijanym można odnaleźć więcej.

⁴⁴ AP Opole, Starostwo Powiatowe w Głubczycach, 209, Kwestionariusz Kazimierza Strutyńskiego, b.d. [nr. 1060], k. 46-50; AP Opole, Starostwo Powiatowe w Głubczycach, 215, Kwestionariusz Kazimierza Strutyńskiego z 27 IX 1945 r. [nr. 1060], b.p.

⁴⁵ W. Filar, *Tragedia Wołynia – przebieg, skutki, źródła* [w:] *Wołyń i Małopolska Wschodnia 1943-1944*, red. nauk. Cz. Partacz, B. Polak, W. Handke, Koszalin-Lesno 2004, s. 18; zob. też: Ja. Antoniuk, *Ukrajński wywolnyj ruch u postatjach keriwnykiw. Wołyńska ta brestska oblasti (1930-1955)*, Toronto-Lwów 2014, s. 522-523.

⁴⁶ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 722/II (Mf 12081), *Die ganz gross aufgelegte Ausrottung Aktion der polnischen Bevölkerung Wolhyniens fand statt und wurde in den meisten Ortschaften bereits am 11. VII I.J. vollbracht*, k. 323; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rękopisy, 16 598/II (mf 8160), Sprawozdanie sytuacyjne za lipiec 1943 [Oddz. Bezp.], k. 120; SPP Londyn, Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, A 269, Dalsze mordy na Wołyniu, k. 12; AN Kraków, PolKO, 284, Kwestionariusz Antoniego Maciorkowskiego z 24 V 1944 r., k. 175; AIPN Poznań, 059/4479, Akta personalne Stasiewicz Stanisław, *passim*; AP Lublin O/Kraśnik, RGO-PolKO Kraśnik, 66, Karta ewidencyjna Władysława Zdaniewiczza, k. 75; AP Opole, Starostwo Powiatowe w Głubczycach, 211, Kwestionariusz Pauliny Niezbrzyckiej z 6 X 1945 r., k. 70-73; AP Wrocław, Starostwo Powiatowe w Miliczu, 185, Kwestionariusz Rozalii Siadki z 28 I 1946 r., k. 593-596; Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów, 12 657, Raport wywiadowczy Jadwigi Zaleskiej „Kory” do Komendy Okręgu AK Wołyń z 6 VIII 1943 r., k. 3; zob. też: AIPN Gdańsk, 130/3693, Akta osobowe Maria Łuczko, *passim*.

dokumenty nie zawierają szczegółowego opisu tamtych zdarzeń. Konfrontując jednak nawet tak lakoniczne informacje z mapą oraz faktami dotyczącym np. Rykowicz i Zamlicza, można postawić tezę, że miejscowości położone w widłach Ługi i Strypy zostały „oczyszczone” z Polaków najpóźniej 16 lipca.

Jak wspomniano na wstępie, niniejszy tekst koncentruje się na analizie wydarzeń drugiej dekady lipca 1943 r. w powiatach horochowskim i włodzimierskim. Do napadów bojówek OUN i oddziałów UPA dochodziło jednak praktycznie na całym obszarze województwa wołyńskiego. W trakcie kwerend odnaleziono szereg nigdy wcześniej nie wykorzystanych przez historyków (a także prokuratorów IPN) dokumentów, dotyczących ludobójczej akcji, jaką OUN-UPA wówczas kontynuowała w powiatach: dubieńskim, kostopolskim, kowelskim, krzemienieckim, łuckim i sarnieńskim. Co więcej, część z nich dotyczy miejscowości, o których dotychczas w ogóle nie było żadnych informacji (również w pracy W. i E. Siemaszków), na przykład w powiecie krzemienieckim: Kornaczówki⁴⁷, Napadówki⁴⁸ i Pachini⁴⁹.

Zaprezentowane powyżej ustalenia to efekt pogłębionego rekonesansu archiwalnego a nie systematycznej, kompleksowej kwerendy. Rekonesans ów objął np. 34 zespoły sądów grodzkich, tj. niespełna 10 proc. wszystkich zespołów tej instytucji przechowywanych w polskich archiwach. Jeszcze niższy odsetek – bo według szacunków uczestników zespołu poniżej 5 proc. – przejrano zachowanych *Kwestionariuszy szkód wojennych* itd. Akta innej proveniencji to zaledwie promile zasobu, który należałoby przebadać. W sumie odnaleziono około 1200 stron archiwaliów dotyczących zbrodni OUN-UPA na Wołyniu, z czego około 15 proc. stanowią materiały dotyczące lipca 1943 r.

Istotne jest to, że nawet w oparciu o szczątkowy materiał archiwalny potwierdzają się np. informacje dotyczące przebiegu zbrodni i tożsamości ofiar, które do 2000 r. ustalili Władysław i Ewa Siemaszkowie (a także wyniki późniejszych samodzielnych badań Ewy Siemaszko). Co więcej, zespół IPN zebrał informacje o wydarzeniach – miejscowościach – ofiarach, których nie zdołali ustalić owi badacze.

⁴⁷ AP Wrocław, Starostwo Powiatowe w Miliczu, 188, Kwestionariusz Antoniego Kudryka z 12 X 1946 r., k. 57-60.

⁴⁸ AP Opole, Gminna Rada Narodowa w Cisku, 30, Kwestionariusz Anieli Pawłowskiej z 9 X 1945 r., k. 165-168; AP Przemyśl, Zarząd Miejski w Jarosławiu, 124, Kwestionariusz Heleny Misińskiej z 22 XII 1944 r., k. 392-393; prawdopodobnie (brak daty dziennej i miesięcznej zdarzenia) też: AP Opole, Gminna Rada Narodowa w Cisku, 30, Kwestionariusz Wiktorii Łazarskiej z 9 X 1945 r., k. 285-288;

⁴⁹ AP Wrocław, Starostwo Powiatowe w Miliczu, 188, Kwestionariusz Dominika Didyka z 12 X 1946 r., k. 73-76; prawdopodobnie też: *ibidem*, Kwestionariusz Michała Didyka z 14 X 1946 r., k. 29-32.

Kwerenda do niniejszego rozdziału była prowadzona niezależnie od badań Władysława i Ewy Siemaszków. Prowadzący ją pracownicy IPN typowali archiwalia intuicyjnie, opierając się na własnych dotychczasowych doświadczeniach. W efekcie, baza źródłowa tylko w części pokryła się z bazą Władysława i Ewy Siemaszków. Podczas wystąpienia na Forum Historyków w Kijowie w dniu 25 października, Tomasz Bereza, podkreślił odmienny charakter tej części wystąpienia, opartego w dużym stopniu o materiały nieznane, które dopiero teraz ujrzały światło dzienne. Miesiąc później z zadziwieniem przeczytał w internetowym wydaniu „Wysokiego Zamku” wypowiedź Wołodymyra Wiatrowycza: „Polski historyk Tomasz Bereza rozpoczął swoje wystąpienie następująco: »Jak wiadomo, dokumentów dotyczących lipca 1943 roku prawie nie ma, dlatego [moje] wystąpienie będzie oparte w większości na relacjach« (*Польський історик Томаш Береза почав свою доповідь так: “Як відомо, документів про липень 1943 року майже немає, тому доповідь буде побудована здебільшого на реляціях”*)⁵⁰.

Ustalenia Siemaszków są obrazem - wzorem dla zestawu puzzli, składającego się z kilku tysięcy elementów. Części układanki, które udało się odnaleźć w wyniku rekonesansu w pełni potwierdzają ów wzorzec, niektóre elementy są nawet wyraźniejsze i obejmują większą perspektywę, niż załączony do zestawu obrazek. Układanie puzzli kieruje się pewnymi prawami: części układanki muszą do siebie pasować. Dopasowywanie elementów w inny sposób, np. przy pomocy nożyczek może zmienić zdjęcie taczanki w fotos luksusowej terenówki. Tyle że nie będą to już puzzle. Podobnie jest z historią.

⁵⁰ Високий замок online [24 XI 2016] — <http://wz.lviv.ua/ukraine/187667-bahatom-ukraintsiam-vlastyve-prahnennia-zmin-ale-shchob-vony-ne-zachepyly-ikh> [dostęp: 24 sty 17]

Aneks (oprac. Ewa Siemaszko)

Tab. 1. Zbrodnie OUN-UPA w powiecie dubieńskim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowanych osób innych narodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Boremel						
1	Boremel	30.VII., lipiec bez daty dziennej	3	3		131 (s. 54-55), 47, 19, 111
2	Łopawsze	lipiec bez daty dziennej	15			131 (s. 56)
3	Łysin	lipiec bez daty dziennej	20			131 (s. 56)
4	Smyków	15.VII.	3	3		131 (s. 57), 111
5	Werbeń	2.VII.	4	4		111, 118
6	Złoczowiecka (kolonia)	12.VII.	15	14		131 (s. 58), 251, 262, 124
7	Złoczówka (wieś)	12.VII.	38	23	1 Ukraińiec	131 (s. 59), 124, 111
Gmina Dubno						
8	Łabędzianka	21.VII.	1	1		131 (s. 62), 112
Gmina Jarosławicze						
9	Borzemiec	lipiec bez daty dziennej	6	6		131 (s. 64)
10	Targowica	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 68)
Gmina Kniahinin						
11	Rudlew	lipiec bez daty dziennej	5	2		131 (s. 73)
Gmina Krupiec						
12	Krupiec	24.VII.	1	1		133, 112
13	Sestratyn	lipiec bez daty dziennej	4	4	3 Ukraińców	131 (s. 75)
Gmina Malin						
14	Bogusze	5.VII., lipiec bez daty dziennej	3	3		131 (s. 200), 211, 267, 111
15	Ujeźdźce	2.VII.	1	1		131 (s. 82)
16	Zamczysko	20.VII., lipiec bez daty dziennej	15	14		131 (s. 82), 14
Gmina Młynów						

17	Iwanówka	lipiec bez daty diennej	5	5		131 (s. 86)
----	----------	----------------------------	---	---	--	-------------

1	2	3	4	5	6	7
18	Julianówka	15.VII.	2	2		112, 255
19	Korabliszcze	lipiec bez daty dziennej	2	2		255,300
20	Pańska Dolina	14.VII.	2	2		111
21	Radów	8.VII.	1	1		112, 255,
22	Smordwa (majątek)	lipiec bez daty dziennej	15			131 (s. 85), 96
23	Użyniec	lipiec bez daty dziennej	4			131 (s. 96)
Gmina Sudobicze						
24	Detynicze	22.VII.	1	1		112
25	Semiduby	lipiec bez daty dziennej			1 Ukrainiec	131 (s. 102)
Gmina Testuhów						
26	Jabłonowszczyzna	16.VII.	7	7		114
27	Korytno	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 104)
28	Plaszowa Królewska	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 105)
29	Rydków (majątek)	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 105)
30	Rydków (wieś)	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 105)
31	Wołkowyje	2.VII.	2	2		112
Gmina Werba						
32	Stołbiec	lipiec bez daty dziennej	11	11		131 (s. 113)
	Miejsca nieokreślone dokładnie	lipiec bez daty dziennej	9	9	1 Ukrainiec	131 (s. 131)
	Razem		197 (liczba niepełna)	123	6 Ukraińców	

Tab. 2. Zbrodnie OUN-UPA w powiecie horochowskim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowanych osób innych narodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Beresteczko						
1	Antonówka (wieś)	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 121)
2	Antonówka (kolonia)	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 121)
3	Beresteczko	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 121-122)
4	Holatyn Dolny	lipiec bez daty dziennej	16	5		131 (s. 122-123), 159
5	Janówka	lipiec bez daty dziennej	3 (liczba niepełna)	3		131 (s. 123), 10
6	Kołmaczówka	lipiec bez daty dziennej	35	5		131 (s. 123), 59
7	Lipa	lipiec bez daty dziennej	2 (liczba niepełna)	2		131 (s. 123)
8	Lipska (kolonia)	lipiec bez daty dziennej	2 (liczba niepełna)	2		131 (s. 123), 111
9	Lipszczyzna	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 124)
10	Łobaczówka (majątek)	15.VII., lipiec bez daty dziennej	34	34		111
11	Łobaczówka (osada)	lipiec bez daty dziennej	1	1		111
12	Łobaczówka (wieś)	22.VII., lipiec bez daty dziennej	43	31		131 (s. 124), 111
13	Peremyl	lipiec bez daty dziennej	15	12		131 (s. 125), 159
14	Reymontowicze	lipiec bez daty dziennej	6			131 (s. 125)
15	Smolawa	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 126)
16	Wolica	lipiec bez daty dziennej	10			131 (s. 126)
17	Zielona	lipiec bez daty dziennej	3 (liczba niepełna)	3		131 (s. 126)

1	2	3	4	5	6	7
Gmina Brany						
18	Batorówka	14.VII., 15.VII.,16.VII.	liczba nieznana			1
19	Boroczyce	17.VII.,18.VII., lipiec bez daty diennej	31	28		131 (s. 126-127)
20	Czerwona	16.VII.	3 (liczba niepełna)	3		131 (s. 128), 111
21	Drużkopol	lipiec bez daty diennej	4	4		131 (s. 128), 203,122
22	Haliczany	11.VII., lipiec bez daty diennej	3	3		131 (s. 128), 111, 112, 1, 34,
23	Kupowalce	16.VII	160	83		131 (s. 129-130), 87, 55, 19, 46, 20, 111, 147, 154,
24	Lulówka Węsierszczyzna	16.VII	111	111		131 (s. 130-132), 34, 35, 36, 19, 111, 147, 159
25	Nowe Gniezno	16.VII., 24.VII.	6	6	3 Niemców	131 (s. 132), 103, 147
26	Pułhany (majątek)	16.VII.	15			131 (s. 132)
27	Pułhany (wieś)	16.VII., lipiec bez daty diennej	102	84		131 (s. 132-133), 126
28	Stawiska	16.VII.	2	2		147
29	Szeroka	16.VII., 18.VII., 24.VII.	47	47		131 (s. 134-136), 111, 147,
30	Zastawie	15.VII., 18.VII., lipiec bez daty diennej	7	6		131 (s. 136), 111, 203, 263,
31	Zboryszów Nowy	14.VII., 15.VII., 16.VII.	20 (liczba niepełna)	20		131 (s. 137), 1
32	Zboryszów Stary	14.VII., 15.VII., 16.VII., 17.VII.	21 (liczba niepełna)	21		131 (s. 137), 1, 111
Gmina Chorów						
33	Aleksandrówka Markowiecka	lipiec bez daty diennej	8	8		131 (s. 137)
34	Bakonówka	12.VII.	29	25		131 (s. 137), 176, 223
35	Buniawa	lipiec bez daty diennej	10 (liczba niepełna)	10		131 (s. 138)
36	Cewelicze Dolne	12.VII.	3	3		131 (s. 138), 271
37	Cewelicze Górne	12.VII.	liczba nieznana			131 (s. 138), 271
38	Chorów	lipiec bez daty diennej	1	1		131 (s. 138)

1	2	3	4	5	6	7
39	Doroginicze	12.VII., lipiec bez daty dziennej	11	10		131 (s. 138), 226
40	Granatów	12.VII.	8 (liczba niepełna)	8		131 (s. 139), 154,
41	Horochówka	12.VII., 13.VII., 14.VII.	48 (liczba niepełna)	48		131 (s. 139-140), 154, 115,
42	Janin	11.VII.	20	11		131 (s. 140-141), 226
43	Jasionówka	12.VII., 13.VII.	17	8		131 (s. 141), 154, 163
44	Krzemieniec	12.VII.	40	30		131 (s. 141), 13, 159, 223, 199
45	Łokacze	lipiec bez daty dziennej	4	4		131 (s. 142-143)
46	Łukowicze	12.VII.	2 (liczba niepełna)	1		115
47	Markowicze	15.VII.	6	6		111
48	Piatyhory	11.VII.	4	4		131 (s. 144), 291
49	Rogowicze (wieś)	lipiec bez daty dziennej	6	6	1 Ukrainiec	131 (s. 144), 53
50	Rogowicze (kolonia)	11.VII.	5	5		219
51	Szelwów	12.VII.	17	6		131 (s. 144), 154, 163,
52	Wiktorówka	12.VII.	5	5		6, 294
53	Zagajce	lipiec bez daty dziennej	4	4		111
54	Zahorów Nowy	11.VII., 12.VII.	33 (liczba niepełna)	17		131 (s. 145), 12, 111, 115, 115
55	Zahorów Stary	12.VII.	70	17		131 (s. 146), 111
56	Zajęczyce	12.VII.	25	3		131 (s. 147), 186
57	Zamlicze (wieś)	12.VII., lipiec bez daty dziennej	105	66		131 (s. 147-148), 6, 63
58	Zamlicze (majątek)	11.VII.	14	14		131 (s. 147-148), 104
59	Zapust	12.VII., 14.VII.	33 (liczba niepełna)	17		131 (s. 149)
Gmina Kisielin						
60	Aleksandrówka	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			112
61	Beresk	12.VII.	liczba nieznana			131 (s. 150-151), 6
62	Chołopce (majątek)	7.VII.	2	2		131 (s. 151), 238, 154

1	2	3	4	5	6	7
63	Chołopce (wieś)	lipiec bez daty diennej	3	3	11 Czechów, 1 Rosjanin	131 (s. 151)
64	Dąbrowa (k.Mańkowa)	19.VII.	7	7		131 (s. 152), 154
65	Dąbrowa (k. Woronczyna)	15.VII.	liczba nieznana			131 (s. 152)
66	Dmitrówka	13.VII.	6 (liczba niepełna)	6		131 (s. 153), 154
67	Ferma		liczba nieznana			131 (s. 154)
68	Helenów	18.VII.	8 (liczba niepełna)	8		131 (s. 154), 12
69	Jachimówka	12.VII., lipiec bez daty diennej	15 (liczba niepełna)	15		131 (s. 155-156), 154
70	Janów (k. Oździutycz)	12.VII., lipiec bez daty diennej	15	15		131 (s. 157)
71	Kielecka	15.VII.	66	66		131 (s. 158-159)
72	Kisielin	11.VII., lipiec bez daty diennej	109	108		131 (s. 160-162), 12, 97, 22, 67, 89, 58, 94, 112, 143, 145, 265, 185, 232, 208, 258,
73	Kisielówka	lipiec bez daty diennej	1	1		283
74	Kurant	lipiec bez daty diennej	4	4		131 (s. 164)
75	Leonówka	lipiec bez daty diennej	6	6		131 (s. 164)
76	Łuków	lipiec bez daty diennej	4	4		131 (s. 165)
77	Maków	lipiec bez daty diennej	5	5		131 (s. 165), 12
78	Mańków (kolonia)	20.VII.	2	2	6 Ukraińców	185, 154
79	Mańków (wieś)	lipiec bez daty diennej	1	1		6
80	Marynków	lipiec bez daty diennej	20	17		131 (s. 166, 245
81	Niedźwiedzie Jamy	14.VII.	2	2		131 (s. 166)
82	Oździutycze	11.VII.	14	7		131 (s. 167), 151
83	Rudnia	12.VII.	140	78		131 (s. 168-169), 6, 15, 154
84	Serniczki	13.VII.	1	1		131 (s. 169), 161
85	Trystak	13.VII.	33	33		131 (s. 169)

1	2	3	4	5	6	7
86	Twerdynie (majątek)	12.VII.	10	10		131 (s. 170), 61
87	Twerdynie (wieś)	12.VII.	34	34		131 (s. 170), 4, 42, 208
88	Warszawka	lipiec bez daty dziennej	15	15		131 (s. 171), 120, 245
89	Woronczyn Stary	15.VII.	15	15		131 (s. 172), 37
90	Wólka Sadowska	12.VII., 13.VII.	81	79		131 (s. 173), 132, 154, 159, 221, 274,
91	Wysoka	lipiec bez daty dziennej	7	7		131 (s. 174)
92	Zabara	18.VII.	31	31		131 (s. 174), 12
93	Zapust Kisieliński	lipiec bez daty dziennej	7	7		131 (s. 175)
94	Zaturce	13.VII., 14.VII.,28.VII.	62	37		131 (s. 176), 15, 67, 154, 185, 196,
95	Zielona	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 177), 58
96	Żurawiec (kolonia)	15.VII.	30	30		131 (s. 178)
97	Żurawiec (wieś)	12.VII., 15.VII.	10	9		131 (s. 178)
Gmina Podberezie						
98	Bodiaczów (majątek)	4.VII.,7.VII.	9	5		131 (s. 179), 57, 28, 27, 136, 178, 179,
99	Bodiaczów (wieś)	4.VII., lipiec bez daty dziennej	12 (liczba niepełna)	6		131 (s. 179), 57, 28, 27, 136, 178, 179,
100	Fusów	12.VII.	10 (liczba niepełna)	10		131 (179), 9, 111
101	Koziatyn (majątek)	11.VII.	1	1		214
102	Koziatyn (wieś)	11.VII.	15	12		131 (s. 179-180), 192
103	Kwasów (majątek)	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 180), 111
104	Kwasów	11.VII.	1	1		131 (s. 180)
105	Laszki (majątek)	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 180)
106	Laszki (wieś)	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 180)
107	Pieczychwosty	11.VII.,12.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 181), 82, 9, 111,108
108	Podberezie	12.VII.	6	6		9, 112
109	Poluchno (kolonia)	12.VII.	40	22		131 (s. 181), 149, 154
110	Poluchno (wieś)	12.VII.	59	59		131 (s. 182), 155, 111,108
111	Strzelcze	11.VII., 12.VII.	33	5		131 (s. 182), 82, 9

1	2	3	4	5	6	7
112	Szpikołosy	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 182)
113	Zagaje	12.VII.	260	231		131 (s. 183-184), 1, 101, 139, 159
Gmina Skobełka						
114	Janina	15.VII.	8 (liczba niepełna)	8		131 (s. 185)
115	Kowbań	15.VII.	70	30		131 (s. 185-186), 84, 90, 149, 159,
116	Musin	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 186)
117	Nowosiółki Ruskie	15.VII.	6	6		9
118	Oszczów	11.VII.	3	3		131 (s. 187), 222,
119	Skobełka	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 187)
120	Starystaw	31.VII., lipiec bez daty dziennej	3	3		9, 111
121	Zwiniacze	13.VII., 18.VII.	7	7		131 (s. 188), 84, 111
122	Zygmuntów	12.VII.	17	1		9, 84, 111
Gmina Świniuchy						
123	Białopol	13.VII.	1	1		285
124	Bubnów	11.VII.	11	11		131 (s. 188-189), 235
125	Koniuchy (majątek)	18.VII.	2	2		131 (s. 189), 226
126	Koniuchy (wieś)	9.VII., 11.VII.	64	14		131 (s. 190), 226
127	Korytnica (nadm.)	3.VII.	1	1		131 (s. 190)
128	Korytnica (wieś)	12.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 190)
129	Liniów	12.VII., lipiec bez daty dziennej	44	34		131 (s. 190-191), 38, 98, 49, 50, 111, 249, 235,
130	Listopadówka	12.VII.	5 (liczba niepełna)	5		131 (s. 191), 223, 159
131	Piśsudczyzna	12.VII.	11	11		131 (s. 191), 223
132	Pustomyty (kolonia)	12.VII., lipiec bez daty dziennej	40	7		131 (s. 192), 5, 111, 237, 205,
133	Pustomyty (wieś)	12.VII.	40	5		131 (s. 192), 111
134	Sienkiewiczze	11.VII.	4 (liczba niepełna)	4		131 (s. 192), 192
135	Świniuchy	lipiec bez daty dziennej	20 (liczba niepełna)			131 (s. 192),
136	Tuliczów	12.VII.	20	10		131 (s. 192),
137	Watyniec	lipiec bez daty dziennej	2	2		259, 167

1	2	3	4	5	6	7
138	Wojnin	12.VII.	12	12		131 (s. 193), 154, 223,
139	Zaszczytów	12.VII.	4	4		115, 226
Gmina nieznana						
140	Kupówka *	lipiec bez daty diennej	120			119, 11
	Miejsca nieokreślone dokładnie	11.VII., 12.VII., lipiec bez daty diennej	25	18		131 (s. 195)
	Razem		2987 (liczba niepełna)	2093	7 Ukraińców, 11 Czechów, 3 Niemców, 1 Rosjanin	

* Miejscowość nie jest ujęta w przedwojennych urzędowych spisach miejscowości, nie jest też zaznaczona na mapach, dlatego też nie udało się zlokalizować tego osiedla w żadnej gminie. Prawdopodobnie Kupówka została założona tuż przed wojną, stąd brak jej w spisach i na mapach. O istnieniu tej miejscowości świadczy jej wymienienie w dwu dokumentach wraz z podobną liczbą ofiar: 1) w dokumencie polskiego podziemia z czasu dokonywania zbrodni i 2) w dokumencie sowieckich organów ścigania przestępstw.

Tab. 3. Zbrodnie OUN-UPA w powiecie kostopolskim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowanych osób innych narodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Berezne						
1	Kadobyszcze	lipiec bez daty dziennej	5	5		131 (s. 202), 158
2	Zalesie	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 216)
3	Zamostyszcze	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 216)
Gmina Derażne						
4	Derażne	lipiec bez daty dziennej	3	3		131 (s. 220)
5	Perełysianka	7.VII.	1	1		131 (s. 225), 129
Gmina Kostopol						
6	Płoteczno	lipiec bez daty dziennej	20	10		131 (s. 240), 129
Gmina Ludwipol						
7	Bielczakowska	19.VII.	10	10		131 (s. 245), 159
8	Bystrzyce	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 248)
9	Górna	3.VII.	92	92		131 (s. 253-254), 106, 56, 129, 141,
10	Rudnia Pogorełowska	lipiec bez daty dziennej	11 (liczba niepełna)	11		131 (s. 276-277)
Gmina Stepań						
11	Borek	16-17.VII.	5 (liczba niepełna)	5		131 (s. 282), 26
12	Hrada	16-17.VII.	4	4		131 (s. 284), 148
13	Huta Stepańska	16-18.VII.	268	136		131 (s. 288-291), 4, 80, 72, 111, 128, 129, 140, 150, 270, 220, 236,
14	Ilnik Duży	16.VII.	2	2		129
15	Konotopy	16-18.VII.	1	1		131 (s. 294)
16	Laski	16-18.VII.	liczba nieznana			131 (s. 295)
17	Łosiowe Kubło	16-18.VII.	liczba nieznana			131 (s. 295)
18	Mielnica Duża	16-18.VII.	1	1		131 (s. 295), 129
19	Mielnica Mała	16-18.VII.	11	9		131 (s. 296)
20	Ostrówki	16-18.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 297), 129, 239

1	2	3	4	5	6	7
21	Perespa	16-18.VII.	50	3	1 Ukrainiec	131 (s. 297), 239
22	Siedlisko	16-18.VII.	21 (liczba niepełna)	21		131 (s. 298), 40, 129, 157, 159,
23	Stepań	16.VII.	1	1		131 (s. 300-301), 129
24	Temne Stepańskie	16-17.VII.	liczba nieznana			131 (s. 301)
25	Werbce Duże	18.VII., lipiec bez daty dziennej	61	1		131 (s. 303)
26	Wychody	17.VII.	liczba nieznana			131 (s. 303)
27	Wyrka	12.VII, 16-18.VII.	154	54		131 (s. 304-306), 17, 111, 127, 128, 129, 157, 160
28	Zakuście	16-18.VII.	1			131 (s. 306)
29	Ziwka Stara	16-18.VII.	15			131 (s. 307), 239
Gmina Stydyń						
30	Huta Mydzka	16-17.VII.	liczba nieznana			131 (s. 308)
31	Hutwin	9.VII.	liczba nieznana			131 (s. 308)
32	Kamionka Nowa	16-18.VII.	22	22		131 (s. 309), 109, 130, 140, 236,
33	Kamionka Stara	16-18.VII.	9 (liczba niepełna)	9		131 (s. 309)
34	Lady	16-18.VII., lipiec bez daty dziennej	8 (liczba niepełna)	8		131 (s. 310), 129, 239,
35	Łomy	16.VII., lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 310)
36	Mielnikowo	16-17.VII., lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 311)
37	Mutwica	16-17.VII., 21.VII.	3	3		131 (s. 311), 129
38	Mydzk Mały (Wielki ?)	12.VII.	3 (liczba niepełna)	1		129
39	Omelanka	16-17.VII.	50 (liczba niepełna)	15		131 (s. 312), 129
40	Ożgowo	16-18.VII.	13	13		131 (s. 313-314), 73, 129
41	Podsielecze	16-18.VII., lipiec bez daty dziennej	13 (liczba niepełna)	13		131 (s. 315), 73, 129
42	Romaszkowo	16-18.VII.	6	6		131 (s. 316), 129

1	2	3	4	5	6	7
43	Tchory	lipiec bez daty diennej	9 (liczba niepełna)	9		131 (s. 318)
44	Wyszka	lipiec bez daty diennej	liczba nieznana			131 (s. 318)
	Miejsca nieokreślone dokładnie	10.VII.,	10	10		117 (68, 120, 138, 141, 165, 243, 322-323)
	Razem		805 (liczba niepełna)	483	1 Ukrainiec	

Tab. 4. Zbrodnie OUN-UPA w powiecie kowelskim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowanych osób innych narodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Hołoby						
1	Brzuchowicze	lipiec bez daty dziennej	4	4		131 (s. 331)
2	Hołoby	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 333)
3	Pasieka (k. Świdnik)	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 335)
4	Peresieka Gończybrodzka	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 335), 194
5	Stachów	lipiec bez daty dziennej	40			131 (s. 336)
6	Żmudcze	lipiec bez daty dziennej	24	9		131 (s. 337)
Gmina Krymno						
7	Krymno	11.VII.	40			131 (s. 337)
Gmina Kupiczów						
8	Adamówka (k. Ośmigowicz)	16.VII.	70	52		131 (s. 337-338), 100, 55, 91, 102, 208
9	Aleksandrówka	16.VII., lipiec bez daty dziennej	46	46		131 (s. 338-339), 4, 161
10	Aleksandrówka-Holendry	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 340)
11	Antonówka	lipiec bez daty dziennej	15	15		131 (s. 340)
12	Berestowa	lipiec bez daty dziennej	5	5		131 (s. 340)
13	Budki Łowiskie	lipiec bez daty dziennej	3	1		142
14	Łowiszczce	16.VII.	20			131 (s. 345)
15	Michałówka	16.VII., 25.VII.	66	66		131 (s. 346), 289, 298
16	Nowy Dwór (majątek)	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 347)
17	Ozierany	lipiec bez daty dziennej	6	6		131 (s. 349)
18	Popielówka	lipiec bez daty dziennej	1			131 (s. 350)

1	2	3	4	5	6	7
19	Sieniawka	17.VII., lipiec bez daty dziennej	23	15		131 (s. 350), 53
20	Suszybaba	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 350-351)
21	Swinarzyn	16.VII., lipiec bez daty dziennej	34	15		131 (s. 351-352)
22	Wiktorówka	16.VII.	20			131 (s. 352)
Gmina Lubitów						
23	Kołodeżno	29.VII., lipiec bez daty dziennej	5	5		131 (s. 355)
24	Piórkowicze	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 356), 186
Gmina Maciejów						
25	Paryduby	lipiec bez daty dziennej	1	1		295
Gmina Niesuchoże						
26	Serechowicze (majątek)	lipiec bez daty dziennej	3	3		41, 174
26	Serechowicze (wieś)	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			41, 174
Gmina Powórk						
28	Dubniki	lipiec bez daty dziennej	8 (liczba niepełna)	8		131 (s. 369), 143, 168,
29	Hrywiatki	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 369), 93
30	Koleszów	lipiec bez daty dziennej	4	4		131 (s. 370)
Gmina Stare Koszary						
31	Różyn	15.VII., lipiec bez daty dziennej	22	2		131 (s. 376), 25
Gmina Turzysk						
32	Bobły	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 378)
33	Budy Ossowskie	lipiec bez daty dziennej	19	12		131 (s. 379), 165
34	Dobrzyńsk	lipiec bez daty dziennej	6	6		131 (s. 381)
35	Julianów	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 381)
36	Kustycze	8.VII.	3	3		131 (s. 383)
37	Lityn	24.VII.	2	2		131 (s. 384)

1	2	3	4	5	6	7
38	Obeniże	lipiec bez daty diennej	2	2		131 (s. 385)
39	Osiecznik	5.VII.	1	1		131 (s. 386)
40	Rewuszki (kolonia)	12.VII.	8	8		254
41	Rewuszki (wieś)	11.VII., lipiec bez daty diennej	6	6		131 (s. 389), 60
42	Turzysk	lipiec bez daty diennej	5	5		131 (s. 390)
43	Zielona	lipiec bez daty diennej	2	2		131 (s. 392)
Gmina Wielick						
44	Dembówka	lipiec bez daty diennej	4	4		131 (s. 392)
45	Duży Porsk	lipiec bez daty diennej	5	5		131 (s. 393)
46	Podryże	24.VII.	1	1		131 (s. 399)
47	Wielick (kolonia)	lipiec bez daty diennej	15		4 Żydów	131 (s. 401)
48	Wólka Porska	3.VII.	21	8		131 (s. 401), 92
49	Kowel (miasto)	lipiec bez daty diennej	2		1 Ukraińiec	131 (s. 403), 30
	Razem		570 (liczba niepełna)	330	1 Ukraińiec, 4 Żydów	

Tab. 5. Zbrodnie OUN-UPA w powiecie krzemienieckim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowanych osób innych narodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Bereźce						
1	Bereźce	10.VII.,	8	8		111
2	Komnatka	27.VII.	5	5		131 (s. 410), 111
3	Królewski Most	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 410)
Gmina Białozórka						
4	Mołotków	30.VII.	11	11		131 (s. 414), 227
Gmina Dederkały						
5	Zahajce Wielkie	2.VII.	14	14		131 (s. 425), 111
Gmina Katerburg						
6	Folwarki Duże	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 426)
7	Matwiejowce (majątek)	lipiec bez daty dziennej	10	3	4 Niemców	131 (s. 482), 111, 216
Gmina Kołodno						
8	Bolizuby	18.VII.	4	4		8, 24, 189
9	Czajczyńce	15.VII.	60	2		131 (s. 433), 187
10	Kołodno Lisowszczyzna	14.VII.	289	240	88 Ukraińców	131 (s. 434-437), 8, 189
11	Kołodno Siedlisko	14.VII.	213	164		131 (s. 435-437), 8, 10, 24
12	Piśsudy	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 438)
13	Rzeszniówka	14.VII.	29	13		131 (s. 438), 297
14	Stadarnia (Babie)	10.VII.	8	8		131 (s. 432), 8,
15	Szymkowce	lipiec bez daty dziennej	2	2		111
16	Witkowce	21.VII.	5	5		8,
17	Zarudzie	14.VII., lipiec bez daty dziennej	26	1		131 (s. 439), 8,
Gmina Łanowce						
18	Łanowce	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 440)
Gmina Poczajów						
19	Komarówka	27.VII.	1	1		131 (s. 442), 111
20	Rostoki	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 443)

1	2	3	4	5	6	7
Gmina Oleksiniec						
21	Oleksiniec Stary	21.VII.	2	2		131 (s. 443), 112
Gmina Szumsk						
22	Bołożówka	lipiec bez daty diennej	liczba nieznana			131 (s. 445)
23	Huta Stara	lipiec bez daty diennej	63	63		131 (s. 448), 200, 153, 169
24	Przemorówka	lipiec bez daty diennej	liczba nieznana			131 (s. 454)
25	Rachmanów	lipiec bez daty diennej	32			131 (s. 454)
26	Suraż	17.VII., 21.VII.	2	2		131 (s. 454)
Gmina Uhorsk						
27	Wesołówka	10.VII.	1	1		111
Gmina Wiśniowiec						
28	Bodaki	15.VII.	liczba nieznana			131 (s. 468), 187
29	Maniów	15.VII.	60	48		131 (s. 469), 175, 187
Gmina Wyszogródek						
30	Domaninka Duża	lipiec bez daty diennej	3	3		131 (s. 477),
31	Wyżgródek	lipiec bez daty diennej	150			131 (s. 477), 111
	Miejsca nieokreślone dokładnie	14.VII., 17.VII., lipiec bez daty diennej	6	6		8, 111, 189
	Razem		1009 (liczba niepełna)	611	88 Ukraińców, 4 Niemców	

Tab. 6. Zbrodnie OUN-UPA w pow. lubomelskim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowa- nych osób innych na- rodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Bereźce						
1	Bereźce	lipiec bez daty diennej	1	1		131 (s. 489)
2	Ostrowy	lipiec bez daty diennej	1	1		131 (s. 497)
	Razem		2	2		

Tab. 7. Zbrodnie OUN-UPA w powiecie łuckim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowanych osób innych narodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Czaruków						
1	Adamów	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 533)
2	Anatolia	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 534)
3	Kołodęże	lipiec bez daty dziennej	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 542)
4	Michałówka	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 544)
5	Skurcze	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 548), 154
6	Wigurzyce	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 551)
7	Wydumka	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 551)
8	Żabcze	lipiec bez daty dziennej	5	1		131 (s. 552)
9	Żabecznik	5.VII.	4			131 (s. 553)
Gmina Kiwerce						
10	Czołnica Nowa	4.VII.	5	1		131 (s. 554)
11	Hermanówka	5.VII.	6	6		131 (s. 555)
12	Siekierzyce	4.VII.	24			131 (s. 558)
13	Wiszniów	lipiec bez daty dziennej	2 (liczba niepełna)	2		131 (s. 559), 17
Gmina Kniahininek						
14	Antonówka (k. Łucka)	27.VII.	4	2		131 (s. 561), 85
15	Górka Olszańska	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 563)
16	Kuczkarówka	lipiec bez daty dziennej	5	5		131 (s. 564), 159
17	Ozerce	10.VII.	12	12		131 (s. 565)
18	Ulaniki II	27.VII., lipiec bez daty dziennej	5	5		131 (s. 565)
19	Zaborol	15.VII.	61	12		131 (s. 567), 85, 162, 164
Gmina Kołki						
20	Horodyczyn	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 569)

1	2	3	4	5	6	7
21	Kołki	4.VII.	4	4		131 (s. 571)
22	Kulikowicze	lipiec bez daty dziennej	1	1		2
23	Ostrowy	lipiec bez daty dziennej	3	3		131 (s. 576), 2, 3
24	Rudnia	lipiec bez daty dziennej	3	3		131 (s. 576-577)
Gmina Ołyka						
25	Grobelki	lipiec bez daty dziennej	15			131 (s. 581)
26	Ołyka	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 583)
27	Palcze	4.VII.	3	3		131 (s. 584)
Gmina Poddębce						
28	Adamów I	4.VII.	1	1		131 (s. 586), 276
29	Adamów II	4.VII.	liczba nieznana			131 (s. 586)
30	Aleksandria	4.VII.	liczba nieznana			131 (s. 586), 212
31	Armatniów	4.VII.	liczba nieznana			212
32	Balarka	4.VII.	3	3		131 (s. 586)
33	Botyń	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 587)
34	Cezaryn	lipiec bez daty dziennej	3	3		131 (s. 587)
35	Dermanka	5.VII.	61	53		131 (s. 588), 128
36	Dobra	5.VII.	6	6		131 (s. 589)
37	Nowa Ziemia	5.VII.	3 (liczba niepełna)	3		131 (s. 590)
38	Poddębce	lipiec bez daty dziennej	35	1		131 (s. 591)
39	Sieniaków	lipiec bez daty dziennej	6 (liczba niepełna)	6		306
40	Wólka Kotowska	5.VII.	44	44		131 (s. 593)
41	Wygadanka	lipiec bez daty dziennej	8	8		131 (s. 594)
42	Zacisze (majątek)	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 594)
Gmina Połonka						
43	Górka Połonka	lipiec bez daty dziennej	11	10		131 (s. 596), 63
44	Horodyszcze	lipiec bez daty dziennej	5			131 (s. 596)
45	Jeziorany Czeskie	25.VII.	15	15		131 (s. 597), 262, 203

1	2	3	4	5	6	7
46	Ławrów	14.VII., 23.VII.,25.VII.	17	11		131 (s. 599-600), 63
47	Maczkowce	lipiec bez daty dziennej	11	2		131 (s. 600)
48	Nowostaw	lipiec bez daty dziennej	3			131 (s. 601)
49	Połonka	lipiec bez daty dziennej	10 (liczba niepełna)			131 (s. 602)
50	Poznanka	lipiec bez daty dziennej	40	2		131 (s. 602)
51	Pułthanów	lipiec bez daty dziennej	10			131 (s. 603)
Gmina Rożyszcze						
52	Dmitrówka	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 605)
53	Michalin	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 608)
54	Mirosławka	lipiec bez daty dziennej	34			131 (s. 608)
55	Rakowa Góra	3.VII.,	17	17		131 (s. 611), 32
56	Retowo	1.VII.	1	1		131 (s. 611)
57	Rożyszcze	3.VII.	4	4		292
Gmina Silno						
58	Łopateń	lipiec bez daty dziennej	1	1		39, 128
59	Marianówka	5.VII.	28	28		131 (s. 624)
60	Mosty	5.VII.	6	6		131 (s. 625), 51
61	Myków	5.VII.	1	1		204
62	Paniów	lipiec bez daty dziennej	4	4		131 (s. 626)
63	Sieliszczce	5.VII.	5	5		131 (s. 626), 39, 128
64	Wilcze	lipiec bez daty dziennej	26			131 (s. 627)
65	Zamoście	lipiec bez daty dziennej	5			131 (s. 627)
66	Zaulek	lipiec bez daty dziennej	5			131 (s. 628), 128
67	Znamiarówka	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 628)
Gmina Szczurzyn						
68	Apolonia	15.VII.	5	5		131 (s. 630)
69	Babie	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 631)
70	Berezolupy Małe	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			53

1	2	3	4	5	6	7
71	Kurhan	15.VII.	2 (liczba niepełna)	2		131 (s. 633), 287
72	Matyldów	lipiec bez daty diennej	1	1		131 (s. 634)
73	Szczurzyn	lipiec bez daty diennej	4	4		131 (s. 636)
74	Wiczyń	lipiec bez daty diennej	2	2		131 (s. 637)
Gmina Torczyn						
75	Boratyn	lipiec bez daty diennej	6		11 Ukraińców	131 (s. 638)
76	Czarne Łozy	lipiec bez daty diennej	1			131 (s. 638)
77	Dmitrówka	22.VII.	43	17		131 (s. 639)
78	Grabowiec	12.VII.,13.VII.	21	21		131 (s. 639), 163
79	Hat'	lipiec bez daty diennej	4	4		196
80	Jamki	lipiec bez daty diennej	15			131 (s. 639)
81	Janówka	lipiec bez daty diennej	2	2		131 (s. 640)
82	Koszów	lipiec bez daty diennej			3 Ukraińców	131 (s. 640)
83	Majówka	lipiec bez daty diennej	2	2		131 (s. 642)
84	Torczyn	lipiec bez daty diennej	1	1		131 (s. 644)
85	Usickie Budki	lipiec bez daty diennej	4	4		131 (s. 645)
Gmina Trościaniec						
86	Cegielnia	6.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 647)
87	Chmielówka	5.VII.	3	3		131 (s. 647), 111
88	Chołopiny	5.VII.	1	1		131 (s. 647)
89	Jaromel	31.VII.	3	3		131 (s. 648)
90	Jaromelskie Budki	5.VII.	liczba nieznana			131 (s. 648)
91	Józefin	5.VII.	6	1	3 Ukraińców	131 (s. 649)
92	Łyczki	5.VII.	6	1	1 Ukrainiec	131 (s. 649), 302
93	Majdan Jezierski	5.VII.	liczba nieznana			131 (s. 649)
94	Przebraże	5.VII.,16.VII.,2 6.VII.	11	11		131 (s. 652-653)
95	Smerdyń	lipiec bez daty diennej	2	2		295
96	Tworzymierz	5.VII.	30	11		131 (s. 656)

1	2	3	4	5	6	7
97	Wincentówka	5.VII.	2 (liczba niepełna)	2		131 (s. 656)
98	Zagajnik	5.VII.	3	3		131 (s. 656-657), 152
99	Żaszczce	5.VII.	liczba nieznana			131 (s. 657)
100	Łuck (miasto)	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 659), 209
	Miejsca nieokreślone dokładnie (m.in. w gminach Kiwerce, Otyka, Poddębce, Silno, Trościaniec)	5.VII., lipiec bez daty dziennej	303	3		131 (s. 663), 2, 133, 302
	Razem		1131 (liczba niepełna)	424	18 Ukraińców	

Tab. 8. Zbrodnie OUN-UPA w powiecie rówieńskim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowanych osób innych narodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Aleksandria						
1	Aleksandrówka	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 667)
2	Kamienna Góra	lipiec bez daty dziennej	2	2		4
3	Marianówka	lipiec bez daty dziennej	5 (liczba niepełna)			131 (s. 672)
4	Pawłówka Nowa	lipiec bez daty dziennej	liczba nieznana			131 (s. 673)
5	Puchawa	lipiec bez daty dziennej	4 (liczba niepełna)	4		76, 190
Gmina Diatkiewiczce						
6	Krzywicze (majątek)	30.VII.	1	1		252
7	Nowosiółki	lipiec bez daty dziennej	1	1		166(1)
Gmina Hoszcza						
8	Czudnica	lipiec bez daty dziennej	5	5		131 (s. 682), 123
9	Hłuboczek	3.VII., 10.VII.	19	19		131 (s. 683), 31, 168
10	Rusywel (majątek)	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 685)
Gmina Klewań						
11	Radochówka	6.VII., lipiec bez daty dziennej	16	3	8 Ukraińców	131 (s. 690)
Gmina Korzec						
12	Hołyczówka	30.VII.	4	4		131 (s. 692)
13	Lubomirka	lipiec bez daty dziennej	6	1		131 (s. 694), 157
14	Rzeczki	30.VII.	1	1		131 (s. 695), 111
15	Szytnia	11.VII.	1	1		131 (s. 696)
16	Wierzyca	lipiec bez daty dziennej	15	3		131 (s. 696)
17	Zawodnia	1.VII.	1	1		131 (s. 696)
Gmina Międzyrzec						
18	Buda	lipiec bez daty dziennej	16	15		131 (s. 697), 159, 159

1	2	3	4	5	6	7
19	Charaług	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 697), 157
20	Klecka Mała (wieś)	3.VII.	23	23	4 Ukraińców	131 (s. 699), 284
21	Klecka Mała (kolonia)	3.VII.	6	6		217
22	Kołowerta	lipiec bez daty dziennej	12	12		131 (s. 699)
23	Kopytów	2.VII.	2	2		131 (s. 699)
24	Korzyść	16.VII.	3	3		131 (s. 699), 114, 113
25	Niewirków	lipiec bez daty dziennej	8	8		131 (s. 700)
26	Suchy Róg	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 701-702)
27	Wodnik	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 703)
28	Woronucha	lipiec bez daty dziennej	2 (liczba niepełna)	2		131 (s. 703)
Gmina Równe						
29	Polesie	29.VII.	1	1		131 (s. 710)
30	Szpanów	19.VII.	1	1		126, 137
Gmina Tuczyń						
31	Karczemka	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 714)
32	Szubków	lipiec bez daty dziennej	13	5		131 (s. 719), 190
33	Urszulin	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 721), 111
34	Zalanka	lipiec bez daty dziennej	1	1		111
	Miejsca nieokreślone dokładnie	3.VII., lipiec bez daty dziennej	28	2		131 (s. 726), 304
	Razem		204 (liczba niepełna)	134	12 Ukraińców	

Tab. 9. Zbrodnie OUN-UPA w powiecie sarneńskim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowanych osób innych narodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Antonówka						
1	Antonówka (osada)	30-31.VII.	33	6		131 (s. 731-732), 75, 18, 129
2	Antonówka (kolonia)	30-31.VII.	40 (liczba niepełna)	7		131 (s. 732), 75, 54, 127
3	Berezówka	17.VII.	liczba nieznana			131 (s. 733)
4	Dębowa Góra	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 733)
5	Grabina	30-31.VII.	2 (liczba niepełna)			131 (s. 734)
6	Giedrojcówka	30-31.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 734)
7	Hały	16.-18.VII..	60	24		131 (s. 735), 127, 129
8	Kołbanie	30-31.VII.	liczba nieznana			131 (s. 736)
9	Kopaczówka	lipiec bez daty dziennej	3	3		131 (s. 737)
10	Krasna Górka	30-31.VII.	1 (liczba niepełna)			131 (s. 737)
11	Kruszewo	30-31.VII.	2 (liczba niepełna)			131 (s. 737-738)
12	Parośla II (k. Perespy)	30-31.VII.	2			131 (s. 742)
13	Perespa	30-31.VII.	20	2		131 (s. 744), 127
14	Piśsudy	30-31.VII.	1 (liczba niepełna)			131 (s. 745)
15	Sernikowa Niwa	30-31.VII.	1			131 (s. 746)
16	Struga	30-31.VII.	1 (liczba niepełna)			131 (s. 746)
17	Sunia	30-31.VII.	7 (liczba niepełna)	6		131 (s. 746)
18	Terebunia	30-31.VII.	3 (liczba niepełna)			131 (s. 747)
19	Użanie	16.VII.	40			131 (s. 748), 239,
20	Wydymer	30-31.VII.	1	1		131 (s. 749-750), 127
21	Załawiszczce	31.VII.	2 (liczba niepełna)			131 (s. 750)

1	2	3	4	5	6	7
Gmina Kisorycze						
22	Dołhań	lipiec bez daty diennej	1	1		131 (s. 761), 127, 167
23	Rokitno	24.VII.	1	1		146
Gmina Klesów						
24	Tomaszgród	lipiec bez daty diennej	1	1		125
Gmina Rafałówka						
25	Długie Pole	16.VII.	liczba nieznana			131 (s. 792)
26	Łózki	lipiec bez daty diennej	20	5		123, 169
27	Police	lipiec bez daty diennej	64	4		131 (s. 793), 281
28	Rafałówka	19.VII.,20.VII.	3 (liczba niepełna)	3		131 (s. 793-794), 282
29	Soszniki	16.-18.VII.	50 (liczba niepełna)	6		131 (s. 794), 74, 127, 239,
30	Szymonisko	16.-18.VII.,	liczba nieznana			131 (s. 795), 239
31	Tur	16.VII.	50	33		131 (s. 795), 17, 127, 129, 239,
32	Wyrobki	16.VII.	5 (liczba niepełna)	3		131 (s. 796), 21, 127, 129, 239, 261,
Gmina Włodzimierzec						
33	Czajków	3.VII.	25	21		131 (s. 799), 243
34	Osowik	lipiec bez daty diennej	5	5		33, 65, 95
35	Poroda	30-31.VII.	liczba nieznana			131 (s. 802)
36	Prurwa	16.VII., 30- 31.VII.	4 (liczba niepełna)	4		131 (s. 803), 127
37	Włodzimierzec	30.VII.	1	1		131 (s. 806)
	Miejsca nieokreślone dokładnie	30-31.VII.	16	6		131 (s. 812), 4, 99
	Razem		467 (liczba niepełna)	145		

Tab. 10. Zbrodnie OUN-UPA w powiecie włodzimierskim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowanych osób innych narodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Chotiaczów						
1	Brzezina	11.VII.,12.VII.	liczba nieznana			131 (s. 817)
2	Bużanka	11.VII.	14			131 (s. 17)
3	Czerników	lipiec bez daty dziennej	20	4		301
4	Dziegciów	11.VII.	2			131 (s. 818)
5	Fundum (kolonia)	13.VII.,16.VII.	24	2		131 (s. 818), 104
6	Fundum (osada)	13.VII.	3 (liczba niepełna)	3		131 (s. 819)
7	Izów	12.VII.	3	3		131 (s. 819), 193
8	Józefin	13.VII.	20	14		131 (s. 819), 52, 70, 104, 78, 231, 206
9	Kupowatiec	lipiec bez daty dziennej	6	6		131 (s. 820)
10	Łasków	12.VII.			5 Ukraińców	131 (s. 820)
11	Łudzin	12.VII.	15	15		131 (s. 820)
12	Nowojanka	11.VII., lipiec bez daty dziennej	15	3		131 (s. 820), 77
13	Piatydnie	24.VII.	1	1		131 (s. 822)
14	Rusów	lipiec bez daty dziennej	1	1		131 (s. 822), 247
15	Smołowa	12.VII.	65	33		131 (s. 822-823), 77, 135, 218, 198
16	Suchodoły (majątek)	11.VII.	20	5		131 (s. 823-824)
17	Suchodoły (wieś)	11.VII.	3 (liczba niepełna)	1		131 (s. 824)
18	Werchnów	3.VII., lipiec bez daty dziennej	4	4		131 (s. 824)
19	Wiktorów	14.VII.	10	10		206
20	Woszczatyn	11.VII.	4	4		131 (s. 824)

1	2	3	4	5	6	7
Gmina Grzybowica						
21	Bilicze	lipiec bez daty diennej	1	1		290
22	Biskupicze Małe (kolonia)	lipiec bez daty diennej	2	2		195
23	Biskupicze Małe	12.VII.	liczba nieznana			131 (s. 825)
24	Biskupicze Szlacheckie	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 825)
25	Bogudziąka	11.VII.	liczba nieznana			180
26	Brzezina	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 825)
27	Budiatycze	12.VII.	5	5		278
28	Chrynów	11.VII.	100	32		131 (s. 826), 4, 69, 111, 197, 260, 182, 206, 195, 268
29	Czerniaków	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 827)
30	Franopol	11.VII.	9	9		131 (s. 827)
31	Grzybowica	11.VII.	32 (liczba niepełna)	32		131 (s. 827-828)
32	Gucin	11.VII., lipiec bez daty diennej	150	141	2 Ukraińców	131 (s. 828), 159, 230, 186, 171, 266
33	Gurów	10.VII.	352	246	3 Żydów	131 (s. 829-830), 4, 83, 111, 110, 180, 225
34	Janiewiczze (majątek)	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 831)
35	Janiewiczze (wieś)	11.VII.	22 (liczba niepełna)	22		131 (s. 831), 4, 111
36	Korczunek	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 831)
37	Kropiwszczyzna	11.VII.	21			131 (s. 831)
38	Litowież	11.VII.	1	1		131 (s. 832)
39	Niskienicze (majątek)	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 832)
40	Niskienicze (wieś)	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 832)
41	Nowiny	11.VII.	82	58	1 Żyd	43, 111, 159, 221, 290
42	Sądowa	11.VII., 12.VII.	162	104		131 (s. 833-834), 257
43	Stasin	11.VII.	105	101		131 (s. 834-835), 62, 69, 260, 273

1	2	3	4	5	6	7
44	Wygranka	11.VII.	150	121		131 (s. 836-837), 264, 111
45	Zabłoćce (majątek)	11.VII.	30			131 (s. 838)
46	Zabłoćce (wieś)	11.VII.	46	31		131 (s. 838)
47	Żdżary Duże (kolonia)	11.VII.	51	37		131 (s. 839), 111
48	Żdżary Duże (wieś)	11.VII.,25.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 839-840)
Gmina Korytnica						
49	Karczunek	11.VII.	1	1		131 (s. 843), 144
50	Puzów	lipiec bez daty diennej	1	1		131 (s. 847)
51	Stężarzyce (wieś)	12.VII.	8	6		131 (s. 849)
52	Strzelecka	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 850)
53	Turówka	11.VII.,18.VII., lipiec bez daty diennej	52	3		131 (s. 852), 81, 88
54	Wilcze Brody (osada)	17.VII.	1	1		131 (s. 852)
Gmina Mikulicze						
55	Biskupicze Górne (majątek)	11.VII.	70	46		131 (s. 857), 272
56	Biskupicze Górne (kolonia)	11.VII.	12	3		131 (s. 857), 30, 272
57	Biskupicze Górne (wieś)	11.VII.	8			131 (s. 857), 30, 272
58	Bolesławówka	lipiec bez daty diennej	7	7		191
59	Bubnów (kolonia)	11.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 858)
60	Bubnów (wieś)	11.VII.	1	1		131 (s. 858)
61	Chobułtowa	11.VII.	3 (liczba niepełna)	3		131 (s. 859), 144
62	Chorostów	lipiec bez daty diennej	3	1		131 (s. 859-860), 170, 224
63	Czystny Krest (kolonia)	13.VII.	16	16		131 (s. 860)
64	Czystny Krest (wieś)	12.VII.	18	2		131 (s. 860), 173
65	Dujewo	15.VII.	2	2		4
66	Falemicze	lipiec bez daty diennej	1	1		279

1	2	3	4	5	6	7
67	Jakowicze	lipiec bez daty diennej	4	4		131 (s. 861)
68	Maria Wola	11.VII., 12.VII.	258	258		131 (s. 862-863), 30, 68, 272, 215, 172, 173, 248
69	Markostaw	11.VII.	44			131 (s. 863)
70	Mikulicze	11.VII.	24	12		131 (s. 864), 244
71	Oktawin	12.VII. (liczba niepełna)	7	7		131 (s. 864-865), 197, 182
72	Orlęta	11.VII.	50	31		131 (s. 865), 159, 177
73	Sielec	11.VII., 12.VII. (liczba niepełna)	20 (liczba niepełna)	19	3 Rosjan	131 (s. 866)
74	Ułanówka	12.VII.	36	36		131 (s. 867-868), 30, 68, 45, 200, 248
75	Wandówka	11.VII.	16	16		131 (s. 868), 253
76	Zimno	23.VII.	1	1		131 (s. 870), 15
77	Zofiówka	13.VII.	7	7		131 (s. 870-871)
78	Zygmuntówka	lipiec bez daty diennej	2 (liczba niepełna)	2		131 (s. 871), 143
Gmina Olesk						
79	Nowosiółki	lipiec bez daty diennej	2	2	1 Rosjanin	131 (s. 878)
80	Przewały	lipiec bez daty diennej	liczba nieznana			131 (s. 879)
81	Stanisławów	lipiec bez daty diennej	1	1		131 (s. 882)
Gmina Poryck						
82	Drewinie (majątek)	11.VII., lipiec bez daty diennej	21	1		257
83	Dolinka	11.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 887), 111
84	Gruszów	lipiec bez daty diennej	8	8	1 Ukrainiec	131 (s. 887)
85	Holendernia	12.VII.	50	25		131 (s. 887-888), 79, 111, 208
86	Iwanicze (wieś)	11.VII.	9 (liczba niepełna)	9		131 (s. 888-889)
87	Jerzyn	11.VII.	63	63		131 (s. 890), 111, 159, 201
88	Kłopoczyn	11.VII.	15	4		131 (s. 890-891)
89	Kołonna	11.VII.	17	17		131 (s. 891), 111, 156, 223, 275

1	2	3	4	5	6	7
90	Kuczków	lipiec bez daty diennej	6	6		111
91	Lachów (majątek)	11.VII.	1	1		131 (s. 891), 111
92	Lachów (wieś)	11.VII.	21	1		131 (s. 891)
93	Łysa Góra	11.VII.	6	6		131 (s. 892), 111
94	Marysin (majątek)	11.VII., lipiec bez daty diennej	14	14		131 (s. 892), 111, 288
95	Michałówka	11.VII.	3	3		131 (s. 892)
96	Milatyn	11.VII. (liczba niepełna)	5	5		131 (s. 892), 111
97	Olin	11.VII. (liczba niepełna)	1	1		131 (s. 892), 181
98	Orzeszyn	11.VII., lipiec bez daty diennej	308	283		131 (s. 893-894), 4, 91,107
99	Pawłówka (majątek)	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 895)
100	Pawłówka	11.VII., lipiec bez daty diennej	11	11		131 (s. 895), 111
101	Pelagin	11.VII., 12.VII.	22	22		131 (s. 895), 111, 291
102	Poryck	11.VII., 12.VII., lipiec bez daty diennej	212	112		131 (s. 896-898), 23, 44, 111, 159, 188, 181, 184, 228
103	Poryck Stary	8 lub 9.VII, 11.VII.	25	25		131 (s. 899-900), 23, 111, 257,
104	Przesławicze (majątek)	11.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 900), 71
105	Przesławicze (wieś)	11.VII.	liczba nieznana			131 (s. 900)
106	Radowicze (majątek)	12.VII., 13.VII.,	10	10		131 (s. 900)
107	Radowicze (wieś)	13.VII.	13	13		131 (s. 900), 3, 207
108	Romanówka	11.VII.	18 (liczba niepełna)	18		131 (s. 901)
109	Rykowicze (majątek)	9.VII., 11.VII.	7 (liczba niepełna)	7		131 (s. 901)
110	Rykowicze (wieś)	11.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 901), 111
111	Samowola	11.VII., lipiec bez daty diennej	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 901)

1	2	3	4	5	6	7
112	Szczeniutyn Duży	11.VII.	4 (liczba niepełna)	4		131 (s. 902), 303
113	Szczeniutyn Mały	9.VII., 11.VII.	1 (liczba niepełna)	1		131 (s. 902), 257
114	Topieliszczce	11.VII.	18 (liczba niepełna)	18		131 (s. 902), 192
115	Trubki	11.VII.	1 (liczba niepełna)	1		4
116	Witoldów	11.VII.	6	6		131 (s. 902-903)
117	Wolica	11.VII.	14	14		131 (s. 904)
118	Zaszkewicze Nowe	11.VII.	15	15		131 (s. 904), 86, 147
119	Zawidów	5.VII.	3	3		131 (s. 905)
120	Zielona	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 905)
121	Zygmuntówka	11.VII., lipiec bez daty dziennej	2 (liczba niepełna)	2		131 (s. 905)
Gmina Werba						
122	Antonówka I lub II (k. Bielina)	17.VII.	1	1		131 (s. 909)
123	Bielin	30.VII.	2	2		131 (s. 911), 52, 70, 193
124	Błażenik	14.VII.	30	30		131 (s. 913)
125	Dominopol	11.VII., 12.VII., 13.VII., lipiec bez daty dziennej	253	221		131 (s. 914-916), 4, 6, 64, 57, 28, 66, 60, 233, 240, 178, 246, 229
126	Gnojno	11.VII., 25.VII., lipiec bez daty dziennej	12	12		131 (s. 918), 64, 66
127	Grabina	11.VII.	5	5		280
128	Kociór	lipiec bez daty dziennej	3	3		131 (s. 922)
129	Kohylno	lipiec bez daty dziennej	4 (liczba niepełna)	4		131 (s. 922), 242, 256
130	Liski	lipiec bez daty dziennej	1			131 (s. 923)
131	Ludmiłpol	lipiec bez daty dziennej	2	2		131 (s. 923), 242
132	Marcelówka	lipiec bez daty dziennej	6	5		131 (s. 924)
133	Mikołajpol	11.VII.	1	1		299
134	Mohylno	12.VII., 16.VII.	4	4		210, 224

1	2	3	4	5	6	7
135	Ochnówka	23.VII.	10	6		131 (s. 928), 183
136	Oseredek Nowy	11.VII.	2	2		131 (s. 929)
137	Piński Most	11.VII., 12.VII.	23	23		131 (s.930), 269, 224
138	Smolarnia	13.VII.	1	1		178
139	Turia	lipiec bez daty dziennej	3	3		131 (s. 942-943)
140	Wiktorówka	14.VII	10	10		131 (s. 946)
141	Wołczak	11.VII., lipiec bez daty dziennej	9 (liczba niepełna)	9		131 (s. 948), 159
142	Uściług (miasto)	lipiec bez daty dziennej	1	1		4, 48
	Miejsca nieokreślone dokładnie	11.VII., 12.VII., 13.VII.,20.VII., lipiec bez daty dziennej	54 (liczba niepełna)	54		131 (s. 959-960), 66, 154, 230, 260, 223, 185, 213, 246
	Razem		3602 (liczba niepełna)	2678	8 Ukraińców, 4 Żydów, 4 Rosjan	

Tab. 11. Zbrodnie OUN-UPA w powiecie zdołbunowskim w lipcu 1943 r.

Lp.	Nazwa jednostki administracyjnej	Daty napadów z ofiarami śmiertelnymi	Liczba zamordowanych Polaków		Liczba zamordowanych osób innych narodowości	Źródła informacji
			ogółem	znanych z nazwiska		
1	2	3	4	5	6	7
Gmina Buderaż						
1	Balarnia	8.VII.	26	26		131 (s. 965), 277
2	Hurby	2.VII.	3	3		141
3	Kamienna Góra	25.VII.	1	1		111
4	Kudryń	8.VII.	1	1		286
5	Majdan	12.VII.	20			131 (s. 968)
6	Majdańska Huta	12.VII.	183	183	1 Ukraińiec	131 (s. 969)
7	Zielony Dąb	3.VII.	62	60	1 Ukraińiec	131 (s. 971)
Gmina Chorów						
8	Wierzchów	16.VII.	23	4		116, 305
Gmina Mizocz						
9	Mizocz	5.VII.	1	1		131 (s. 978)
Gmina Nowomalin						
10	Eliaszkówka	2.VII.	14	14		107
11	Lachów	4.VII.	38	38		117, 130, 213
12	Possywa	lipiec bez daty dziennej	30	10		250
13	Stójło	16.VII.	5 (liczba niepełna)	5		111, 117, 116
14	Wilia	1.VII.	4	4		117,
15	Zakoty	21.VII.	9	9		138, 166
Gmina Sijańce						
16	Baranówka	12.VII.	3	3		31, 139
17	Bucharów	1.VII.	1	1		117,
18	Kuraż	6.VII.	5 (liczba niepełna)	5		117,
19	Marianówka	10.VII., 15.VII.	2	2		31, 139
20	Tesów	lipiec bez daty dziennej	1 (liczba niepełna)	1		117, 116
21	Ostróg nad Horyniem (miasto)	12.VII.	1	1		131 (s. 986), 116
	Razem		433 (liczba niepełna)	372	2 Ukraińców	

Tab. 13. Liczby zamordowanych Polaków i jednostek administracyjnych (wsi, kolonii, osad, majątków), w których OUN-UPA dokonywały zbrodni ludobójstwa, w poszczególnych powiatach Wołynia w lipcu 1943 r.

Powiat	Liczby jednostek administracyjnych – miejsc ludobójstwa (dane niepełne)		Liczby zamordowanych (dane niepełne)*	
	Wg stanu badań 2000 r.**	Wg stanu badań 2016 r.	Wg stanu badań 2000 r.**	Wg stanu badań 2016 r.
1	2	3	4	5
Dubieński	18	32	151	197
Horochowski	119	140	2569	2987
Kostopolski	36	44	783	805
Kowelski	42	49	637	570
Krzemieński	23	31	885	1009
Lubomelski	2	2	2	2
Łucki	85	100	1113	1131
Rówieński	26	34	148	204
Sarneński	36	38	381	467
Włodzimierski	127	142	3581	3602
Zdołbunowski	6	21	223	433
Wołyń ogółem	530	633	10473	11407
znanych z nazwiska			5595	7395

* W liczbie zamordowanych znajdują się ofiary z miejsc nieokreślonych dokładnie (w okolicy..., na terenie powiatu..., między jedną a drugą miejscowością itp.).

** Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, Warszawa 2000, s. 1045-1046.

Tab. 14. Liczby Polaków zamordowanych na Wołyniu przez OUN-UPA w różnych terminach w lipcu 1943 r. (stan badań 2016) *

W okresach ludobójczych akcji masowych 4-5, 11-18, 30-31 lipca	W innych ustalonych terminach	W lipcu bez ustalonej dziennej daty	Ogółem w lipcu
1	2	3	4
8885	653 (w tym 3 lipca: 274)	1824	11407

*Dane niepełne. W tabeli nie zostały uwzględnione dane pozyskane przez zespół T. Berezy (IPN) w toku kwerendy archiwalnej przeprowadzonej w 2016 r.

WYKAZ ŹRÓDEŁ DO TABEL 1-11

I. Źródła archiwalne

- 1 **Archiwum Akt Nowych:** Narodowe Siły Zbrojne, Dowództwo – Oddział II, sygn. 207/7, k. 15
- 2 **Archiwum Akt Nowych:** Rejonowy Pełnomocnik ds. Ewakuacji Ludn. Pols. z USRR w Łucku, sygn. 6: Rejestracja, mienie, ewakuacja ludności polskiej, k. 182, 215
- 3 **Archiwum Akt Nowych:** Rejonowy Pełnomocnik ds. Ewakuacji Ludn. Pols. z USRR we Włodzimierzu Woł., sygn. 5, Sytuacja, Rejestracja, mienie, ewakuacja ludności polskiej, k. 99.
- 4 **Archiwum Państwowe w Lublinie:** Centralny Komitet Opieki Społecznej-Wojewódzki Komitet Opieki Społecznej w Lublinie, 1944-1949, sygn. 97, Polski Komitet Opieki Społecznej Hrubieszów. Korespondencja, cz. I, k. 171,176,301
- 5 **Archiwum Państwowe w Lublinie:** Centralny Komitet Opieki Społecznej-Wojewódzki Komitet Opieki Społecznej w Lublinie, 1944-1949, sygn. 1058, Listy uchodźców z Wołynia i Małopolski Wschodniej i listy uchodźców z Warszawy i z terenów nad Wisłą 1944-1945, k. 28.
- 6 **Archiwum Państwowe w Chełmie:** PKOS w Hrubieszowie, sygn. 25, Lista podopiecznych, k. 189,191,193,194, 195, 196, 197,198, 199,200
- 7 **Archiwum Państwowe w Chełmie:** PKOS w Hrubieszowie, sygn. 26, Pismo PKOS do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Lublinie, k. 12
- 8 **Archiwum Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Starowiejskich w Mokrzeszowie:** Zapiski o. Tadeusza Chrobaka, proboszcza parafii Opryłowce
- 9 **Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu:** Materiały dot. akcji nacjonalistów ukraińskich na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej w latach 1943-1944, cz. I, sygn. BOss 16273/II, k. 132,133,160,162,175
- 10 **Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego,** Gabinet Rękopisów: Sprawozdania i meldunki BIP Obszaru Lwów, sygn. Rps BUW nr 2133, k. 12,88
- 11 **Biblioteka Narodowa w Warszawie,** Raporty wywiadowcze i sprawozdania szefa BiP Okręgu AK Wołyni Jadwigi Zaleskiej („Kora”, „Iwa”, „Humeniuk”) od 6 sierpnia do 19 listopada 1943 r., nr akc. 12657
- 12 **Ośrodek „Karta” w Warszawie,** sygn. AW II/1962, Kraszewski Piotr (relacja)
- 13 **Sąd Rejonowy w Zamościu,** I wyd. Cywilny, nr spr. I Ns 229/05 (akta sprawy o uznanie za zmarłych)
- 14 **Urząd Stanu Cywilnego Warszawa-Śródmieście:** Księga zgonów parafii rzymskokatolickiej Jałowicze, r. 1943

II. Akta śledztw w sprawie zbrodni popełnionych przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach polskich na Wołyniu w latach 1939-1945

Instytut Pamięci Narodowej - Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Lublinie: Protokoły przesłuchań świadków przez Instytut Pamięci Narodowej-Główną Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej (dalej w skrócie: IPN-GKŚZpNP), Instytut Pamięci Narodowej-Oddziałowe Komisje Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – (dalej w skrócie: IPN-OKŚZpNP), Sądy Rejonowe (dalej w skrócie: Sąd Rej.), Prokuratury Rejonowe (dalej w skrócie: Prok. Rej.), Komisariaty Policji oraz inne materiały, sygn. S 1/00/Zi

- 15 IPN-OKŚZpNP w Lublinie, sygn. S. 1/00/Zi, prot. z 19.11.2001
- 16 IPN-OKŚZpNP w Warszawie, sygn. PP 112/01, prot. z 2.10.2001;
- 17 Komenda Miejska Policji w Zamościu, prot. z 13.02.2002
- 18 Komenda Powiatowa Policji w Czarnkowie, prot. z 22.06.2011
- 19 Komisariat Policji Miejskiej w Łodzi, bez sygn., prot. 11.08.2011

- 20 Komisariat Policji w Strzegomiu, prot. z 22.07.2011, sygn. S 1/00/Zi
- 21 Komisariat Policji w Beżycach, prot. z 20.02.2002
- 22 List Z. P. do IPN-OKŚZpNP w Lublinie z 25.05.2001
- 23 List M. B. z 14.02.2003 do IPN w Lublinie z listami J. P.
- 24 OKBZpNP-IPN w Katowicach, sygn. OKKa/5 Ko 696/93, prot. z 3.06.1996
- 25 OKBZpNP-IPN w Gdańsku, sygn. OKL. S. 28/91/In Kpp 28/98, prot. z 12.XI.1998
- 26 OKŚZpNP-IPNBZpNP-IPN w Gdańsku, sygn. S 1/00/Zi prot. z 21.08.2001
- 27 OKŚZpNP-IPN w Gdańsku, sygn. PP 20/02, prot. z 04.03.2002
- 28 OKŚZpNP-IPN w Lublinie, sygn. OKLu/S1/00/Zi, prot. z 10.01.2001
- 29 OKŚZpNP-IPN w Lublinie, sygn. OKLu/S1/00/Zi, prot. z 10.01.2001
- 30 OKŚZpNP-IPN w Lublinie, sygn. OKLu/S1/00/Zi, prot. z 10.01.2001
- 31 OKŚZpNP-IPN w Lublinie, sygn. OKLu/S1/00/Zi, prot. z 11.01.2001
- 32 OKBZpNP-IPN w Lublinie, sygn. OKLu/S1/00/Zi, prot. z 2.02.2001
- 33 OKŚZpNP-IPN w Lublinie, sygn. OKLu/S1/00/Zi, prot. z 7.02.2001
- 34 OKBZpNP-IPN w Lublinie, sygn. S. 1/00/Zi, prot. 24.01.2003
- 35 OKŚZpNP-IPN w Lublinie, sygn. S 1/00/Zi, prot. z 16.07.2002
- 36 OKŚZpNP-IPN w Lublinie, sygn. S.1/00/Zi, prot. z 9.05.2001
- 37 OKŚZpNP-IPN w Lublinie, sygn. S.1/00/Zi, prot. z 25.05.2001
- 38 OKŚZpNP-IPN w Poznaniu, sygn. PP 158/01, prot. z 5.12.2001
- 39 OKŚZpNP-IPN w Poznaniu, sygn. PP 22/02, S 10/01/Zi, prot. z 22.02.2002
- 40 OKBZpNP-IPN w Poznaniu, sygn. S. PP 194/03, S. 1/00/Zi, PP 198/03, prot. z 1.08.2003
- 41 OKBZpNP-IPN w Gdańsku, sygn. S 1/00/Zi, PP 162/03, prot. z 27.06.2003
- 42 OKBZpNP-IPN w Koszalinie, sygn. S. 1/00/Zi., PP 85/11, prot. z 15.11.2011.
- 43 OKBZpNP-IPN w Krakowie, sygn. S 1/00/Zi (PP 15/03), prot. z 24.02.2003
- 44 OKBZpNP-IPN w Krakowie, sygn. S 1/00/Zi (PP 15/03), prot. z 3.02.2003
- 45 OKBZpNP-IPN w Krakowie, sygn. S 1/00/Zi (PP 15/03), prot. z 7.02.2003
- 46 OKBZpNP-IPN w Lublinie, sygn. S. 1/00/Zi, prot. z 17.11.2011
- 47 OKŚZpNP-IPNBZpNP-IPN w Poznaniu, sygn. S 1/00/Zi, prot. z 21.08.2001
- 48 OKŚZpNP-IPN w Poznaniu, sygn. S 1/00/Zo, prot. z 3.12.2001
- 49 OKŚZpNP-IPN w Poznaniu, sygn. S 1/00/Zi, PP 117/02, prot. z 30.07.2002
- 50 OKŚZpNP-IPN w Poznaniu, sygn. S 1/00/Zi, PP 117/02, prot. z 30.07.2002
- 51 OKBZpNP-IPN w Szczecinie, sygn. PP 55/1., prot. z 14.06.2011
- 52 OKBZpNP-IPN w Warszawie, sygn. S. 1/00/Zi, prot. z 21.06.2011
- 53 OKBZpNP-IPN w Warszawie, sygn. S 1/00/Zi, PP 104/03, prot. z 5.06.2003
- 54 OKŚZpNP-IPN w Warszawie, sygn. PP 32/02, prot. z 269.02.2002
- 55 OKŚZpNP-IPN we Wrocławiu, sygn. PP 62/01, prot. z 13.07.2001.
- 56 OKŚZpNP-IPN we Wrocławiu, sygn. PP 93/01, prot. z 7.09.2001
- 57 OKŚZpNP-IPN we Wrocławiu, sygn. PP 93/01, prot. z 11.09.2001
- 58 OKŚZpNP-IPN we Wrocławiu, sygn. PP 22/02, prot. Z 29.05.2002
- 59 OKŚZpNP-IPN we Wrocławiu, sygn. PP 24/01, prot. z 12.04.2001
- 60 OKŚZpNP-IPN we Wrocławiu, sygn. S.1/00/Zi, prot. z 27.04.2001
- 61 OKŚZpNP-IPN we Wrocławiu, sygn. S.1/00/Zi, prot. z 19.04.2001
- 62 Oświadczenie M. L. z 2.02.1993
- 63 Pismo J. W. do OKBZpNP-IPN w Lublinie z 15.08.1996
- 64 Pismo A. P. do OKBZpNP-IPN w Lublinie z 3.06.2001
- 65 Pismo S. C. i .T.L. do OKŚZpNP-IPN w Lublinie z 9.02.2001
- 66 Pismo K. W. do OKŚZpNP-IPN w Lublinie z 15.03.2001
- 67 Pismo M. P. do OKŚZpNP-IPN w Lublinie z 31.III.2001
- 68 Pismo J. L. do OKŚZpNP-IPN w Lublinie z 21.05.2001
- 69 Pismo A. S. do OKŚZpNP-IPN w Lublinie z 9.01.2002

- 70 Pismo K. C. do OKŚZpNP-IPN w Lublinie z 26.07.2003
- 71 Pismo G. R. do OKBZpNP-IPN w Lublinie z 23.07.2003
- 72 Pismo W. P. do OKBZpNP-IPN w Lublinie z 4.05.2003
- 73 Pismo A. J. do OKBZpNP-IPN w Lublinie z 21.07.2003
- 74 Pismo J. A. do OKBZpNP-IPN w Lublinie, niedatowane, wpł. 5.06.2003
- 75 Pismo R. R. do OKBZpNP-IPN w Poznaniu, niedatowane, wpł. 21.07.2003
- 76 Pismo J. R. do IPN w Warszawie, z 4.04.2001
- 77 Pismo A. W. do IPN w Warszawie (niedatowane), wpł. 10.06.2002
- 78 Pismo-oświadczenie Z. W. do IPN w Warszawie z 4.07.2003
- 79 Pismo M. L. do IPN we Wrocławiu, z 25.02.2003
- 80 Pismo J. M. do OKŚZpNP-IPN we Wrocławiu z 12.04.2001
- 81 Pismo Zarządu Głównego PCK, nr B.Inf./O/I/810/85/A/B do H. W.
- 82 Prok. Rej. w Bystrzycy Kłodzkiej, bez sygn., prot. z 14.04.1992
- 83 Prok. Rej. w Bystrzycy Kłodzkiej, sygn. Ko 52/03, prot. z 7.05.2003
- 84 Prok. Rej. w Chełmie, sygn. Ko 458/IPN/Kpp, prot. z 23.11.2001
- 85 Prok. Rej. w Giżycku, sygn. S 1/00/Zi Kpp 54/02 prot. z 02.2002
- 86 Prok. Rej. w Głogowie, sygn. Ko 137/02, prot. z 10.05.2002
- 87 Prok. Rej. w Hrubieszowie, sygn. S 1/00/Zi, prot. z 20.11.2001
- 88 Prok. Rej. w Hrubieszowie, sygn. S 5/02/Zi, prot. z 12.03.2002
- 89 Prok. Rej. w Hrubieszowie, sygn. S 5/02/Zi, prot. z 12.03.2002
- 90 Prok. Rej. w Koninie, bez sygn., prot. z 17.03.2003
- 91 Prok. Rej. w Legnicy, sygn. Ko 132/02, prot. z 18.02.2002.
- 92 Prok. Rej. w Legnicy, sygn. Ko 630/03, prot. z 25.07.2003
- 93 Prok. Rej. w Łańcucie, sygn. Ko 187/01/Kpp, prot. z 17.08.2001
- 94 Prok. Rej. w Nysie, sygn. Ko 541/02, prot. z 24.01.2003
- 95 Prok. Rej. w Radomiu, sygn. 1Ko230/01/kpp, prot. z 21.03.2001
- 96 Prok. Rej. w Radomiu, sygn. 1Ko230/01/kpp, prot. z 16.03.2001
- 97 Prok. Rej. w Radzynie, sygn. Ko 388/01., prot. z 20.11.2001
- 98 Prok. Rej. w Rawiczu, sygn. 1 Ko 311/02, prot. z 13.11.2002
- 99 Prok. Rej. w Rybniku, sygn. KO 69/01, prot. z 21.03.2001
- 100 Prok. Rej. w Słubicach, sygn. Ko 505/01, prot. z 20.12.2001
- 101 Prok. Rej. w Szczytnie, sygn. Ko 505/01., prot. z 20.12.2001
- 102 Prok. Rej. w Świdnicy, sygn. Ko 56/02, prot. z 21.02.2002
- 103 Prok. Rej. w Trzebnicy, sygn. S 1/00/Zi, prot. z 31.01.2002
- 104 Prok. Rej. w Wałczu, sygn. Ko 109/03, prot. z 29.07.2003
- 105 Prok. Rej. w Wałbrzychu, sygn. Ko 515/2001/12, prot. z 2.07.2001
- 106 Prok. Rej. we Wrocławiu, sygn. brak, prot. z 25 01 1999
- 107 Prok. Rej. w Zamościu, sygn. 1 Ko 11/02, prot. z 18.01.2002
- 108 Sąd Okręgowy w Rzeszowie, sygn. SOR 63, kopie akt w sprawie karnej przeciw Michałowi Iszczukowi (Jastrzębskiemu)
- 109 Wykaz pomordowanych opracowany przez M. L., K.L., i H. L., z 2001

III. Źródła publikowane

Źródła zawierające dokumenty

- 110 Kulińska Lucyna, *Antypolska akcja nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej i na Wołyniu w świetle dokumentów Rady Głównej Opiekuńczej 1943-1944. Zestawienie ofiar. Dokumenty do dziejów stosunków polsko-ukraińskich 1939-1945*, t. III, Kraków 2012, s. 326-337.

- 111 Kulińska Lucyna, *Dzieje Komitetu Ziemi Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943-1947*, t. 1, Kraków 2001, s. 351-367, 371-374, 376-383, 388, 390, 403, 404, 406, 417-419, 423-427, 429
- 112 Kulińska Lucyna, *Dzieje Komitetu Ziemi Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943-1947, dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW*, t. 2, Kraków 2001, s. 308, 496, 700, 702, 800, 867, 868, 869, 876
- 113 Poliszczuk Wiktor, *Gwałt na prawdzie o zbrodniach OUN Bandery*, Wyd. Stowarzyszenie Rodzin Osadników Wojskowych i Cywilnych Kresów Wschodnich, Toronto 2003, s. 120
- 114 Poliszczuk Wiktor, *Nacjonalizm ukraiński w dokumentach (część 3). Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*, tom piąty: *Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od grudnia 1943 do 1950 roku*, Toronto 2003, s. 382, 399
- 115 *Polska i Ukraina w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, tom 4 *Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942-1945*, cz. pierwsza, Warszawa-Kijów 2005, s. 837-845, 847, 851-855, 867-869, 871-873
- 116 Ruj Hennadij, *Dziennik 1943. Dziennik partyzanckiego rajdu 23.10.1944-06.02.1945*, Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku, Łuck 2014, s. 15
- 117 Serhijczuk Wołodimir, *Polacy na Wołyni w roky duhoji switowoji wojny*, Kyjiw 2003, s. 184-185, 186, 189-192, 199
- 118 Wołczański Józef, *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939-1945. Materiały źródłowe. Cz. II*, Kraków 2006, s. 193.
- 119 *Wołyń i Małopolska Wschodnia*, red. Czesław Partacz, Bogusław Polak, Waldemar Handke, Koszalin-Lesno 2004, s. 18.

Opracowania

- 120 Dębski Włodzimierz Sławosz, *Było sobie miasteczko. Opowieść wołyńska*, Lublin 2006, s. 477
- 121 Huneke Douglas K., *The Moses of Rovno*, Dodd, Mead & Company, New York 1985, s. 122
- 122 Karłowicz Leon, *Ludobójcy i ludzie*, Lublin 2000, s. 154
- 123 *Knyha skorboty Ukrainy. Riwnenśka obłast'*, tom 1, Wydawnictwo WAT „Riwnenśka Drukarnia”, Riwnie 2002, s. 351, 283.
- 124 *Knyha skorboty Ukrainy. Riwnenśka obłast'*, tom 2, Wydawnictwo „Wołyński oberehy”, Riwnie 2003, s. 45, 46.
- 125 *Knyha skorboty Ukrainy. Riwnenśka obłast'*, tom 5, Wydawnictwo „Wołyński oberehy”, Riwnie 2003, s. 240-241.
- 126 Kukiz Tadeusz, *Ziemia Radziechowska i ludzie stamtąd*, Via Nowa, Wrocław 2008, s. 418
- 127 Piotrowski Czesław, *Zniszczone i zapomniane osiedla polskie oraz kościoły w powiecie sarneńskim na Wołyniu*, Warszawa 2004, s. 17-18, s. 24, 29-30, 32-34, 42, 54-55, 61-62, 69-70, 86-88, 137-139, 149, 154
- 128 Piotrowski Czesław, *Zniszczone i zapomniane osiedla polskie oraz kościoły w gminach Kołki i Silno powiatu łuckiego na Wołyniu*, Warszawa, marzec 2001, s. 12, 14-16, 23-24, 29-31, 34, 36, 35/75-38/78, 38, 43-44, 47-48, 61-64, 70-74, 85, 88
- 129 Piotrowski Czesław, *Zniszczone i zapomniane osiedla polskie oraz kościoły w powiecie kostopolskim na Wołyniu*, Warszawa, maj 2004, s. 19-22, 29-30, 36, 48, 51, 53-57, 68-70, 72, 80-82, 84-86, 88-90, 94, 96-98, 100, 102, 110-112, 114-116, 119-120, 123-124, 136-138, 361
- 130 Siekierka Szczepan, Komański Henryk, Bulzacki Krzysztof, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie lwowskim 1939-1946*, Wrocław 2006, s. 73-74, 949.
- 131 Siemaszko Władysław, Siemaszko Ewa, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, Warszawa 2000
- 132 Walter Marek, *Dzieje Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego na Kresach Wschodnich w latach 1888-1945*, Wydawnictwo „Znaki Czasu”, Warszawa 2015, s. 168-169, 229, 248-249

- 133 *Wołyń naszych przodków. Śladami życia – czas zagłady. Album z okazji 60. rocznicy ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich OUN-UPA na ludności polskiej Wołynia*, wyd. 2, Warszawa 2003, s. 50,209.
- 134 Żurek Waldemar Witold, ks., *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, t. I, Lublin 2004, s. 735,840
- 135 Żurek Waldemar Witold, ks., *Wykazy z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, t. III, Lublin 2006, s.789,805
- 136 Żurek Waldemar Witold, ks., *Wykazy z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, t. VII, Lublin 2011, s. 369,418,421
- 137 Żurek Waldemar Witold, ks., *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, t. VIII, Lublin 2011, s. 800

Źródła zawierające relacje i wspomnienia

- 138 *Ból pamięci*, red. Józef Łukasiewicz, Janów Lubelski 2014, s. 45-51
- 139 Dębski Jerzy, Leon Popek, *Okrutna przestroga*, Lublin 1997, s. 59-61, 65-66,222-223
- 140 Duć Michał, *Wojenne losy chłopca znad Sanu*, Rzeszów 2010, s. 58
- 141 *Dzieci Kresów*, wyb. i opr. Lucyna Kulińska, Warszawa 2003, s. 35-37; 45-46
- 142 *Dzieci Kresów II*, wyb. i opr. Lucyna Kulińska, Kraków 2006, s. 66-67
- 143 *Dzieci Kresów III*, wyb. i opr. Lucyna Kulińska, Kraków 2009, s. 70-71, 103-111, 150-156, 225-226,234-245,
- 144 *Dzieci Kresów IV*, wyb. i opr. Lucyna Kulińska, Kraków 2013, s. 186-199, 216-217
- 145 Ferenc-Chudy Piotr, *Kiedyś byli Polakami*, „Gazeta Polska”, 6 maja 2009, s. 10-11
- 146 Garbowski Henryk, *Polesie wołyńskie pod okupacją niemiecką*, Warszawa 2003, s. 58-60
- 147 Gilewicz Krzysztof, *Krzyż Wołynia. Relacje świadków zbrodni UPA w sołectwie kupowaleckim*, Lublin 2010.
- 148 Gruszczyńska Krystyna, *Moje wspomnienia wołyńskie*, Toronto 2006, s. 77
- 149 Grzybowska Leokadia, *Okruchy wspomnień*, Kołobrzeg 2006 (nakładem autorki), s. 11,18,29,31,77,78,114.
- 150 Horoszkiewicz Edward, *Zamordowane dzieciństwo*, wydaniem autora, Pleszew 2009, s. 62-66
- 151 Idziak Danuta z Zienkiewiczów, *Wołyński epizod*, „Cracovia Leopoli”, nr 3(75), s. 8-11.
- 152 Janicki Zenobiusz, *W obronie Przebraża i w drodze do Berlina*, Lublin 1997, s. 174,176,177-184
- 153 Jastrzębski Andrzej, *Wspomnienia z tragicznych dni 1943 r.*, „Życie Krzemienieckie”, (Poznań), styczeń 2002, nr 23, s. 60.
- 154 Karłowicz Leon, Popek Leon, *Śladami ludobójstwa na Wołyniu. Okrutna przestroga*, cz. II, Lublin 1998, s. 34, 51-56,57-59, 255, 482, 484
- 155 Keller Mirosław, *Okrutna historia*, Szczecin 2002, s. 70
- 156 *Kolporter z Wołynia. Rozmowa z byłym kolporterem Zygmuntem Osmołowskim*, „Głos Adwentu”, Warszawa, nr 1/2001, s. 7-9.
- 157 Kuczyński Mieczysław, *Nie dane im było. Wołyń z oddali*, Wydawnictwo Serafin, Wydawnictwo Bonami, Kraków-Poznań 2013, s. 101, 98-105,152-153
- 158 Łoś Henryk Eugeniusz, *Migawki ze stron rodzinnych*, Wingst 2009, s.16, 125,119,145,162,163
- 159 Leon Popek, *Świadkowie oskarżają*, Lublin 2013, rel. Zofii NN, s. 40-43, 43-44, 45, 49, 75-76,80, 89-85, 96-97,228-229, 230,251-253,254-255,278-279,284-289, 312.
- 160 *Przeżyłem piekło na Wołyniu*, „Nasz Dziennik”, 9-10 lipca 2016, s. M11-M12
- 161 Rychlik Maria, *Miejscowość Serniczki*, gm. Kisielin, pow. Horochów, woj. wołyńskie, „Na Rubieży”, nr 132/2014, s. 49-50.
- 162 Sikora Izabela, *Rzeź wołyńska. Początki mordowania*, „Najwyższy Czas”, nr 31-32 (950-951), 2-9 sierpnia 2008, s. XLVI
- 163 Starzyński Zbigniew, *Anastazy Ryszard Garczyński „Nadzieja”, Żołnierz 27. WDP, batalion „Siwego”, „Ścieżkami Historii. Wydanie okolicznościowe”, Drezdenko, nr 1/16/2000, s. 2*

- 164 Szadkowski Ryszard, *Moje trzy słowa. Wspomnienia Wołyniaka Ryszarda (cz.1/2)*, „Wołanie z Wołynia”, pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej, Poronin-Ostróg, nr 6(121)-B rok 21, listopad-grudzień 2014, s. 38-40.
- 165 Szproch Zdzisław, *W osaczeniu śmierci*, „Kwartalnik Drezdeński”, Drezdenko, nr 2/95, s. 17-21
- 166 Świderski Włodzimierz, *Opowiadania z rodowodem kresowym*, Gryfino 2008, s. 213-225
- 166(1) Wołyńscy Czesi, „Wołyń Bliżej”, Pismo Społecznego Komitetu Pomocy Parafii Rzymskokatolickiej w Równem na Wołyniu, Janów Lubelski, nr 2(74), maj 2012, s. 54-58
- 167 *Wspomnienia prabuckich Kresowian*, opr. zespół redakcyjny, Urząd Miasta i Gminy Prabuty, VEGA Studio Adv. Tomasz Mueller, Kwidzyń 2015, s. 345-356, 375-381, 391-393
- 168 Zięba Józef, *Znad Stochodu. Wspomnienia wołyńskie*, Lublin 2001, s. 205-213, 233-235
- 169 Żur Leon (wybór i opracowanie), *Polacy i Ukraińcy. Zabliźnić rany*, Wyd. Hańcza, Suwałki 2001, s. 11-19, 30-38

IV. Źródła znajdujące się w dokumentacji organizacji, stowarzyszeń i w zbiorach prywatnych

Relacje w zbiorach własnych autorki

- 170 Adamczuk Janina
- 171 Adamkiewiczowie Wiktor i Stefania
- 172 Adwent Filip
- 173 Adwent Filip, Mieczysław Fotyma, Czesław Jakubowski
- 174 Bazyłko Wiesław
- 175 Bednarz Janina (Krystyna Bednarz-Leńczuk)
- 176 Białkowska Danuta, Magdalena Bajkiewicz
- 177 Biegus Krystyna
- 178 Bielska Józefa Bożenna
- 179 Bielski Antoni Leszek
- 180 Biernacka Izabela
- 181 Bławat Jan
- 182 Borucińska Wacława
- 183 Bronicka Helena (Włodzimierz Piotrowski)
- 184 Chamielec Danuta
- 185 Chojecki Bogusław (Felicja Sośler)
- 186 Chojecki Bogusław (Felix Koc, Anastazja Koc z Rembiszów, Tadeusz Dul, Franciszek Pogrzebski, Marian Marek Koc, Czesława Pędrak z Soślerów, Katarzyna Koc z Tokarskich, Romualda Grzeszczuk z Koców, Lucyna Chojecka z Koców)
- 187 Cyroniuk Bolesław
- 188 Dereń Czesław
- 189 Dados Antonina (Piotr Dados)
- 190 Dunał Jadwiga
- 191 Duszyńska Bronisława
- 192 Fidler Sławomir
- 193 Franczak Alicja, Regina Żalińska
- 194 Głowacka Hilaria
- 195 Godziszowa Regina
- 196 Gospodarska Weronika
- 197 Góreczny Wiesław
- 198 Janeczko Leokadia (Ewa Kędra-Załoga)
- 199 Jarmoliński Krzysztof
- 200 Jastrzębski Andrzej
- 201 Jaśkiewicz Władysław

202 Jezierski Ryszard
203 Johanowicz Eugeniusz
204 Jóźwikiewicz Leszek
205 Kasicki Bogusław
206 Kędra-Załoga Ewa
207 Kiełb Irena
208 Klejna-Wendt Peter
209 Kopik Jerzy
210 Kozioł Jadwiga
211 Krajewski Stanisław
212 Krawczyk Barbara
213 Krzywicka Anna, Władysława Rezulska
214 Kubiak Robert
215 Kudyba Tadeusz
216 Latour Ewa
217 Lech Kazimierz
218 Lipka-Milejska Leokadia
219 Lipkowski Eugeniusz (Eugeniusz Białowąs)
220 Lisiecki Stefan, Jadwiga Lisiecka
221 Łozowski Zbigniew
222 Łukaszek Teresa
223 Łukowski Jan
224 Malinowska Julia
225 Malinowski Józef
226 Markiewicz Antoni
227 Medeckie Jerzy
228 Michalska Rozalia
229 Michaluk Leokadia
230 Mochnaczewski Bolesław
231 Mroczek Ryszard, Piotr Mroczek
232 Naliwko Helena
233 Nieczyporowski Bronisław
234 Nowakowska-Zwolak Aleksandra, Teresa Kuczaj
235 Paluch Helena
236 Pantoł Kazimierz E.
237 Piliszewska Irena
238 Piotrowska Teresa
239 Płoszaj Wacław
240 Południowski Józef
241 Pysz (Rysz?) W.
242 Roch Maria
243 Romanowski Stanisław
244 Ruszkiewicz Wiktor
245 Salwa Bolesław
246 Schab Zdzisław i Regina
247 Siennicki Ryszard
248 Sikorski Marian
249 Skibicki Aleksander
250 Słowińska Jadwiga
251 Smalej Henryk

- 252 Spieszyńska Małgorzata
- 253 Staniec Krystyna
- 254 Strzyżewska Leontyna
- 255 Szulc Maria
- 256 Szymanek Roman
- 257 Teterycz Antoni, Zygmunt Teterycz
- 258 Tomczak Zofia
- 259 Urbanowicz Longina (Barbara Próchnicka)
- 260 Walczak Karol
- 261 Wesoły Henryk
- 262 Wrotniewski Tadeusz
- 263 Wrzółek Józef
- 264 Zaborowski Zygmunt
- 265 Zach Barbara
- 266 Załęcka Anna
- 267 Zdanowski Władysław
- 268 Zygmunt Stanisław
- 269 Żebrowska Antonina
- 270 Żurawski Tadeusz, ks.

Zbiory Stowarzyszenia Upamiętnienia Polaków Pomordowanych na Wołyniu w Zamościu

- 271 Gaczyńska Helena
- 272 Korniak Wiktor
- 273 Żarek Krystyna

Materiały Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego

- 274 Szewczuk Walentyn A., Pastor KADS *Trahedija polskoji simji Zalewskich*, rkps (kopia w posiadaniu autorki)
- 275 Wykaz zamordowanych członków Kościoła Adwentystów w Wólce Sadowskiej; Oświadczenie Stanisława Zbigniewa Zalewskiego o zamordowaniu członków KADS; Oświadczenie Ołeksandry Dombrowskoji o zamordowaniu Polaków w Wólce Sadowskiej; Stanisław Zbigniew Zalewski, *Wyszli z wielkiego ucisku*; List Stanisława Zbigniewa Łozowskiego do Marka Waltera (kopie w posiadaniu autorki)

V. Źródła internetowe

- 276 http://wolyn.ovh.org/opisy/adamow_1i2-07.html, dostęp 01.09.2016
- 277 <http://wolyn.ovh.org/opisy/balarnia-11.html>, dostęp 01.09.2016
- 278 <http://wolyn.ovh.org/opisy/budziatyczne-10.html>, dostęp 01.09.2016
- 279 <http://wolyn.ovh.org/opisy/falemicze-10.html>, dostęp 01.09.2016
- 280 <http://wolyn.ovh.org/opisy/grabina-09.html>, dostęp 01.09.2016
- 281 <http://wolyn.ovh.org/opisy/haly-09.html>, dostęp 01.09.2016
- 282 http://wolyn.ovh.org/opisy/huta_stepanska-03.html, dostęp 01.09.2016
- 283 <http://wolyn.ovh.org/opisy/kisielowka-02.html>, dostęp 01.09.2016
- 284 http://wolyn.ovh.org/opisy/klecka_mala-08.html, dostęp 01.09.2016
- 285 <http://wolyn.ovh.org/opisy/koniuchy-02.html>, dostęp 01.09.2016
- 286 <http://wolyn.ovh.org/opisy/kudryn-11.html>, dostęp 01.09.2016
- 287 <http://wolyn.ovh.org/opisy/kurhany-07.html>, dostęp 01.09.2016

- 288 <http://wolyn.ovh.org/opisy/marysin-10.html>, dostęp 01.09.2016
- 289 <http://wolyn.ovh.org/opisy/michalowka-04.html>, dostęp 01.09.2016
- 290 http://wolyn.ovh.org/opisy/nowiny_grzybowica-10.html, dostęp 01.09.2016
- 291 <http://wolyn.ovh.org/opisy/pelagin-10.html>, dostęp 01.09.2016
- 292 <http://wolyn.ovh.org/opisy/pieciogory-02.html>, dostęp 01.09.2016
- 293 <http://wolyn.ovh.org/opisy/rozyszcze-07.html>, dostęp 01.09.2016
- 294 <http://wolyn.ovh.org/opisy/rzeszniowka-05.html>, dostęp 01.09.2016
- 295 <http://wolyn.ovh.org/opisy/smerdyn-07.html>, dostęp 01.09.2016
- 296 <http://wolyn.ovh.org/opisy/wiktorowka-02.html>, dostęp 01.09.2016
- 297 <http://wolyn.ovh.org/opisy/wlodzimierz-10.html>, dostęp 01.09.2016
- 298 <http://wolyn.ovh.org/opisy/warszawka-02.html>, dostęp 01.09.2016
- 299 <http://www.wolyn.org/wolyn.../738-wspomnienia-lucyny-schiesler-z-d-roycka-z-kolonii-mikolajpol>, dostęp 01.09.2016
- 300 http://wolyn.freehost.pl/wspomnienia/korabliszcze-szewczyk_helena.html, dostęp 01.09.2016
- 301 <http://ksi.kresy.info.pl/pdf/numer36.pdf>: Arkadiusz Szymczyna, *Niezwykłe poszukiwania dziecka, które przeżyło wołyńską rzeź*, dostęp 01.09.2016
- 302 <http://robertniedzwiedzki.ing.uni.wroc.pl/Troscianiec.htm>, dostęp 01.09.2016
- 303 <http://rzeczpospolita.com/wolyn/wlodzimierz/ksiega.php>, Szczeniutyn, dostęp 20.12.2009
- 304 <http://www.stankiewiczze.com/ludobojstwo/zgloszenia.html>, Zgłoszenie Janiny Stefaniak, dostęp 01.09.2016
- 305 <http://www.stankiewiczze.com/ludobojstwo/zgloszenia.html>, Zgłoszenie Tadeusza Szczyglewskiego, dostęp 01.09.2016
- 306 <http://wolna-polska.pl/wiadomosci/wolyn-nadal-wola-pamiec-2014-10>, dostęp 03.06.2015